

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Մույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով

ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

6944

891.99.092

U-41

9/14

SPRING 1888

1824

ԱՐՄԷՆ ՍԵՒԱՆ

ՆԱԽԱՏԱԿ ԳՐԱՂՆԵՐ

1.— ՏԻԳՐԱՆ ԶԷՕԿԻՐԵԱՆ 2.— ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ

ԳԻՐԳ Ա.

ՍՕՖԻԱ

1931

6 NOV 2011

891.99.092

U-41

ԱՐՄԷՆ ՍԵՒԱՆ

ՆԱՀԱՏԱԿ

ԳՐՈՂՆԵՐ

6944

1.— ՏԻԳ. ԶԵՍԿԻՐԵԱՆ 2.— ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱՆ

ԳԻՐԲ Ա.

6944

ՍՕՖԻԱ

1931

* *

Երկու երիտասարդ գրողներու կեանքին ու գործին նը-
ւիրուած այս կենսագրական-վերլուծական յօդուածները նա-
խապէս հրատարակուած են Պոսքրնի Հայրենիք ամսագրին
մէջ:

Այժմ, երբ աննշան յաւելումներով ու յապաւումներով
կ'ամփոփեմ զանոնք գրքի մը մէջ, նպատակս է հնարաւորու-
թիւն տալ, որպէսզի ընթերցողներու աւելի լայն շրջանակ մը
ծանօթանայ այս նահապետական գրողներու կեանքին ու գործին,
զոնք ընդհանուր գծերու մէջ:

Այս ձեւով, հեղինակը կը կարծէ յարգանքի դոյզն տուրք
մը տուած ըլլալ նաեւ Չեօկիւրեանի եւ Սեւակի տրտում յի-
շատակին:

Ա. Ս.

1 Օգոստ. 1931

Սօֆիա

2518

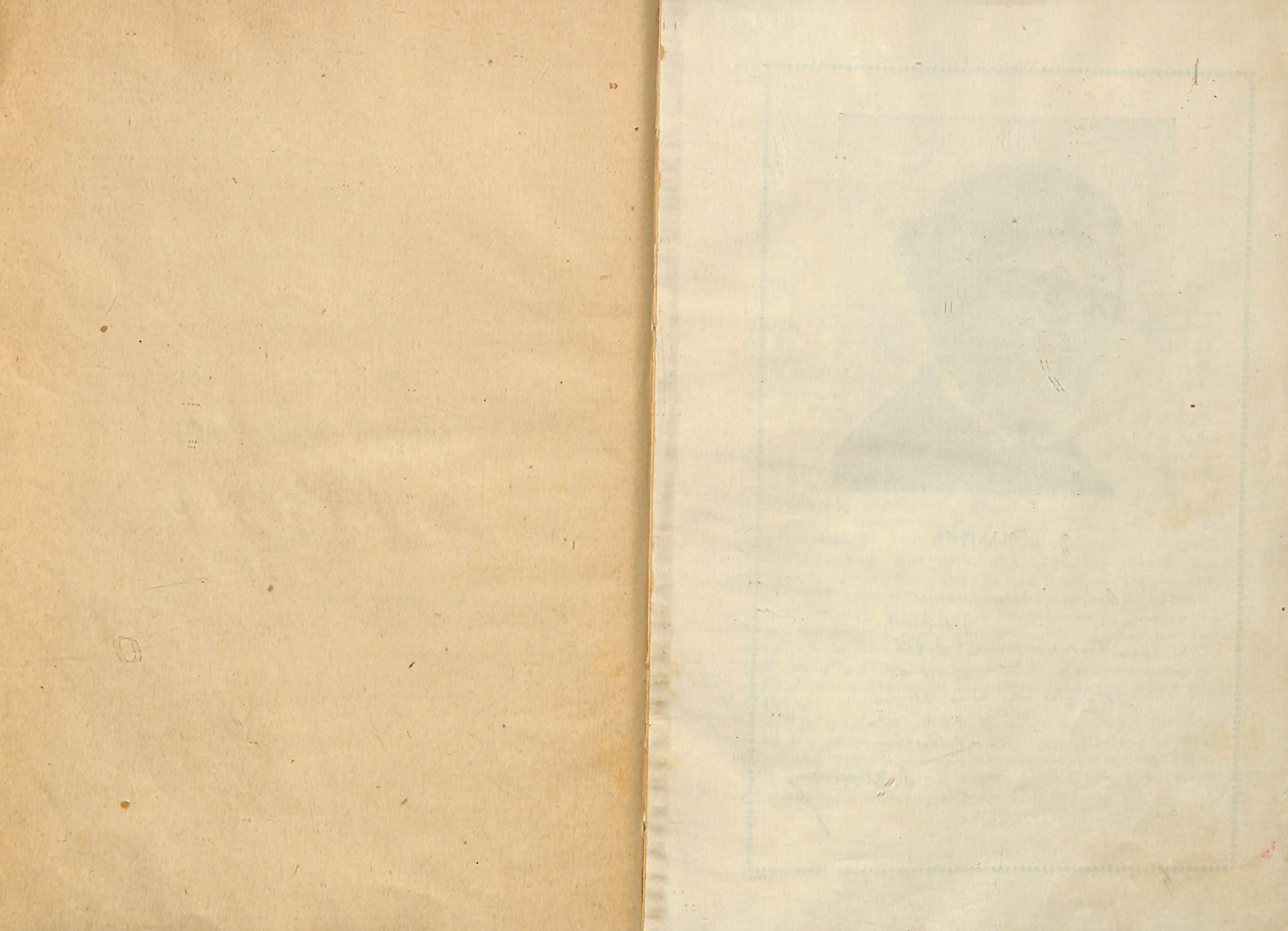
47

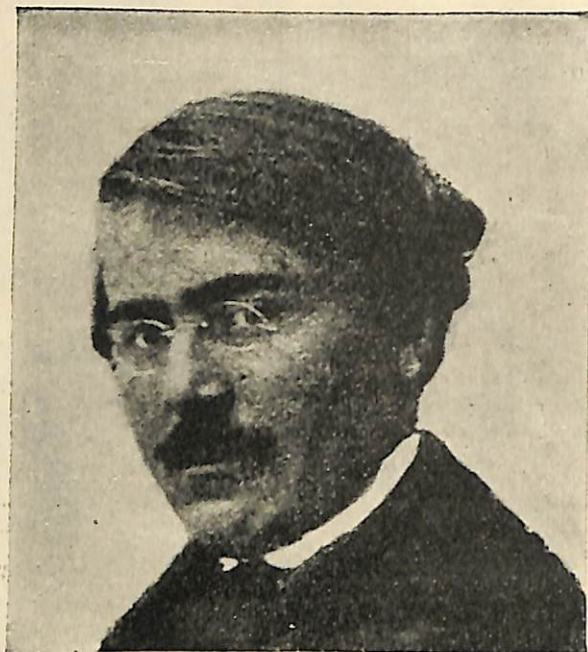
+

ՏԻԳՐԱՆ ՉԵՕԿԻՐԵԱՆ

(Իր կեանքն ու գործը)

8
5

Տ. ԶԵՕԿԻՐԵԱՆ

Սրբազան Բայր Գրգորյան
 և Նախարար,
 Տոբոլսկի և Երևանի Գեղարք
 ալ և Երևան,
 Մի Կոնստանտնուպոլիսի Դիմա,
 Մի Երևան,
 ... Երևան:

Տ. Զեօկիրեան

Այսօր փորձելով տալ կեանքն ու գործը նահատակ
 գրողի մը, որպիսին է Տիգրան Զեօկիրեան, անգամ մը
 ևս կը համոզուիմ այն դժուարութիւններուն, զորս դի-
 մադրաւել կոչուած է ունէ գրչի մարդ, որ պիտի ուզէր
 ուսումնասիրել գրող մը, տեղեկանալ անոր կեանքի պայ-
 մաններուն, անոր կեանքի գծերուն, երեւան հանել այն
 առնչութիւնը որ կայ գրողին ու իր գործին միջև:

Զեօկիրեան նոր մ'է, հետեւաբար չափով մը դիւ-
 րին պիտի ըլլար ձեռքի տակ ունենալ անոր գործերը ու
 նաեւ նիւթ հաւաքել իր կեանքի մասին, որ աւա՛ղ այն-
 քան կարճ եղաւ: Ու երեւակայել թէ, հայ գրողը որ
 բախտին մէկ հարուածովը ինկած է գաղութի մը անկիւ-
 նը, յաճախ հնարաւորութիւն չունի ամէնէն դիւրին
 կարծուած բանն իսկ ձեռք բերելու: Այսպէս, ինչքան
 ժամանակ պէտք եղաւ որ անցնի, որպէսզի շնորհիւ այս
 ու այն բարեկամին, կարելի ըլլայ ճարել տարաբախտ
 հեղինակին գործերը, որովհետեւ գոյութիւն չունին գա-
 ղութներու մէջ՝ քիչ թէ չառ ներկայանալի գրադարան-
 ներ, ուր կարելի ըլլար գտնել, գտնէ հայ նոր գրակա-
 նութեան աշխատանքներուն երկերը և հանդէսներու
 կամ օրաթերթերու հաւաքածոներ, ուր կը պատասխար-
 ուին մասամբ մեր գրչի վաստակաւորներուն մտքի ծա-
 դիկները:

Այս պայմաններուն մէջ, ամէն գրական գործ կոչ-
 ուած է ըլլալու պակասաւոր և թերի: Անթերի չէ Զեօ-
 կիրեանի մասին կատարուած այս փորձն ալ, որ նպա-
 տակ ունի չափով մը դիւրացնել նոյն հեղինակին մասին
 կատարուելիք ապագայ ունէ գրական աշխատանք:

Ա.

ԻՐ ԿԵԱՆՔԸ

ՈՐԲ ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՊԱՏԱՆԵԿՈՒԹԻՒՆԸ

Տիգրան Զէօկիւրեան ծնած է 1884ին, Տրապիզոնի նահանգին Կիւմիւլիսանէ քաղաքին մէջ: Ան՝ իր մանկութիւնը անցուցած է Տրապիզոն: Նախ՝ հօրմէ որբացած, աւելի վերջ կորսնցուցած է նաև իր մայրը: 13 տարեկանին ուղարկուած է Կ. Պոլիս, ուրկէ, չենք գիտեր ի՞նչ պայմաններու մէջ և որո՞ւ կողմէ, 1897ին, ուղարկուած է Գաղատիոյ (Էնկիւրի) Կարմիր Վանքին որբանոցը, ուսանելու և պատասխարուելու համար: Այս հաստատութեան մէջ մնացած է մէկ տարի, ուր անցուցած կեանքը չափով մը նկարագրած է իր գլուխ-գործոցին՝ Վանքը վէպին մէջ, պատկերացնելով նաև առ հասարակ յիշեալ կրօնական հաստատութեան ներքին կեանքը, իր լաւ ու գէշ կողմերով, իր զանազան տիպարներով:

«Թշուառ մանկութիւն մը անցուցած եմ, որուն երախտապարս եմ», — այսպէս գրած է հանդուցեալ Թէոդիկի, չեմ գիտեր ի՞նչ առթիւ և զոր կը յիշէ Ամենուն Տարեցոյցին սիրուած հեղինակը, Ապրիլեան նահատակներուն նուիրուած Յուսարձան գրքոյկին մէջ, ուր քանի մը տաղով նոթագրած է նաև Զէօկիւրեանի կենսագրութիւնը:

Ինչպէս ամէն որբ, ու մանաւանդ ինչպէս ամէն հայ որբ, Զէօկիւրեանն ալ, իր մտադաշ հասակին զրկուած հօրմէ ու մօրմէ, մնացած անտէր ու անպաշտպան, ինկած է կեանքի անողոք ու անկարեկիւր հարուածներուն տակ, ու բախտը զինքը նետած է, ինչպէս հողմավար տերև մը, ծննդավայր քաղաք Կիւմիւլիսանէն՝ Տրապիզոն, անկէ՝ Պոլիս, ու Վոսփորի ափերէն քշուած Գաղատիա, անկէ՝ կրկին Պոլիս, ուր՝ այս անգամ ազաւէն գտած է Գաղլը Զէչմէի որբանոցը:

Ամէն զաւակ քիչ մը ապերախտ է հօրը հանդէպ, ու մայր մը միշտ աւելի մեծ տեղ գրաւած է իր զաւակներուն սրտին ու յիշողութեան մէջ: Ամէն անհատի հոգեկան աշխարհին մէջ միշտ մայրը իր պատուոյ տեղը ունի, իբրև բաբախուն գոյութիւն, իբրև երազ և իբրև յիշատակ:

Զէօկիւրեանի որբացած հոգին ալ փնտռած է իր մայրը ու խօսած անոր հետ, հին օրերէ, հին ժպիտներէ, հին սէրերէ, որոնցմէ զրկուած էր այնքա՛ն վաղաժամօրէն:

Մայրիկիս վերնագրով իր սա արձակ քերթուածին մէջ որբի մը լքուած հոգին է, որ կը խօսի, ու կարօտը այնքան խոր է, որ կը բաղձայ մեռնիլ մօրը համբոյրին ու արցունքներուն տակ...

«Հին օրերու քաղցր խօսք մը բարեկամի մը պէս կ'անցնի քովես, ու կը յուզէ զիս այս գիշեր»:

«Հին օրերու ձայն մը խղճիս կը հալի. մօր մը ժպիտն է, մօրս ժպիտը որ կ'արթննայ իմ մէջս: Ա՛հ, մայրս հիւանդ է, մայրս նիհար, լուած կիմ»:

«Պատմութիւն մը կը քրշի ականջիս մօրը, անորո՞ւ աղու շեշերով: Մայրիկիս ձայնն է որ կը յիշեցնէ այնքան անոյ՞ օրհներգ մը քալածս»:

«Օ՛հ, հին, բարի երգ, սո՛ւրբ առասպել, ուրկե՞ եկար այս գիշեր՝ մօրս ժպիտին հետ: Որքա՛ն ապրեցայ, Ասուած իմ, մոռցած եմ իր դէմքը սնոյն»:

«Երանի՛, ո՛վ մայր, դեռ պզտիկ, դեռ անմեղ՝ քանիք հոգիս հովերուն հետ, ու մեղրամով հիւսկերով պատիքն քաբերս մանրիկ»:

«Հիմա մեղրամովի քեւեր կը խեղդեն զիս ամեն օր, ու հոգիս կը փռուի մութ խորերու, խոնաւ լորձոն գետիկներու վրայ, կասաղի, վիրաւոր սողունի մը պէս»:

«Երանի՛, ո՛վ մայր, դեռ պզտիկ, դեռ անմեղ, ձորին ոգիները հովերուն հետ վազցնէին իմ հոգիս, ու քու արցունքներուդ մէջ, ու քու արցունքներուդ քակ քանիքն զիս»:

«Հիմա արցունքները մեղքի՛ բիւրեղ կ'ըլլան սուր ու

այսերս կը խոցոսեմ: Հիմա համբոյրները հրաշեկ երկաթներու պէս դեմքս կը մեկեմ, ու սիրս, սե'ս, աւերակ:

«Օ՛ մայր, համբոյրիդ տակ, արցունքիդ տակ, դեռ պզտիկ, դեռ անմեղ՝ այիսի ուզեի ննջել ու մեռնի'լ»...

Որք ու աղքատ, միշտ փնտռեց իր մօր ժպիտն ու արցունքը, իբրեւ բախտան և սփոփ իր վշտին, իբրեւ դարման՝ մենաւոր և լքուած հոգիի մը մորմուքումին:

Ու պատահեցաւ որ բախտը ժպիտ մը նետէ իր երեսին, ամպամած երկնքի մը վրայ նշուլող արեւի տաքուկ ճառագայթի մը պէս:

Կատարուած էր Ռէթէոս Պէրպէրեանի գրական-ուսուցչական գործունէութեան յորելեանը: Մեծ ուսուցիչն ու դաստիարակը նիւթապէս ու բարոյապէս վարձատրուած էր այդ առթիւ: Բայց ըլլալով ամէն բանէ առաջ իտէալի մարդ, ուղած էր որ ինքն ալ ժեսքով մը պատասխանէ հանրութեան ցոյց տուած գնահատանքին: Որոշած էր հինգ որբ, իբրեւ դիշերօթիկ, ձրիօրէն ընդունիլ իր դպրոցը, անոնց տալով ուսում, կրթութիւն և անունդ: Չէօկիւրեան եղաւ մէկը՝ այդ հինգ բախտաւորներէն...

Ի հարկէ, որբը ամէն տեղ որբ է, աղքատը՝ ամէն տեղ աղքատ, վիզը՝ ծուռ, նայուածքը՝ հողին:

Տ. Չէօկիւրեան իյնալով Պէրպէրեանի մթնոլորտին մէջ, փրկեց իր ապագան, որովհետեւ անկէ երբ չըջանաւարտ եղաւ 1903ին, ունէր արդէն կեանքի պայքարին համար անհրաժեշտ բարոյական ու մտաւոր զէնքերը:

Տանք սակայն Չէօկիւրեանի կեանքին ստուերագիծը Պէրպէրեանի յարկին տակ: Թողունք որ խօսի նոյն հաստատութեան մէջ Չէօկիւրեանի պաշտօնակից Գ. Փիլիպպոսեան, որ Սօֆիայի Արաքս թերթի, 1926 Ապրիլ 11-24ի բացառիկ թիւին մէջ, դժբախտ գրադէտին նըւերուած յօդուածով մը ի միջի այլոց կը գրէ.

«1901ին, երբ կէս չինականի հագուստներով, առաջին անգամ, Սկիւտարի Պէրպէրեան վարժարանը կը մտնէի, Տիգրանը, նոյն վարժարանի վերին դասարան-

ներուն մէջ էր արդէն: 1896ի ջարդերէն որբացած, Տրապիզոնի Կիւմիւշխանէ քաղաքէն զրկուած էր նախ էնկիւրիի վանքի որբանոցը և անկէ ալ Պոլիս, Ազգ. Հիւանդանոցի Գազլը Չէշմէի ծանօթ որբանոց կայանը*): Իբրեւ յաջողակ աշակերտ, ուրիշ քանի մը որբերու հետ Պէրպէրեան ձգուած էր ի վերջոյ, շարունակելու իր ուսումը:

«Իր արտաքինով, անիկա շուտով կը մասնէր իր որբութիւնը Պէրպէրեանի նման վարժարանի մը մէջ, որուն աշակերտութեան մեծ մասը Պոլսոյ զանազան թաղերու մեծահարուստներու զաւակներ էին, իսկ մնացածն ալ Սկիւտարի միջակորեար դասէն աշակերտներ: Երբե'ք չի հեռանար յիշողութենէս Տիգրանի այդ օրերու պատկերը: Պատառ պատառ կօշիկներ, ծակած տաբատ մը, վրայէն՝ կարերը քակուած բաձկոն մը: Եւ որպէսզի պատուած միակ շապիկին տակէն թաւամազ կուրծքին բացուածքը ծածկէր, յաճախ թաշկինակով մը կը կապէր վիզը: Այսպէ'ս տեսայ զինքը Պէրպէրեանի մէջ և այսպէս ալ չըջանաւարտ ելաւ անկէ, հալածուած մասնաւորաբար պատմութեան և աշխարհագրութեան ուսուցիչ Առանձաբէն, հակառակ անոր որ Տիգրանը ամենայնաջող աշակերտն էր նոյն դասերուն մէջ: Եւ, ինչպէս գիտենք, ի վերջոյ Տիգրան Չէօկիւրեան դարձաւ Պոլսոյ մէջ փնտռուած ուսուցիչ մը աշխարհագրութեան և պատմութեան համար, ոչ միայն ազգ. վարժարաններու, այլև երկրորդական վարժարաններու մէջ:

«Պէրպէրեանէն դուրս անոր անցուցած քանի մը տարիները, — իբրեւ օգնական ուսուցիչ Սկիւտարի Նոր Թաղի ձեմարան վարժարանին, տեսակ մը շարունակութիւնն է իր որբացած և զրկուած կեանքին: Վաւերին մէջ նկա-

*) Ըստ Չէօկիւրեանի մօրաբոց որդւոյն, Թ. Եղիշէի, Չէօկիւրեան նախ դիպուած է Պոլիս, յետոյ անկէ՝ Էնկիւրիի հայոց վանքին որբանոցը, ուրիշ կրկին վերադարձած է Պոլիս: Տեսնել «Ոսան», պարբերաբերի, նոր օրացի, 1919, Նոյեմբեր 16ի քիւր, ուր՝ Չէօկիւրեանի մասին յօդուած մը ունի Թ. Եղիշէ:

րազրուած ըսգժաթիւ էջեր խորունկ կերպով ապրուած են իր կողմէ և ինկիւրի վանքի որբանոցին մէջ ալ հալ ու մաշ եղող և ննջարանի վերականգնուելու տակ իր անուշիկ մայրիկը երազող և գիշերին մէջ լռիկ լացող որբուկը ուրիշ մէկը չէ, եթէ ոչ ի՛նքն իսկ, հեղինակը: Դարձեալ նոյն վէպին ուրիշ մէկ էջին վրայ նկարազրութիւն մը կայ, հոն ուր՝ նոյն որբը մղձաւանջային գիշեր կ'անցնէ, անբուժելի ջերմի մը տաքնապներուն մէջ: Այս էջին յաջորդութեան դադանիքը նոյնպէս, անոր հարազատութեանը մէջ է, ապրուած հեղինակէն, Նոր Թաղի դպրոցին գրասեղաններուն վրայ ձգուած խշտակի մը մէջ, լուրջ կերպով թունաւորուած Քարաւանցի նպարավաճառի մը ածան կերակուրներէն»:

1907-1908ի դպրոցական տարեշրջանին էր, Ուսուցչական չկար, աւա՛ղ, և վարժարանին տնօրէնութիւնը կը վարէր պ. Պետրոս Կարապետեան, երբ՝ ես ալ, շատ շատերուն պէս, հաւատքով ու երկիւղածութեամբ բախեցի Պէրպէրեանի դուռը:

Ուխտաւոր մ'էի որ՝ դաւառէն, Հալէպէն, մեծամեծ դժուարութիւններով յաջողած էի իբրեւ աշակերտ Պոլիս մտնելու արտօնութիւն ստանալ: Այս կը պարտէի դպրոցի տնօրէնութեան, որ օգտագործած էր օրուան Պատրիարքին ազդեցութիւնը օսմ. պետական իշխանութեանց մօտ և յաջողցուցած Պէրպէրեան գալս:

Արտօնութեան ուշանալուն հետեւանքով, 1907ի Դեկտեմբեր 20ին միայն կրցայ ոտք դնել Պէրպէրեանի սեմէն ներս: Առաջին տպաւորութիւնս հիասթափում մը եղաւ. հիասթափում մը, վարժարանի արտաքինէն: Պէրպէրեանը դաւառի երազող աշակերտութեան մտքին մէջ նիւթապէս ու բարոյապէս այնքան մեծ էր, այնքան շքեղ, որ չէի կրնար անակնկալի չգալ, ինքզինքս գտնելով փայտաշէն, հին չէնքի մը առջև, երբ անկէ շատ աւելի գեղեցիկները տեսած էի, մեր բանի տեղ չդրած դաւառին մէջ:

Մտայ տնօրէնութեան համեստ սենեակը: Անհրաժեշտ ձեւակերպութիւնները լրացնելէ յետոյ, տնօրէնը կանչել տուաւ ուսուցիչ մը, յանձնարարելով որ քննէ ուսմանց մէջ ունեցած կարողութիւնս, ձշտելու համար այն դասարանը, որուն պիտի աշակերտէի: Հայն կուրծքով, միջահասակ, նիհար, թուխ դէմքով, անխնամ, հին ու չարդուկուած հագուստներով երիտասարդ մ'էր որ կը կենար գիմացս, գլուխը դրած կարճ ֆեռ մը, որուն տակէն դուրս կ'իյնային սև, գանգուր և երկար մազեր:

Ձէօկիւրեանն էր: Քննութիւնը ձեւակերպութիւն մը եղաւ. թուրքերէն, ֆրանսերէն մէկ մէկ քիչ ընթերցանութիւն, և արդէն տեղս որոշուած էր կրսօն դասարանին մէջ:

Ձէօկիւրեան՝ Պէրպէրեանի մէջ իր անհրաժեշտ տեղն ունէր: Հակառակ իր փոքր տարիքին, ան՝ կրցած էր ազդեցութիւն ձեռք բերել աշակերտներուն վրայ, որոնցմէ ոմանք, բարձրագոյն դասարաններուն մէջ, հասակով զինքը կը գլխին կ'անցնէին և տարիքով շատ հեռու չէին մնար: Այսպէս ըլլալով հանդերձ, ան՝ կրցած էր ինքզինքը յարգել տալ:

Սահմանադրութեան հռչակումին, կամ անկէ տարի մը վերջն էր կարծեմ, երբ Ձէօկիւրեան, ձգելով գիշերօթիկ ուսուցչութիւնը, եղաւ ցերեկեայ և այցելու՝ Պէրպէրեանի մէջ, իրեն համար դասեր գտնելով նաև Պոլսոյ ազգային կամ անհատական վարժարաններուն մէջ:

Պէրպէրեանի մէջ, իբրեւ աշակերտ, անիկա մասնաւորապէս սէր ունեցած է աշխարհագրութեան, պատմութեան և գրականութեան դասերուն, ինչպէս նաև աշխատած է նկարչութեան, ցոյց տալով որոշ ընդունակութիւն, գծելով իւղանկարներ և իբրեւ ուսուցիչ ունենալով դիմանկարիչ Սիմոն Յակոբեանը, որ երկար տարիներ մնաց վարժարանի գծագրութեան և նկարչութեան դասատուն:

Իբրեւ աշակերտ, Ձէօկիւրեան եղած է սիրահար նաև սբօրի: Այդ ոգին իր մէջ միշտ կը մնար և ուսուցիչ ատենն ալ յաճախ կը մասնակցէր աղոց խաղերուն, երբեմն չափազանցուած եռանդով մը:

Յերեկեայ ուսուցչի կեանքը աւելի ազատ պայմաններ ստեղծելով իրեն, ստեղծեց տակաւ նիւթական համեմատաբար աւելի լայն միջոցներ, որոնք հետեւանքով ալ կռիւնց վրան գլուխը: Այլեւ նախկին թափթփած Չէօկիւրեանը չէր. դուրս եկած էր նաեւ թաղային վարժապետի համեստ պատեանէն, ու գործունէութեան աւելի լայն դաշտեր կ'որոնէր իր եռանդը արդիւնաւորելու համար:

Օսմանեան Սահմանադրութեան հռչակումով, հայ կեանքի հորիզոնը լայնցաւ, քակուեցան նաեւ մարդոց լեզուին ու հոգիին կապանքները: Ազատութեան լոյսը ողորդեց հոգին՝ բոլոր անոնց, որոնք աւելի լայն երկիրներէրու թաքուն կարօտը ունէին իրենց սրտին ու հոգիին մէջ:

Համիտեան վարչութիւնը խեղդած էր ամէն ազատ մտածում, հոգիի ամէն լայնարձակ թռիչք. դպրոցները կու տային միայն շուկայի մարդիկ, խոնարհ վարժապետներ, և սէրն ու սոխակը, ժանեակն ու մանիշակը միայն երգող տաղտկալի բանաստեղծներ...

Հանրային, ընկերային, քաղաքական կեանքի խօսքն իսկ չէր կրնար ըլլալ և մտաւորական նկատում մարդիկ իսկ շատ քիչ բան կը հասկնային նման խնդիրներէ: Մասնաւորապէս նոր սերունդը բոլորովին սգեւ էր հասարակական հարցերու մասին, որովհետեւ առիթը չունէր զբաղելու անոնցմով, հետեւաբար չէր կրնար ճանչնալ և ուսումնասիրել զանոնք:

1908ի Սահմանադրութիւնը նոր աշխարհի մը վրայ բացաւ երիտասարդ մտաւորականութեան նայուածքը, որ սկիզբը չլացաւ ու դիմումութեան նոսրաներ անցուց միայն, բայց տակաւ վարժուեցաւ պայծառ լոյսին ու սովորեցաւ դիտել իրերը իրենց հարազատ գոյնով:

Չէօկիւրեան մէկն էր այն ծաղիկներէն, որոնք ազատութեան բարերար անձրեւին ու նաեւ անկէ յետոյ չո-

ղացող մաքուր արեւին լոյսին տակ, կրցան բացուիլ, գունաւորիլ ու բուրումնաւետել: Անիկա հանդիսացաւ ամէնէն տաղանդաւորներէն մին այն ներկայացուցիչներէն, որոնք կ'արեւէին մեր կեանքը՝ երէկ, և որ այսօր կոչուած պիտի ըլլային իրենց ձեռքն ունենալու հայ հանրային կեանքի դեկը:

1908-1915, Սահմանադրութեան հռչակումէն մինչև եղեռնի թուականը, երբ՝ իր արեւն ալ պիտի խաւարէր, ինչպէս շատ շատերունը՝ ցեղին ընտրեալներէն, Տիգրան Չէօկիւրեան եռանդուն մասնակցութիւն բերաւ մեր հանրային, մշակութային կեանքին, չինած ըլլալով իրեն համար պատուաւոր տեղ մը, հայ երիտասարդ մտաւորականութեան դասուն մէջ: Անիկա՝ ամէն տեղ է. ամէն մշակութային ձեռնարկի մէջ կամ շուրջը, առնուազն ջերմ հետաքրքրուող մ'է, իսկ յաճախ՝ գործօն մասնակցող մը:

1909ի Մարտ 31ին, Համիտի կողմէ փորձուած պետական հարուածին ատեն, Սկիւտար է, ու կը գործակցի յեղափոխական կուսակցութիւններուն: Այդ օրերու կեանքէն ու տիպարներէն քաղած է նիւթը իր Հեռուք անուն վիպակին, որ լոյս տեսաւ իր և Շամսի Զեքիյեանի կողմէ հրատարակուող Ուսան եռամսեայ մեծ պարբերազրին մէջ:

Իր Սկիւտար բնակութեան ատեն, մեծապէս օժանդակած է Յառաջդիմական Միութեան գրական-գեղարուեստական ձեռնարկներուն: Բերած է եռանդուն մասնակցութիւն՝ Սահմանադրութենէն քանի մը տարի յետոյ Պոլսոյ մէջ կազմուած Ուսուցչական Միութեան, որուն կեդր. Վարչութեան ալ անդամ էր, եթէ չեմ սխալիր:

1910ին և 1912ին, օգտուելով դպրոցական տարեկերջի արձակուրդներէն, շրջեցաւ եւրոպական գրեթէ բոլոր ոստանները, մօտէն տեսնելու և ուսումնասիրելու համար արեւմտեան քաղաքակրթութիւնն ու ժողովուրդները, ծանօթանալու համար նաեւ անոնց արուեստի հանձարեղ ստեղծագործութիւններուն: Ան՝ շրջեցաւ Միքէլ Անճելոյի Իտալիայէն սկսած՝ մինչև Ռամպրանի Հոլան-

տան, ու իր տպաւորութիւնները հաղորդեց՝ հիացած ու յափշտակուած:

Ահա քանի մը գիծեր՝ Ամսթերտամէն կրած իր տպաւորութիւններէն: (Տե՛ս Նաւասարդ տարեգիրք, Զէօկիւրեանի «Ճամբուս Վրայ» յօդուածը):

«Երէկի յետ կէսօրը Ryjks Museum-ի մէջ անցուցի. զինքը գտայ առանց առաջնորդի, կարմիր կողքով գրքի մը կամ ծալուած քարտէսի:

«Կը սիրեմ երբեմն քաղքի մը անծանօթ ուղիներու քմայքին անձնատուր ըլլալ, մոլորիլ, սրտնեղիլ քչիկ մը ու ի վերջոյ բարեացակամ անցորդի մը ձեռքի ուղղութեան հպատակիլ: Այս դեղերումները աննպատակ չեն. իրենց անակնկալն ու նորութիւններն ունին: Նշանաւոր բաներու տեղ, հասարակ, աննշան կարծաւածներու կը հանդիպիս, որոնք ժողովուրդի մը իւրայատուկ կեանքն ու հոգեկան ինչ ինչ վիճակները կը մատենն»:

Զէօկիւրեան Ամսթերտամի միւզէին մէջ է արդէն, «բոլոր Հոլանտան հոն է», հոն են բոլոր կարեւոր նկարիչներու գործերը, առնուած Հոլանտայի բնութեան, երկինք, ծով, դաշտ, ջրաղաց, ջրանցք, հողմաղաց, արօտն ու հօտերը, հոն են նաեւ հոլանտական ներքին (interieur) կեանքի պատկերները: Այս նկարիչները խղճատութեամբ կը մրցին. յաղթող ու պարտուող չկայ հոս: Մանրամասնութեանց անանկ ուշադիր վերաբերում մը, որ լուսանկարչութեան գիւտը կը կանխէ: Իրերու ու լոյսի գոյներուն փոխարարութեան, ցոլացման խորունկ բանաստեղծները բոլորն ալ: Այս արուեստը չունի ֆլամանին հզօր թռիչքը, հեթանոսական մերկութիւնն ու առատութիւնը, բայց հայրենասէր է իր դպրոցը ու արուեստը՝ գերազանցապէս աղբային»:

Ռամպրանի նկարներուն առջև է ու կը բացառանչէ, տեսնելով մարդիկ որ նկարին կը նային ու ծանօթութիւններ կը կարդան.

«Կարգաւ պէտք չէ, ոչ ալ կարծիք հաւաքել, այլ դի-

տել, հիանալ, հիանալ ու արուեստի քիչ մը անսխալ սխալանքն ունենալ:

«Հոլանտան Ռամպրանի նորէն աղբային ու անձնական հանձարին մէջ կը տիեզերանայ:

«Ո՛ւր է այս նկարչին փառքն ու մեծութեան գաղտնիքը:

«Շատեր կան, որ գծելու արուեստին մէջ (technique) իրմէ վեր են, գոյնի աւելի հզօր վարպետներ չեն պակսիր, առարկաներու և կենդանի շարժումներու անառարկելի վերթիւղները կան նկարչութեան մէջ, բայց կայ բան մը, որ Ռամպրանի յատուկ է:

«Անիկա խոր ներշնչման մը տակ կ'այլափոխէ իր հպած է՛ն հասարակ նիւթերը: Համակրելի, բացառական ու խորապէս մարդկային կը դարձնէ կրօնական նկարները. տեսէ՛ք իր նմանօրինակ գործերը, դիտեցէ՛ք Էմսլուսի Ուխտաւորները Լուվրի մէջ. բաւ է այդքանը: Յետոյ ոչ ոք իրմէ առաջ զիջաւ դէպի մութ, լքուած խաւերն իջնել, խոնարհներուն նայիլ ու անոնց համեստ կեցութեան քաղցրութիւնն զգալ. անոնց բանաստեղծն է Ռամպրան, իր այնքան հարուստ ու բազմաճիւղ արուեստին մէջ»:

«... Այս հանձարին տրուած է արուեստին բոլոր կարելիութիւնները: Եթէ խորհուրդներու նկարիչն է, իշխանական ճոխութիւնները չէ մերժած երբեք արուեստին: Իր գործը կեանքն ունի իրեն նպատակ, այլ միշտ անոր գթութեամբն ու խորհուրդովը լեցուած:

«Ընդհանրապէս իր նկարները ստուերաւ կամ մութ խորք մը (fond) ունին, բայց անոնց վրայ նարնջի, սուրճի կամ քանարիկի երանգ մը կ'իյնայ, խորհուրդը մերկացնելու կամ սաստկացնելու համար:

«Իբր թէ Ան ուզէր Լուվրի իմաստասէրին նման՝ գթութեան լոյսովը լուսաւորել կեանքի մթին առեղծըւածը»:

Տունք իր Եւրոպա ճամբորդութեանէն այս քանի մը

տպաւորութիւնները, ցոյց տալու համար թէ ինչքան խանդավառուած էր ան՝ ի տես լուսաւոր Արեւմուտքի քաղաքակրթական ստեղծագործութիւններուն: Ռամպրա- նի արուեստին համար ըրած իր դատողութիւնները գա- ղափար մը կու տան նաեւ Չէօկիւրեանի՝ արուեստի նկատ- մամբ ունեցած հասկացողութեան չափին ու խորունկ սի- րոյն մասին:

Ներսիս իր այցելութիւններով, Չէօկիւրեան մեծա- պէս օգտուեցաւ իբրեւ արուեստագէտ, իբրեւ ուսուցիչ ու հանրային գործիչ: Ան՝ վերադարձաւ արտասահմանէն միշտ աւելի խանդավառ և աւելի հաւատաւոր իր աղգա- յին իտէալներուն մասին: Վերադարձաւ, աւելի լայն մտաւոր հորիզոնով մը, բերելով նաեւ իրեն հետ, դիտա- կից ու սիստեմաթիկ աշխատանքի մը լծուելու անհրա- ժեշտութեան համոզումը:

Ան՝ Ներսիսի մէջ տեսաւ խաղաղ և չինիչ աշխա- տանքին գործած հրաշքը, ինք՝ որ պատմութեան ուսու- ցիչ էր և գիտէր թէ այդ այսօրուան ծաղկեալ Ներսիսի ալ բարբարոսներու արշաւանքներ տեսած էր, տեսած էր հարիւրամեայ քայքայիչ պատերազմներու հիւժող պայ- քարներ՝ ժողովուրդներու միջև և աղգերու ներքին կեանքին մէջ:

1913ին էր, երբ տօնուեցաւ հայ տառերու գիւտին 1500ամեակը և հայ տպագրութեան 400ամեակը, աննա- խընթաց հանդէսներով ու շուքով: Չէօկիւրեան ոտքի էր ինքն ալ, ամբողջ եռանդով լծուած զայդ յորելեաններու աշխատանքին: Այդ առթիւ խօսեցաւ խանդավառ ձառ մը Սկիւտարի մէջ, երեւան բերելով հոգեորական աչքի ին- կոյ յատկութիւն:

Պոլսահայ գրագէտ ու գրասէր չըջանակներուն հա- մար հաճելի և օգտակար ձեռնարկ մը եղաւ Գրական Ա- սուլիսներու կազմակերպումը՝ Բերայի էստեան Սանուց Միութեան կողմէ, որուն ոգին կը հանդիսանար գրագէտ և բանաստեղծ Յ. Ծ. Սիրունի:

Առաջին գրական ասուլիսը տեղի ունեցաւ 1913 Մարտ 3ին, նուիրուած Լեւոն Շանթի Հիմ Ասուածներուն: Այս ասթիւ թեր ու դէմ խօսեցան Տիգ. Չէօկիւրեան, Մար և Ար. Բարսեղեան: Ասուլիսին կը նախագահէր մեր տա- րաբախտ տրիբուն ընկերը՝ Գ. Խաթալ:

Տիգ. Չէօկիւրեան, իբրեւ խօսող, իր մասնակցու- թիւնը բերաւ նաեւ երրորդ ասուլիսին, նուիրուած Դա- նիէլ Վարուժանի Հեքանոս Երգերուն, և որ տեղի ունե- ցաւ 1913 Ապրիլ 16ին: Բացի Չէօկիւրեանէ, խօսեցան նաեւ Եդ. Գօլանձեան, Ար. Բարսեղեան, Ռ. Զարգարեան և Գ. Խաթալ: Նախագահեց Աղեք. Փանոսեան:

Նոյն տարուան, 1913ի ամառը, էստեան Սանուց Միութեան ամառային դասընթացքին դասախօսեց Չէօ- կիւրեան, հայ մանրանկարչութեան, երաժշտութեան և ժողովրդական բանահիւսութեան մասին:

Իր այս հեւ ի հեւ վազքին մէջ, դպրոցէ դպրոց, թա- ղէ թաղ, բեմէ բեմ, երկրէ երկիր, սովորելու և սովորեց- նելու տենդէն բռնուած, Չէօկիւրեան նուիրուեցաւ նաեւ գրչի աշխատանքին:

1908էն առաջ, ինք չէ տուած ուէ գրական կարե-ւոր երկ. իր կեանքի նիւթական և բարոյական պայ- մաններն ալ ձեռնտու չէին նման աշխատանքի մը: Դրպ- րոցին մէջ, ինչպէս կը հաւատէ իր դպրոցական ընկերն ու պաշտօնակիցը Գ. Փիլիպպոսեան, գրած է արձակ քերթուածներ, որոնք կրած են Յոսեփ Երգեր վերնա- գիրը: Այդ ձեռագիր տետրակը ներկայացուած է Ռէթէոս Պէրպէրեանի, որ յառաջաբան մը գրած է, գնահատելով հեղինակը և անոր մէջ տեսներով Հայնէական շունչ մը:

Զեռագիրը յետոյ ներկայացուեցաւ Կրթական նա- խարարութեան, տպագրուելու արտօնութիւն ստանալու համար: Արտօնութիւնը ստացուած է, բայց քերթուած- ներուն վրայ կատարուած են յապաւումներ, որով, հե- ղինակը տատամսած է զանոնք այդ ձեռով հրատարակու- թեան տալու:

2518
47

Ինչքան գիտենք, Չէօկիւրեան, գրքի ձեւով ունէ
ատեն լոյս չէ ընծայած Յոռեսեսի Երգերը: Շատ հաւանա-
կան է, որ աւելի վերջը, զանազան գրական հանդէսնե-
րու և տարեցոյցներու մէջ իր ստորագրութեամբ լոյս
տեսած Արմակ Երգերը ուրիշ քան չեն, եթէ ոչ՝ Յոռեսեսի
Երգերէն փրցուած էջեր, մանաւանդ որ այդ արձակ քեր-
թըւածները լի են վշտով, տրտմութեամբ և յոռետեսու-
թեամբ:

Օսմանեան Սահմանադրութենէն յետոյ, Չէօկիւր-
եան՝ Պալսոյ Բիւզանդիոն օրաթերթին մէջ հրատարակեց
կարգ մը պատմութեան քննարկներ, որոնք յետոյ կազմեցին Հայ-
րենի Չայնէր գրքոյկը:

1911ի Յունուարին, ողբացեալ Միք. Շամատանճեանի
հետ հիմը դրաւ Ոսան եռամսեայ մեծ պարբերութեան, որ
լոյս տեսաւ միայն վեց թիւ և ուր՝ Չէօկիւրեան հրա-
տարակեց իր ինքնուրոյն և թարգմանածոյ կարգ մը
գրութիւնները:

Իր ինքնուրոյն գրութիւններէն յիշենք Հերոսը վի-
պակը և Շիրվանգադէի գրական գործը. գրական-քննադա-
տական ուսումնասիրութիւն մը՝ տաղանդաւոր վիպագիր-
թատերադրին երեսնամեայ յաճելեանին առթիւ, որ տօն-
ուեցաւ 1911ի Մայիս 21ին Թիֆլիսի մէջ:

Ոսաններուն մէջ, Գրական Շարժում վերնագրին
տակ, գրած է բազմաթիւ գրադատականներ, Մեհեկան
ստորագրութեամբ:

Թարգմանած է յաջողապէս, Կի տը Մոբասսանի Պուլ
սը Սիւիֆը և Լէօնիտ Անտրէէվի Կարմիր Ծիծաղը՝ ֆրան-
սերէնէ: Նոյնպէս ֆրանսերէնէ թարգմանած է տեղագ-
րական և պատմական ուսումնասիրութիւն մը Ա. Բրիկեան
Տրիպոլիոյ մասին, գրուած Henry Froidevauxի կողմէ:

Բացի ասոնցմէ, պոլսահայ զանազան օրաթերթերու,
հանդէսներու և Թէոդիկի Տարեցոյցներուն մէջ, հրատա-
րակած է արձակ և ոտանաւոր բանաստեղծութիւններ,
գրադատականներ և այլն: Ծաղիկ հանդէսին մէջ կը յի-

շեմ իր մէկ ուսումնասիրութիւնը Ումէտիկ Պէյդատ
նկարիչի մասին, որուն նկարներէն լաւագոյնները կը
գտնուին Սիւլտար, Նոր Թաղի Ս. Կարապետ եկեղեցին:

Մինչև 1913, այս է Չէօկիւրեանի գրական պտուղը:
1914ին է որ լոյս ընծայեց իր վերջին և ամէնէն արժե-
քաւոր գրական աշխատութիւնը, Վանքը վէպը, ուր գը-
րագէտը երեւան կ'ելլէ իբրեւ կազմուած արուեստագէտ մը:

Վանքը համակրանքով ողջունուեցաւ գրական ամէ-
նէն բծախնդիր շրջանակներէն իսկ. հեղինակը խանդա-
վառուած էր եղած ընդունելութենէն և հրճուանքով կ'ը-
սէր թէ ծրագրած է մեծ վէպ մը՝ Վարժուհին:

Ձեռնարկե՞ց արդեօք այդ գործին, թէ՛ ծրագրելը
իբրեւ ծրագիր միայն մնաց: — Ձենք գիտե՞ր...

Չէօկիւրեան, ծնած ըլլալով դաւառի մէջ, մեծցաւ
ու հասունցաւ Պալսոյ երկնքին տակ: Ան կրեց նաեւ եւ-
րոպական մաքին ազդեցութիւնը ուղղակի և անուղղակի
ձամբով:

1914ին այլեւս 30 տարեկան էր. ֆիզիքապէս ու
մաշտորապէս կազմուած անհատականութիւն մը. այլեւս
տատամսումներ չունէր: Իբրեւ Պուլիս կըթուած երիտա-
սարդ մը, որ սակայն դաւառէն իր հետ բերած հայեցի
ողին միշտ անաղարտ կը պահէր իր մէջ, ունէր ազգային
խէշալ մը, որուն նուիրուած էր այլեւս:

Ընդհանրապէս ըլլալով ազատ և անկախ մտածողու-
թեան տէր, անիկա դիւրաւ կրցաւ թօթափել բրածոյ ա-
մէն մտայնութիւն, որ հինէն կու գար, կու գար նաեւ իր
շրջապատէն, բայց քանի մը տարուան ազատ սահմա-
նադրական կեանքը բաւ եղաւ, որպէսզի անիկա՝ իրեն
համար ունենայ յստակ, ազգային, քաղաքական ու ըն-
կերային խէշալ մը: Ճիշտ է թէ, ան, մինչև վերջն ալ
պաշտօնապէս ունէ քաղաքական հոսանքի չանդամակցե-
ցաւ, բայց հոգւով ու սրտով կեցած էր Դաշնակցական

ընկերներու կողքին, ու Դաշնակցական դադափարական միջնորդութեն կ'առնէր իր ներշնչումները, իր խառնուածքին ու հոգեկան բնական մղումին իսկ բերումով:

Չէօկիւրեանի եղբայրը, տարաբախտ Յովհաննէսը, երբ Ամերիկայէն գալով՝ Պոլիս հաստատուեցաւ, երբ Տիգրան, տեւապէս, նոյն յարկին տակ ապրեցաւ անոր հետ, ու եղբոր բերնով ծանօթացաւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան ներքին կեանքին ու ձգտումներուն, միանգամ ընդ միշտ մաքրեց իր ուղեղէն ամէն վերապահութիւն կամ կասկած, որ դեռ կրնար մնացած ըլլալ հոն, իբրեւ հետեւանք հակադաշնակցական մամուլի ակտաւոր պայքարին, մամուլ մը, որուն ամէնէն հեղինակաւոր ներկայացուցիչին աշխատակիցն էր եղած Չէօկիւրեան՝ դեռ երէկ:

Իբրեւ մտածող ու հանրային գործիչ, Չէօկիւրեան կեցած էր ազատական-արմատական հոսանքներուն մօտիկ: Այս հաւաստումին իբրեւ ազատաց տանք անոր կարծիքը, յետ սահմանադրական օրերուն հայ կեանքը փոթորկող կարգ մը խնդիրներու մասին:

Ընկերավարութիւնը, օրինակ, այն կարմիր լաթն էր, որմէ կը սարսափէին բոլորը և որուն անունով կազմակերպուեցաւ պահպանողական խաչակրութիւնը Հ. Յ. Դաշնակցութեան դէմ:

Վէճի ու վիճաբանութեան առիթ տուող այս կարեւոր հարցին՝ ընկերավարութեան շուրջ, ահա թէ ի՞նչ կը գրէ Չէօկիւրեան Ոսանի (Ա. տարի, թիւ 3) Գրական Շարժում բաժնին մէջ, երբ կը խօսի Միքայէլ Վարանդեանի Հոսանքներ հատորին մասին, տալով հինգէ աւելի սիւնակներու մէջ գրքին բովանդակութեան խտացումը:

«Վարանդեանի գործը շահեկան է, լուրջ: Իմաստասիրական ու ընկերային ուսումնասիրութիւններով զօրացած միտք մըն է, որ համոզումը ունի իր ըսածներուն, ու կատարեալ հմտութիւնը ընկերային խնդիրներուն, զորս կ'արտայայտէ բարձրաթիւ լեզուով մը: ... Մանաւանդ կը յանձնարարեմ այս գիրքը կարդալ ընկերվա-

րութեան մասին անդիտօրէն, իմաստակօրէն, անբարտաւանօրէն խօսողներուն, կը յանձնարարեմ նամանաւանդ ընկերավարութեան հակառակորդներուն»:

Ոսանի նոյն թիւին մէջ, խօսելով Մաղաքիա Արք. Օրմանեանի Հայ Եկեղեցին գրքի մասին, կ'ընէ կարգ մը նկատողութիւններ, պատմական և քաղաքական մաքով, որոնք իր քով կը մատենն պատմական դէմքերն ու դէպքերը աննախապաշարօրէն դատելու ողջամիտ եղանակ մը, առանց տարուելու աւանդական դարձած տեսակէտներէ:

Օրմանեանի գրքի մասին ըրած նկատողութիւններուն վերջինը կը վերաբերի հայ եկեղեցւոյ կատարած անցեալ դերին ու անոր ապագայ արժէքին: Չէօկիւրեանի այդ տողերը յստակօրէն ցոյց կու տան իր տեսակէտը կրօնքի ու եկեղեցիի մասին, որոնց շուրջ հայ պահպանողականութիւնը այնքան փոթորիկներ ստեղծեց «ի խաչ» հրաւիրելով Դաշնակցական «անհաւատներն» ու «եկեղեցւոյ, կրօնի թշնամիները»...

Օրմանեան Արքեպիսկոպոս Հայ Եկեղեցիի վերջին էջին՝ վերջին տողերուն մէջ կ'ընէ. — «Հայն այն համոզումն ունի, քի իւր եկեղեցին, որ զինքն անցեալին մէջ պատկանեց, ապագային ալ պիտի պատկանէ»:

Չէօկիւրեան, Օրմանեանի այս հաւաստումին առթիւ կ'ընէ հետեւեալ նկատողութիւնները.

«Անցեալին մէջ հայ եկեղեցին անուրանալի կապ մը եղած է ցրուած հայութեան համար, թէև ոչ անխզելի: Շատ տեղեր, ինչպէս Թրանսիլվանիոյ, Բոլանիոյ, Ռումանիոյ մէջ և ուրիշ տեղեր՝ եկեղեցական կապն ալ օգուտ չէ ունեցած ու օտարացած են, այլացած նոյն տեղի հայերը: Ընդունինք նաև որ հայ եկեղեցին իր ոգիով, իր, բաղդատաբար օտար եկեղեցիներու, ներկայացուցած ներողամտութեան, ազատական-ժողովրդական ոգիով, որ արտայայտութիւնն է մեր ժողովրդին մտաւորական և բնախօսական-ընկերական կազմին, հիմա ալ ունենայ դեր մը ժողովուրդի կեանքին մէջ, բայց ո՞վ

կրնայ անոր ապագան երաշխաւորել, և հետեւաբար ապագային մէջ ալ ան ինչպէս կրնայ հայ ազգը պաշտպանել: Քանի որ մեր մտաւորական կեանքը կ'ընդլայնի, քանի որ մեր ազգային ինքնուրոյնութեանց մեակման կը ձեռնարկենք, քանի որ մեր լեզուն, մեր գրականութիւնը հեազհետէ բարձրացնելու կը հետամտինք, քանի որ բարձրացնելով մեր ազգային, ցեղական գեղեցիկ յատկանիշերը ամէն ուղղութեամբ՝ ունենալ կը ձգտինք ուրոյն հայ քաղաքակրթութիւն մը, ինչպէս եւրոպական ազգեր, պիտի գայ օր մը, և հեռու չե այդ օրը, երբ եկեղեցին հայութեան կապը պիտի չմնայ և ոչ ալ հայուն պաշտպանը: Ան պիտի մնայ հաւատացեալներուն համար աղօթատեղի մը, ու մտաւորականութեան համար ազնիւ ծերունի մը, որ անցեալին մէջ, փոթորիկներէ փախող ժողովուրդի մը մասով մը ծոցներ է, իր ինքնութեան պահպանման համար: Ապագայի հայ ցեղին պաշտպանը եկեղեցին պիտի չըլլայ, այլ հայ ուրոյն ինքնայատուկ քաղաքակրթութիւնը և այդ քաղաքակրթութեան հաւատութիւնը բաւական պիտի ըլլայ միացնելու, կապելու իւրաքանչիւր հայ անհատը իր Տոմին: Պահելով եկեղեցիի մասին մեր միամիտ հաւատքը՝ իբր պաշտպանի՝ ապագային, մենք խորացուցած կ'ըլլանք այն անջրպետը, որ այսօր եկեղեցիներու շնորհիւ բացուած կը մնայ համացեղ, համաբիւն եղբայրներու միջև, որոնք կը կոչուին Հայ-Լուսաւորչական, Հայ-Բողոքական, Հայ-Կաթոլիկ, որոնք իրարու հակառակ հակառակ կեանքով կ'ապրին գրեթէ, շնորհիւ եկեղեցիներու, ո՛չ քրիստոնէութեան, և անոնց պաշտօնականներուն:

«Արդէն իսկ սկսած է բարերար հոսանքը, և պիտի գայ, եթէ քաղաքական պայմանները ներեն, այն օրը, երբ բոլոր հայութիւնը իր մտաւորական, դարգացական, քաղաքակրթական ինքնայատուկ տաղանդով բարձրացած, պիտի վերցնէ պատնէշները կրօնական արգելքներուն, պիտի աղօթէ, եթէ ուզէ, ինչպէս իւր խիղճը կը թելադրէ, բայց պիտի ապրի իբրեւ հայ: Ու այն ատեն հայ եկե-

ղեցիկն արդէն պատուաւորապէս կատարած կ'ըլլայ իր դերը, որ է սիրոյ և եղբայրութեան տարածումը»:

Ընկերվարութիւն, կրօնք, հաւատք, եկեղեցի, ազգային մշակոյթ և քաղաքակրթութիւն, ահա հարցեր, որոնց մասին Չէօկիւրեան իր ունեցած արմատական և արդիական գաղափարներուն համար, կը կտրէ իր բոլոր կապերը հայ պահպանողական-հակադաշնակցական տարրերուն հետ:

* * *

Չէօկիւրեան սակայն միայն գաղափարներու և գեղեցիկ երազներու մարդը չէ. ան՝ կը սիրէ գործը՝ որ պսակումն է իտէալին:

1913-1914 տարին յոյսերու տարի էր: Պաշտանեան պատերազմի հաշուեյարդարին հետեւանքով, կրկին հրապարակ դրուած էր Հայկական բարեկրօնական հարցը, Ռուսաստանի ղեկավարութեամբ: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը շօշափելէ յետոյ ռուս կառավարութեան կարծիքը, նշանակած էր յատուկ պատուիրակութիւն Պողոս Նուպարի գլխավորութեամբ, հետապնդելու համար Հայկական հարցը եւրոպական դաշլիճներու մօտ: Ի վերջոյ, դիւանագիտական բուլիսներու ետին կատարուած աշխատանքները տուած էին իրենց արդիւնքը. Հայաստանի համար նախատեսուած էին երկու մարդպաններ՝ Հօֆ և Վէսթէնէնկ: Եւ ի՛նչ երազներ չէին հիւսուեր բարենորոգումներու այս փորձին շուրջ: Մամուլը կը յուսադրէր ժողովուրդը և դիպի երկիր քարոզը դարձած էր օրուան քաղաքականութեան առանցքը, թէև սկեպտիկներ ալ չէին պակսեր, հոգ չէ թէ մատի վրայ համրուելու չափ...

Խանդավառ էր մանաւանդ երիտասարդութիւնը և շատերուն աչքը դարձեր էր դէպի գաւառ, դէպի Տաճկահայաստան:

Այս ատեններն էր նաև, որ խուճը մը պոլսեանակ մտաւորականներ կը մտածեն միջնակարգ վարժարան մը

բանալ Հայաստանի մէջ, Մեծ Հայքի կամ Փոքր Հայքի հայաշատ կեդրոն մը: Այս գաղափարը մասնաւորապէս կը փայտաշարի Տիգրան Զօկիւրեանի, Գէորգ Մեսրոպի և օր. Պայծառ Տայեանի կողմէ, իրենց համամիտ ունենալով նաև Դանիէլ Վարուժանը: Ասով կը բացատրէ պ. Գէորգ Մեսրոպ, 1914ին իր գէպի Փոքր Հայք, և Զօկիւրեանի ալ՝ Մեծ Հայք ձամբարդութիւնը:

Տ. Զօկիւրեան՝ Վան հասնելուն կը սկսի համաշխարհային պատերազմը: Տեղւոյն աղգային իշխանութիւնները կ'առաջարկեն որպէսզի հոն մնայ և ընդունի Կեդր. Վարժարանի տնօրէնութիւնը: Զօկիւրեան կը մերժէ և կ'անցնի Կովկաս ու Պաթումի վրայով կը վերադառնայ Պոլիս: Շատ չանցած, Պոլսոյ մթնոլորտը կը դառնայ ճնշիչ: Թուրքիա դուրս կ'ելլէ իր չէզոքութենէն և գիրք կը բռնէ Գերմանիոյ կողքին: Զօկիւրեան որոշ ատեն կ'ապրի կէս-փախստական, դասաւանդելով Դպրոցատէր Տիկնանց վարժարանին մէջ և այլուր:

Կու գան ի վերջոյ Ապրիլեան չարաղէտ օրերը: Զօկիւրեան այդ ատեն կը շարունակէր ապրիլ Բերա՝ եղբօրը հետ, թիւնէլին վրայի շէնքին մէջ, ուր Յովհաննէս Զօկիւրեան բացած էր իր դերձակի գործատեղին՝ Միներովա:

Պատերազմէն առաջ, այստեղ ժամադրաւորը դարձած էր շատ մը գորողներու, որոնք կու գային վայելելու երկու եղբայրներուն մտերմութիւնը և դերձակի խանութը վերածելու տեսակ մը դրական ախուժի:

1915 Ապրիլ 11/24ի գիշերը (ըստ պ. Գէորգ Մեսրոպի՝ յաջորդ Կիրակի) դաւադրօրէն կը ձերբակալուի Տիգրան Զօկիւրեանն ալ ու կ'աքսորուի Այաշ, հայ հանձարին քաւարանը... իր գրչի ու գաղափարի ընկերներուն հետ:

Մեր նիւթէն դուրս է տալ այն կեանքը, որ Այաշի դժոխքին մէջ բաժինն եղաւ Զարդարեաններուն, Ակնունիներուն, Պաթակներուն, Շահրիկեաններուն, Կիւրճեաններուն, Սիւրմանթօներուն ու Զօկիւրեաններուն:

Մեծ պատերազմի զինադադարէն յետոյ լոյս տեսած հայ թերթերուն մէջ բաւական բան գրուեցաւ այդ մասին, անոնց կողմէ՝ որոնք հրաշքով կրցած էին վերապրիլ Այաշէն ու Զանդրէն:

Այաշի բանտին մէջ, մահը հոռատելով հանդերձ, հայ մտաւորականութիւնը գիտցաւ ինքզինքը պահել արժանաւայել կերպով: Իրենց յուսահատութեան մէջ իսկ անոնք հպարտ եղան և ոչ անձնատէր: Լալու տեղ՝ երբեմն խնդացին ալ, քաղցրացնել փորձելով լեղի բաժակ մը, զոր դատապարտուած էին ըմպելու, ամբողջ տաճկահայութեան հետ:

Տօքթ. Ա. Նազգաչեան, իր Այաշի Բանքը գրքոյկին մէջ, կը նկարագրէ բախտակից ընկերներուն զուարճութիւնները: Հետեւեալը հատուած մ'է այդ նկարագրականէն, ուր խօսք կ'ըլլայ նաև Տիգրանի մասին:

«Այաշի մեր բանտային կեանքը իր զուարճալի կողմերն ալ ունէր:

«Ընտրեալ անձերու հետ այնչա՛փ սերտ ընկերակցութիւն ընէլ՝ ինքնին մեծ բարեբախտութիւն մըն էր:

«Կացութեան վտանգը և մանաւանդ լրջութիւնը կը զգայինք, սակայն իրարու հանդէպ բարոյական ոյժ և զուարթ ողի ցոյց կուտայինք:

«Շատերը, զոր առաջուրնէ կը ձանչնայի, աւելի սիրեցի, և անոնք որ նոր ձանչցայ՝ աւելի բարձրացան աչքիս, քան ինչ որ էին անունով:

«Գրեթէ չեղաւ մէկը, որ իջնար այն բարոյական բարձրութենէն, զոր գրաւած էր իր ամբողջ կեանքին մէջ:

«Կային այնպիսիներ, որ մինչև այն ատեն որոշ անուն մը չինած չէին, սակայն Այաշի կապանքներուն մէջ ի յայտ բերին իրենց վեհ հոգիները:

Կը խաղայինք ու կ'երգէինք:

«Նարտ բերել տուինք:

«Երբ նամակ գրելու և ընդունելու հրաման տրուեցաւ, լրագիր ու գիրք բերել տուինք: Գեղեցիկ ժամեր կ'ունենայինք:

«Տոքթ. Տաղաւարեան նորէն իր սիրելի գրաւար լեզուէն կը ճառէր, ան կը գտէր և ես կը զանգատէի թէ գիշերները ան գրաւար կը խոսար՝ զոր չէի հասկնար:

«Վ. Մարտիրոսեանի զուարճախօսութիւնները, Կիւր-ճեանի Բալուի տեղական եղանակները, Համբարձումի երգերը, Չէօկիւրեանի Հայաստանը մոռցնել կու տային մեր բանտային նեղութիւնները, իսկ մեր շատ յարգելի ընկերներէն մին, ամէն առաւօտ, երկու թեւերը կողերուն զարնելով աքլորի պէս կը կանչէր և կ'արթնցնէր մեզ:

«Հապա ենովք Շահէնի մենախօսութիւնները, Յարգանք Բեգը»:

Չէօկիւրեան, ինքն ալ, մասնակից եղաւ այսպէս, իր ընկերներու ուրախ և տխուր պահերուն, ու մինչև վերջը, իրեն իբրեւ երազ, երգ ու խոնարհութիւն ունեցաւ Հայաստանը, ա՛յն Հայաստանը, զոր նախ երազած էր, յետոյ գացած տեսած և ուսումնասիրած, օր մը Այաշի բանտին մէջ երգելու համար զայն, իբրեւ կարապի երգ մը...

Ոչ մէկ մանրամասնութիւն գիտենք իր մահուան պարագաներուն և ստոյգ թուականի մասին:

Ա՛յն ալ զնոնցաւ թրքական արիւնոտ երկնքին տակ, ձգելով անյայտ գերեզման մը, իր հայրենիքէն հեռու և անոր անշէջ կարօտը սրտին մէջ...

ՄԱՐԴԻՆ ՈՒ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿԸ

Իբրեւ նկարագիր, Տիգրան Չէօկիւրեան, պարզ հոգի մ'էր, առանց խորունկ կնճիռներու, առանց բարդ ծալքերու, որոնց տակ, գիտողի աչքերէն, պահուած ըլլար մարդկային երկրորդ գիմազութիւն մը, տարբեր անկէ որ կ'երեւար առաջին ակնարկով:

Իր խառնուածքին առաջին գիծը հաղորդականութիւնն էր, յատկութիւն մը՝ որ սիրելի կը դարձնէր զինքը իր չքաւատին ու վստահութեան աղբիւր մը կը հանդիսանար:

Խոնարհութիւն ունէր, անձնական ու ընդհանրական իտէալներ, որոնց իրականացման կը հաւատար և երանդ չէր խնայեր իր երազները մարմնաւորելու համար: Խոնարհութիւն ու խանդավառող էր, խոնարհութիւն էր իր հանրային գործունէութեան մէջ, առանց զուրկ ըլլալու իրականութեան զգացողութենէն, իրատեսութենէ:

Միւս կողմէ՝ կեանքին վրայ կը նայէր սկեպտիկ ակնարկով մը, հարցականի տակ դնելով բոլոր նիւթական ու բարոյական արժէքները, կեանքն ի՛նքն իսկ՝ չէ՞ որ ան՝ յաւիտեական չէր, չէ՞ որ մեր բոլոր փարթամ երազները կապուած էին գերեզմանի բուռ մը հողին, ուր ամէն անհաւասար արժէք մէկ յայտարարի տակ կու գար, ի վերջոյ ոչնչի վերածուելու համար...

Այսպէս էր Չէօկիւրեան իր յոռետեսի պահերուն...

Ըսինք թէ ան՝ պարզ ու խանդավառ հոգի մ'էր, իբրեւ ընկերական անհատ, իր անձնական կեանքին մէջ՝ այդպէս էր նաեւ իբրեւ ուսուցիչ ու դաստիարակ:

Աւարտած ըլլալով Պէրպլեան վարժարանը, անկէ յետոյ ինքնաշխատութեամբ հասած էր մտաւոր գիւրգի մը, որ իբրեւ ուսուցիչ զինքը փնտռել կու տար Պոլսոյ լաւագոյն կրթարաններէն:

Անիկա, բացի թաղային վարժարաններու իր դասերէն, Ընդհ. Ազգ. Պատմութեան, Աշխարհագրութեան և Օտար Մատենագրութեան դասեր կ'աւանդէր Պէրպլեան, Տայեան, Դպրոցատէր Տիկնանց, Կեդրոնական և այլ միջնակարգ վարժարաններու մէջ:

Գնահատուած ու սիրուած ուսուցիչ և դաստիարակ էր Չէօկիւրեան: Եթէ չունէր պատկառելի հմտութիւն, — բան մը, որուն տարիքն ալ թոյլատու չէր, — բայց ունէր այդ վարժարաններու աշակերտները լիուրի գոհացնելու չափ պաշար, իր աւանդած ճիւղերուն մէջ: Ան՝ ուսուցիչ մ'էր որ գիտէր խանդավառել ու խանդավառուիլ իր նիւթով: Ան՝ գիտէր սիրցնել աւանդուած ուսման առարկաները, դարձնելով զանոնք աշակերտներու

աչքին հաճելի, հետաքրքիր և օգտակար:

Չէօկիւրեան չէր այն ուսուցիչներէն, որոնք իրենց աւանդած նիւթին շուրջ ծանօթութիւններ տալով կը բաւականանային, դասը դարձնելով անշունչ մարմին մը, ձանձրալի, անկենդան, անհետաքրքիր: Ան՝ եղաւ ոչ միայն ուսուցանող մը, այլ նաեւ դասխարակ մը, մտքի ու հոգիի կրթիչ մը, տագորելով իր աշակերտները ազգային ու համամարդկային իտէալներու առողջ շունչով:

Իբրեւ ուսուցիչ ու դաստիարակ, իր ամբողջ ձիգը կ'ամփոփուէր միակ ձգտումի մը մէջ. այն է՝ աշակերտներուն իւրացնել տալ աւանդուած նիւթը, և անոնցմէ պատրաստել հայեր, որոնք հպարտանան իրենց ազգային անցեալով, ու հայրենասիրութեամբ լեցուած՝ նուիրուին դարբնելու հայուն ապագան, աւելի լուսաւոր, աւելի երջանիկ: Ան՝ կը ջանար կերտել ապագայ հայ քաղաքացիներ, որոնց ետը ներդաշնակուէր հանրութեան Եսին հետ, ու անձնական շահը՝ հանրութեան շահուն, ի հարկին գերակշռելու համար վերջինը:

Իր խօսքը խանդավառ էր ու անկեղծ, այդ պատճառով ալ վարակիչ, կրթիչ ու թելադրական:

Կարելի է ըսել թէ խիստ էր իբրեւ ուսուցիչ, բայց մինչև վերջն ալ մնաց սիրոյ ու յարգանքի առարկայ, ու փնտռուեցաւ ամէնքին կողմէ:

Դ Ժ Բ Ա Խ Տ Ս Ի Ր Ո Ղ Ը

Յոռեֆեսի Երգեր գրող Չէօկիւրեանը, իր որբական առանձնութեան մէջ շատ բնական էր որ ուժգին սիրով մը կապուէր այն էակին, որ սէր խոստացած էր իրեն, որ զինքը հաներ էր հողեկան մաշող մենակեցութենէ մը ու սրտին խաւարը հրդեհէր՝ սիրոյ բոցովը:

Եւ Չէօկիւրեան սիրեց:

Այդ սէրն ալ սակայն ի վերջոյ տառապանք մը եղաւ իրեն համար, որովհետեւ սիրոյ առարկան հիւանդ

էր, կանխահաս լրջութիւն մը ունէր որ երկիւղ կը մաղէր Տիգրանի հոգիին մէջ:

Ե՞րբ, ո՞ր թուականին բացուեցաւ իր սիրտը սիրոյ հրեշտակին. ստուգապէս չենք գիտեր, ու աւելորդ պիտի ըլլար մօտաւոր ենթադրութիւններ ընել:

Չէօկիւրեան սրտի կապով կապուած էր Հալէպլեան ընտանիքին աղջկան՝ օր. Նոյեմիի հետ, որուն մայրը մանկապարտիզականուէր՝ Սկիւտարի Ս. Խաչ վարժարանին մէջ:

Թէ ի՞նչ ապրումներ ու մտահոգութիւններ ունէր սիրող սիրտը իր գուրգուրանքի առարկային համար, կ'երեւայ այն քանի մը նամակներէն, գորս Չէօկիւրեան ուղղած է 1908ին և 1910ին Հալէպլեան ընտանիքին*), երբ ինքը ճամբորդութեան մէջ էր, հեռու Սկիւտարէն, հեռու այն փափուկ ու երազային էակէն որ իր սիրտը կը լեցնէր:

1908ի դպրոցական արձակուրդին, այն ատեն ուսուցիչ Պէրպէրեանի մէջ, Չէօկիւրեան գիւղադննացութիւն մը կ'ընէ դէպի Սիւլիւրի, իբրեւ Պոլսոյ մօտիկ վայր մը, որ նիւթական մեծ զոհողութիւններ չի պարտադրեր իր համեստ քսակին:

Սիւլիւրիէն գրուած երկու նամակներէ քաղուած հատուածներ են հետեւեալ պատառիկները, բարբառուն բանաստեղծ ու սիրող սրտի մը ապրումներովը: Այդ նամակներուն մէջ, ամէն բանէ վեր կը կանգնի Նոյեմիի հանդէպ տածած սէրն ու զայն աւելի կայտառ և նուազ մեկամաղձոտ տեսնելու իղձը:

Սիւլիւրի, 6 Յուլիս, 1908

... «Չուարք գիւղագնացութիւն մը եղաւ ասիկա. բայց բաժանումը Տիւրքիւն մը ունի. կարծես հեռաւոր տեղ մը կ'երբայի, ձեզմէ շատ հեռու, եւ պահ մը զղջացի նաւ նստելու: Նաւը կը հեռանաւ այնքան դանդաղ որ շատ եր-

*) «Ամէնուն Տարեցոյցը», Թեղիկի, 1921 տարի, էջ 103: Ա. Ս.

կար առիթն ունեցայ դիտելու Սկիւսարի բարձունքները: Ու
ասեմ ասեմ կ'ըսէի. «Ի՞նչ կ'ընէ արդեօք Նոյեմին»,... Վերջա-
պէս Հայտար Փառայի հոյակապ շէնքերը կը պղտորին ու Փա-
նարի նոնիները կը սեղմուին իրարու մէջ. ա՛լ բաց ծովն եմք.
հանոյալի հով մը կ'անցնի օդէն. նաւը եղբերները կը քեռն ու
կ'երթայ միօրինակ աղմուկով մը. բնաւ չանապարհ, նոյնիսկ
Քաղոս Աղբարէն անգամ կամաց կը փախէ: Ահա Եփի Գու-
լէի ամուր պարիսպները բիւզանդական, ահա Մագրի գիւ-
ղը. կ'երկարիմ կրկին նստաւանի մը վրայ, կը գոցեմ աչքերս.
Տեսակ մը տարաւ գագոռոքիւններ գլխուս կը տրեմ: Մեր
եսին ալ՝ ասիական եղբեր հորիզոնին հետ կը նոյնանայ, ու
մզկիթներու միմարեկները նիհար ստուերներ կը դառնան: Կը
նստիմ նորէն, ու մօսս խռկացող մոլլայի մը դիրքը մասիսով
ուրուագծելու կ'աշխատեմ: Բայց ի՞նչ բան կրնար հեռացնել
ինձմէ բաժանումի խեղճուկ ցաւս: Պիղատսսն վերջ, ահա
Սիւլվիբիի խարակները կ'երեւան, քիչ վերջ նաւահանգիստն
եմք: Ծովեզրը գիշերով պտոյս մը գիւս կազդուրեց: Զե՛՛ք գի-
տեր մութին՝ այս անսահման ջուրին գործած վախի սպաւո-
րութիւնը. հովը ալիքները կը հեռն ու եղբերքի փառերուն վրայ
անոնք կը մեռնին ծափելով. իսկ անհուն մրմունջ մը մրնո-
լորսին մէջ անդադար կը օրջի. արդեօք կեա՞նք ունի ծովը...
Նոյեմին պտոյսի երթալու քող չվարանի»:

*Գրագէտին ճամբորդութիւնը աննպատակ չէ. ան կը
հետաքրքրուի իր նկարագրեղ շրջապատով, կը սիրէ ծովը
մանաւանդ: Կը հետաքրքրուի ու կ'ուսումնասիրէ գեղ-
ջուկ տիպաբանները, սրտնք իր շուրջը կը դառնան: Ծրա-
գիրները կը յօրինէ ու կը դառնէ տիպաբանք՝ աւելի յետոյ
ձմրան հանգիստ իրիկուններուն՝ գրելիք իր նորավէպե-
րուն համար:*

Սիւլվիբիի մէջ, այդ ամառ, իրեն կը հասնի մեծ
անակնկալին լուրը, Օսմ. Սահմանադրութեան հռչակու-
մը, սրուն մասին շատ սկեպտիկ է, ուստի այդ դէպքէն
երկու օր յետոյ գրած իր նամակով խոհեմութիւն կը յանձ-
նարարէ, դիտել տալով թէ՛ այս քանը դեռ շատ ջուր կը վերցնէ:

*Սահմանադրութեան հռչակման աւետիսին հետ կ'ի-
մանայ նաեւ Եղիայի մահուան բօթը:
Լսենք սակայն գրագէտը՝ ի՛նչքը:*

Սիւլվիբի, 12 Յուլիս 1908

... «Վերադառնալով համար քիփեր կան հոս. անո՛ր հա-
մար մանաւանդ կ'ուզեմ շփում ունենալ այս գեղջուկ մար-
դոց հետ, որպէսզի կարենամ մօտէն դիտել իրենց հոգին ու
մտածումները... Ամենէն աւելի ծովն է որ լաւ տպաւորութիւն
կ'ընէ վրաս. հորիզոնը շատ լայն է, ու վերջապէսները ջու-
րեւուն մէջ, ալիքներուն վրայ կը նետեն այնպիսի գոյներ, որ
ժամերով կը մնամ հիացած այս տեսարաններուն առջեւ...
Միտքս գործելէ չի դադարի. քանի՜ նորավէպերու նիւթ պատ-
ասեցի մտքս մէջ, որպէսզի ձմեռը գրեմ: Տանկերէն քերթ
մը ստացանք այսօր, ուրիշ իմացանք Ն. Կայս. Վեհափառու-
թեան շնորհները: Ուրախութիւնս կրնամ երեւակայել. ամեն-
նիս ալ ցնորած բաներ դարձանք, երբ քերթին պարունակու-
թիւնը տեսանք. այդ խնդրին շատ շուտ նամուրում չեմ կրնար
գոյացնել. ինչ որ է, խոհեմ ըլլանք, «պու ալրան տահա չօգ
սու գալսրըր», քերես տեսնալու օրեր ունիմք... Շատ կը
ցաւիմ Եղիայի եղբերական մահուան վրայ. երբ հող ըլլայի՝
բնական եր որ լաւ բան մը գրէի այդ հսկայ մտացործին
վրայ. մեր գրականութեան ամենէն հետաքրքրաշարժ քիփն է,
իր բազմազան հոգեկան եւ գիրար հակասող երեւոյթներուն
համար:

... «Վերադառնալով, պիտի ուզէի Նոյեմին քիչ մը աւե-
լի կայտառ տեսնալ ու նուազ տգոյն, մեղամաղձոս: Եթէ մի-
ակ իտեալ մը ունիմ որ գիւս կ'երջանկացնէ գրական աշխա-
տութիւններուս հետ՝ ան ալ ի՛նքն է. ամեն կերպով արժանի
է իմ սիրոյս, միայն քե... անժամանակ լրջութիւն չունենար»:

Սիրած աղջկան առողջութիւնը մտահոգութիւն կը
պատճառէ իրեն. այդ բանը կ'երեւայ իր բոլոր նամակ-
ներուն մէջ, ուր՝ յանկերգէ մը նման կը կրկնէ, առանց
երբեք մոռնալու, Նոյեմին աւելի գուարք, աւելի կայտառ.

և անժամանակ լրջութենէ զերծ տեսնելու իր բաղձանքը:

Գրադէտը փայտաշէնի երկու դըլաւոր առարկայ ունի, ու նաեւ երջանկութեան երկու աղբիւր. մին՝ իր գրական աշխատութիւնը, միւսը՝ Նոյեմին, որ ամէն կերպով արժանի կը դանէ իր սիրոյն: Այդ բալարը լաւ է. գրադէտը երջանիկ է իր երկերով, իր գրական ծրագիրներովը, ուրախ է բաղձաթիւ նոր պատմութեան շնորհիւ թեր պատրաստած ըլլալուն համար: Երջանիկ է սիրողն ալ, որ գտեր է իր սիրոյն ամէն կերպով արժանի առարկան: Բայց անխառն չէ սիրոյ երջանկութիւնը, քանի որ պաշտոնին էակը տարիքին պահանջած զուարթութիւնը չունի, կանխահասօրէն լաւը է, լրջութիւն մը՝ որ տխրութեամբ կը լեցնէ սիրահարին սիրտը, որ կը թեւատէ իր կապոյտ երազները, որ կեանքի մեղրին մէջ կատկածի լեզին կը խառնէ, ամէնէն քաղցր պահերուն իսկ:

Նոյեմիի առողջական վիճակին մտահոգութիւնը, գրադէտը, իր ստուերին պէս անբաժան, միշտ կը պտըտցնէ հետը, Սիլիվրիի գիւղական անդորրին մէջ ըլլայ, թէ՛ եւրոպական ոստաններու խաժամութիւն:

Ահա, 1910 Օգոստոս թուակիր բացիկի (քարա) մը բովանդակութիւնը: Ուրկէ գրուած ըլլալը չէ նշանակուած: Հաւանական է որ Դանուբի ձաւբով Եւրոպա մեկնելու առնն Ռուսմուքէն (Պուլկարիա) զրկած ըլլայ:

1910 Օգոստոս

... “Նոյեմիս,

“Սա պատկերազարդ քարովն գոհացիր՝ մինչեւ որ երկար նամակ մը առնէ: Այս արձանը Ռուսմուքի մէկ պարտեզին մէջ կը գտնուի, նուիրուած 1883ին պուլկարեւտեր պատերազմին մեռնող պուլկար զինուորներու: Ոսկի կանգնած զինուորը ճիշտմով կը դիտէ կարծես հեռուն կռուող իր եղբայրները: Հիմա կը հասկնամ քե մեմ ալ պիտի կրնայինք բան մը ըլլալ, եթէ մեզի տուած ըլլային ափ մը հող: Այս

փոքր ժողովուրդները չափազանց ազգայնամոլ են. իրենց գոյութիւնը պահելու ձեւ մը քերելու ասիկա: ...Վասն եւ որ առաջուրնէ աւելի աղէկ պիտի նայիս ինքզինքդ: Օդ, սնունդ եւ զուարթութիւն. անա քեզի յանձնարարելիք երրորդութիւնս:”

Դարձեալ նոյն ամառը, 8 Օգոստոսին է որ կը գրէ, այս անգամ Մարտէյլէն: Իր բաղձանքն է որ Նոյեմին գրէ ամէն բանէ, առանց նկատի առնելու թէ իր դէմ եղողը գրադէտ ու գրական քննադատ է: Սիրակցողը զոյգին անհաւասար մտաւոր մակարդակը, երկչոտ կը դարձնէ սկար կողմը, ու աղատօրէն, ինքնավստահօրէն չի կրնար արտայայտուիլ, չուզեր արտայայտուիլ, չհաւնուելու, վրիպելու շատ հասկնալի մտահոգութեան: Չօկիւրեան կը զգայ այս բանը, ասոր համար ալ թելադրութիւններ կ'ընէ Նոյեմիին, բացատրելով թէ՛ նամակ մը գրականութիւն չէ և այս առթիւ վկայութեան կը կանչէ նոյն ինքն նամակներու գրագիտութիւն՝ Մատամ ար Սէվրիսէն:

Այս պարագան ճշմարիտ է, ի հարկէ, սիրող սրտին համար, որ ամէն բանէ առաջ, սիրածին անոյշ ձայնը կ'ուզէ լսել, չօղիւն ու զգալ՝ պաշտամունքի առարկան, երկրորդական նկատելով այն պարագան թէ, ի՞նչ ձամբանքէ կու գայ ան՝ և ի՞նչ արդուզարդով...

Տա՛նք նամակի այս հատուածն ալ, քանի որ ան մեզի կը պարզէ գրադէտին կեանքին ու ապրումներուն սրտը մէկ պահը:

Մարտիլ, 8 Օգոստոս 1910

... “Օգափոխութեան գացի՞ք քե չէ. ի՞նչպէս կ'անցնես ժամանակդ, ինձի գրե անպահաւ, զոր օրինակ օրուան մէջ ձեզի պատահածներ, դուրսի երեւոյթներ, մեր ծանօթ մարդերուն վրայ, էու գացած գիւղիդ վրայ. վերջապէս ամենէն չնչին բաները կրնաս գրել առանց քաշուելու, որովհետեւ նամակ մը գրականութիւն չէ եւ Մաս. քը Սեվրիսէն ըսած է. “Երբ կարգը նամակին կուգայ, պէտք է ազատ ձգել սանձը”, այսինքն խելիքի փչածը գրել: Լաւագոյն նամակներն անոնք

են, որոնք կարգ, գրականութիւն, որոշ ծրագիր չունին: Զիս
ֆենադասի տեղ մի՛ դնէր. նամակը տարբեր սեռի կը վերա-
բերի, եւ ես անպատճառ չեմ կարողալ կ'ուզեմ»:

Մարտէյլի մէջ կը բնակի իր մօրեղբայրը. Տիգրան
կ'այցելէ անոր ու պառայտի կ'եղէ Մարտէյլի շրջակայքը:
Հետեւեալը դրուած է Շաթօ տ'Իֆէն, վերոյիշեալ նամա-
կէն շաբաթ մը վերջ:

Շաբօ տ'Իֆ, 15 Օգոստոս 1910

«Մօրեղբօս հետ հիմա կը գտնուիմ հոս, ուրկէ կը գրեմ
այս երկնոյն ինքի:

Կղզեակի մը վրայ շինուած բան մըն է Մարտէյլի դի-
մաց, ուր բանտարկուած են ֆաղափական եւ այլ յանցաւոր-
ներ, որոնց կեանքն ենթոյնուած է Ալեքս. Տիւմա Հայր՝ գրե-
լու համար իր նշանաւոր գործը, Մօնթե Քրիսթօն: Ճամբու
յոգնութիւններէս բաւական կազդուրուած եմ. յաջորդ երկու-
շաբթի նամբայ կ'ելլեմ դեպի Իսալիա: Շատ կարօտեմ եմ ինք:

Քոյդ՝

ՏԻԳՐԱՆ ՉԵՕԿԻԻՐԵԱՆ

Տարաբախտ գրագէտին մտերիմ նամակներէն քաղ-
ուած այս հատուածները, անհրաժեշտ նկատեցի տալ, ո-
րովհետեւ անոնք ոչ միայն կու գան լրացնել անոր կեան-
քին դժերը, այլ նախ կը պատկերացնեն որոշ շրջանի մը
մէջ Չեօկիւրեանի ներքին, հոգեկան ապրումները, գու-
նաւորուած անխաբար սիրոյ մը յոյսերովը, երազնե-
րովն ու մաշող՝ բայց գուսպ մտահոգութիւններովը:

Չեօկիւրեան վերադարձաւ Եւրոպայէն նոր եռան-
դով ու նոր յոյսերով, մտքի աւելի լայն հորիզոնով մը,
որ կը բացուէր իր մէջ քաղաքակիրթ աշխարհի լոյսին
հետ անմիջական հաղորդակցութենէն:

Ճակատագիրը թոյլ չտուաւ սակայն որ տաղանդա-
ւոր այս երիտասարդը, իր վերելքը կատարէ կեանքի
ժպտուն նայուածքներուն տակ: Որբացած փոքր հասա-

կէն անկէ վերջն ալ միշտ փուշեր նետուեցան իր ճամ-
բուն վրայ, որոնց վէրքերը չսպիացան երբեք: Այսպէս,
Եւրոպա ճամբորդութենէն վերադարձին, Նոյեմբի վիճա-
կը բարեկաւուած չգտաւ. միշտ նոյն տիպոյն աղջիկն էր,
իւր վտանգաւոր լրջութեամբ ու օր մ'ալ, նոյն տարին
իսկ, 1910ին, ճակատագրական հարուածը չուշացաւ: Այլեւ
Նոյեմբին չկար...

Ու հիմա ալ, աչքիս առջեւն է Չեօկիւրեանի այդ օ-
րերու պատկերը, չափիւրած երեսներով, վիզը կախ,
ընկճուած, սեւ չղարշ մը թեւին վրայ:

Դատի կու գար Պէրպէրեան, հոն՝ ուր կը մտնէր
միշտ իր տանը պէս, բայց չունէր նախկին զուար-
թութիւնը. խոցուած էր սիրտը, արիւնոտ, խորունկ
վէրքով մը:

Երիտասարդ էր. ուստի երբ տարիները սահեցան իր
սուգին վրայէն, կարծես այլեւս սիրոյ ցաւը չէր արամեր
սեւ աչքերուն մէջ, բայց վստահաբար կուրծքին տակը
անթեղուած կը մնար կրակի մը պէս:

Այսպէս եղաւ Չեօկիւրեանի կեանքը: Մանկութեան
և պատանեկութեան տարիներուն քաղեց կեանքի տառա-
կոտ ու անկարելի ճամբաներէն, ու երիտասարդութեան՝
բարձրացաւ Գողգոթա՝ փչէ պսակը ճակտին...:

ԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Տիրգրան Չէօկիւրեան իր գրական կեանքը սկսու աւրձակ և ոտանաւոր բանաստեղծութիւններով, յետոյ տալու համար պատմութեամբ, վէպ, նկարագրական էջեր ու արուեստի քննադատականներ:

Գրագէտը Չէօկիւրեանի մօտ մէկէն ի մէկ երեւան չեկաւ, ինչպէս այդ բանը յատուկ է բացառիկ տաղանդներուն, որոնք իրենց առաջին դործովն իսկ դիմէ մը կը դառնան, միջակէն բարձր երկ մը հրապարակ դնելով: Այդ տաղանդաւոր գրողները կը նմանին այն ակին, որ մէկ հարուածով դուրս կը ժայթքէ դաւարիքներու ծոցէն, իր մէջ ցոլացնելով արեւին պայծառութիւնը և իրեն քաշելով ծարաւի շրթունքները՝ լոյսի ու գեղեցկութեան կարօտ հոգիներուն:

Գրագէտը, Չէօկիւրեանի մօտ, ի սկզբան համեստ ու պղտոր բխում մ'էր, որ ժամանակի ընթացքին կոչուած էր լայնցնելու իր ակունքները, նոր երակներէ հոսող կենսաբար հեղուկով ողողելու համար մայր երակը, աւկունքը՝ իր ներշնչումներուն և ստեղծագործութեան: Ժամանակը կատարեց իր դերը, առանց դանդաղելու. աղբիւրին ջրերը սկսան աւելի առատօրէն հոսիլ հայ դրականութեան աւազանին մէջ, և տակաւ պակսեցաւ այն տարրը որ պղտորութիւն և մթութիւն կը բերէր: Վերջին անգամ ակունքը ժայթքեց ջինջ ու առողջարար ջրով, հող ու փոշի չկար, գուռին երեսը թափանցիկ էր, ու յատակը աւազի սոգոյն հատիկներ միայն, տեղ տեղ, կը մատնէին իրենց ներկայութիւնը...

Այսպէ՛ս է այն ճամբան, որ կը սկսի Արձակ Երգերու, Հայրենի Ձայներու հեղինակ Չէօկիւրեանէն և կը վերջանայ Վանքերին արուեստագէտովը:

Այն արձակ և ոտանաւոր բանաստեղծութիւնները,

որոնք լոյս տեսած են Չէօկիւրեանի ստորագրութեամբ, 1908էն առաջ և յետոյ զանազան գրական հանդէսներու և տարեգրքերու մէջ, հեղինակին քով կը մասնեն զգայուն հոգիի մը խմորը՝ չաղուած Պէրպլեանի կէս դասական ու կէս ռոմանթիկ մթնոլորտին մէջ:

Այս վարժարանին մէջ, ուր իր կրթութիւնն ստացաւ Չէօկիւրեան, տիրող նշանաբանն էր բարին, ճշմարիտն ու գեղեցիկը, երեք բառեր, որոնք կը կազմէին տրուած դաստիարակութեան ամբողջ ձգտումն ու նպատակը: Այս երեք բառերու հեղինկութեամբ ամէն առթիւ, դասարանին մէջ թէ հանդէսներու բեմէն, զգայուն և իտէպալաչտ պատանեկութիւնը կը մղէր դէպի վերացական աշխարհ մը, հեռացնելով բիրտ կեանքէն ու պտտցնելով բարիին, գեղեցիկին ու ճշմարտին, չքեղ, ըղձական, բայց անիրական պաշտաներուն մէջ:

Գլորացին մէջ տիրող այս մթնոլորտը, դուրսը՝ բրնձութիւնը իր գերող գեղեցկութեամբ, Վասփորը՝ իր գեղածիծաղ կապոյտով, գուլալ երկինքը՝ խօսուն աշուրներով, գերեզմաններուն մթին խորհուրդը՝ իրենց սլացիկ նոճիներուն մէջ, վերջապէս Սկիւտարի Սոխակին վարակիչ շունչը, որ կու գայ Պաղլար Պաշիի գերեզմանոցէն՝ գեփիւռին թեւերուն վրայ, չի կրնար անհաղորդմաւ մատաղ հոգիներու, որոնցմէ ամէնէն անժառանգին սիրան իսկ ընպէի մը համար կը սարսուտ անանուն երանութեամբ:

Նւ զարմանալի թող չթուի ուրեմն, երբ ըսեմ, թէ Պէրպլեանի մէջ սովորական բան էր տեսնել բարձր դասարանի աշակերտներ, որոնք ֆերպուրեան մեցում կը կատարէին, յաճախ ընդհանուր աշակերտութեան ներկայութեան: Աւելորդ չէ ըսել թէ՛ բոլոր մրցորդ բանաստեղծներուն քնարին լարերը միշտ օծուած կ'ըլլային արցունքով ու մեղամաղձութեամբ, ա՛խ ու վախով, ժառանգ մը, որ կու գար առհաւութենէն ու նաեւ Դուրեանին նմանելու գիտակից կամ անգիտակից մղումէն:

Արտասուքը պայմանն է, անխուսափելի տարրը՝ մեր բանաստեղծութեան, որովհետեւ չեմ յիշեր հայ քերթող մը, որ առաւել կամ նուազ չափով լացած չըլլայ:

Տիգրան Զօկիւրեանի գրական առաջին փորձերը, ահա թէ ինչո՞ւ բացառութիւն չեն կազմեր այս տեսակէտէն, ու մենք իր Արձակ Երգերուն և ոտանաւոր քերթուածներուն մէջ կը գտնենք արիւն-արցունք թափող, յոռետես ու մելամաղձոտ հոգի մը, որ կանխահասօրէն յոգնած կը զգայ ինքզինքը, հիւանդ, որ՝ զարնուած է կեանքին ու Յարութեան երգի մը կը սպասէ...

Լսե՛նք իր Արձակ Երգերէն երգ մը, տեսնելու համար թէ, ինչքա՛ն մոռալ է երիտասարդ պուէտը, որքա՛ն անյոյս, որքա՛ն պաղատագին...

«Ելի՛ր կ'ըսես. ելի՛ր տես, ծաղկեր է գարունը. հրնուէ ու խմե նոր յոյսը Սիրոյ...

«Ա՛խ հիւանդ եմ փոքր, ինչպէ՞ս ըսեմ. կեանքին նետահար: Թո՛ղ...

«Թո՛ղ. ձմեռային տառիկ ուղիներէն անցնող հոռոմ մաներգներուն ունկնդրեմ...

«Ելի՛ր կ'ըսես, այգն է գարնան վարդ, ելի՛ր ու ազնիւ հոգեբուն շեփորները գարկ, ծաղկեր է եղբւանին մեղրաբաժակ...

«Աւա՛ղ փոքր, առնու մը գարնան երբ ծաղկեր եր եղբւանին, երկունքներէ վերջ շատ, ես ծնա՛յ...

«Ծնա՛յ մանուկ մը քննոյ՛, ծածկեցի համբոյրներովս անհամար:

«Արագ անեցաւ Ան ու ես դարձայ տղայ:

«Քո՛յր կ'ապրի ան, եւ դեռ կը սրնի հեծիւններովն ու քերեւս ժպիտովը կեանքին...:

«Կ'անի՛ ան ու կը սպասեմ ես...:

«Եւ հիմա իբրեւ վիշապ մ'ահաբկու, որ մռայլ անձաւն կ'ընէ ահալի,

Գանկիս խորն անյուսութիւնը կը հեղու...

Դի՛ր մասներդ իմ վրան, փոքր, դի՛ր, տես այդ հեղեղ փայտիկ... մեղանգովիան:

«— Ելի՛ր, գարունն է ծաղկեր, եւ կը խնկէ արանքին եղբւանին մեղրաբաժակ:

«— Ելի՛ր ու ազնիւ հոգեբուն հնչեցուր շեփորն մարտական. ելի՛ր եւ խրմկ յոյսը Սիրոյ...:

«Յոգնա՛ծ եմ, ինչպէ՞ս ըսեմ փութիկ, զարնուած եմ կեանքին... Յարութեան երգի մը կը սպասեմ...»

Տարակոյս չկայ, թէ բանաստեղծին սիրտը վշտահար է, տխուր, և բաղձաւնքն ունի աւելի արեւոտ օրուան մը: Եւ ո՞ր երիտասարդ սիրտն է որ կեանքին առջև դժգոհ նայուածքով չէ կեցած, ու չէ տրտմած իր անկարելի երազներուն համար: Երազին ու իրականութեան, բաղձացուածին ու ստացուածին միջև գոյութիւն ունեցող անջրպետը — որ երբեք պիտի չլեցուի — միշտ ալ քիչ մը մոխիր ցանած է մեր գլխուն, և դրած՝ տրտում ծաղիկ մը մեր աչուրներուն մէջ:

Երիտասարդ Զօկիւրեանն ալ, անխուսափելիօրէն, ճաշակած է չիրականացած բաղձաւնքին լեղի պտուղը, և անպայման խորքին մէջ իր տրտմութիւնը անկեղծ է, բայց եթէ կայ բան մը, որ սրտին սուգը իր լրջութեան կ'իջեցնէ, այդ ալ ցաւին արժանի լուրջ կեցուածքին պակասն է:

Այստեղ գործ ունի արդէն սովորամոլութիւնը (routine) և բռնեղ իրարու կը յաջորդեն ընդունուած կարգով, բրածոյ, ուռեցւորած և հետտորական:

Այս ցաւը յատուկ է քիչ մը ամէն ժամանակներու: Խոշոր շարժումներ, տարածուն հառաչանքներ, որոնք համակրելի վիշտ մը կը դարձնեն յաճախ ծիծաղելի, ու սրտէ թափած ջինջ արցունք մը չփոթել կու տան եղբւրամայրերու վարձու կանչը ոտքին հետ:

Իր առաջին շրջանի գրութիւններուն մէջ, Զօկիւրեան կը տառապի այդ թերութեանէն և կը հրամցնէ մեզի ստպիսի տողեր, ինչպէս տեսանք վերոյիշեալ «արձակ

երգ»ին մէջ: — «Եւ հիմա իբրեւ վիճապ մ'ահարկու, որ մոռալ անձանց կ'ընէ ահալի, գանկիս խորն անյուսութիւնը կը հեղու...»

Սակայն, ինչպէս ըսինք, քերթողին վիշաք իրական է, ինչքան ալ համապատասխան չլլայ անիկա իր զգեստաւորութիւնը պոռոտ գոյներուն և ծաւալին:

Բանաստեղծը, այլուր, աւելի զուսպ է և իր Արձակ Երգերը միշտ նոյն թերութիւններով չէ որ կը ներկայանան. անոնք յաճախ հանդուրժելի են, ու երբեմն՝ քնքոյշ և հաճելի: Ահա՛ այդպիսիներէն մին, ուր սիրոյ տրտմութիւնը իր ազնուական խաղաղութիւնը կը պահէ:

Կը սեսնեմ, ամե՛ն օր, ամեն օր կարմիր ծաղիկ մը կուրծքիդ վրայ...

Կուրծքիդ վրայ ձիւնաթոյր՝ ու մեղմաբախ, ծաղիկ մը շիկա- կարմիր կը սեսնեմ

Որ կը խնդայ մեղմի՛ւ, ինչպէս հոգիդ անմեղ այդ աչերուդ մէջ խորունկ:

Կը խորհի՞ս հոգիս, վարդին վրայ քաբքափուր...:

Թաքափուր վարդին վրայ՝ կուրծքիս ցակ, մի՛՞տս դալար, Որուն քերթեր կարմիր, կալակներ են արիւնի...:

Տիգրան Չօկիւրեանի առաջին շրջանի ստանաւոր բանաստեղծութիւններն ալ իրենց վրայ կը կրեն Արձակ Երգերուն թերութիւնները, ըլլայ լեզուի, ըլլայ արտայայտութեան եղանակի՝ ու նաեւ խորքի անկեղծութեան, հարազատ ապրումներու տեսակէտէն:

Իրիկուան Զանգեր. սա բանաստեղծութիւնը գրուած է 1908ին և հրատարակուած 1910ի Ամենուն Տարեցոյցըին մէջ:

Երեկոյին զանգերն ահա կը կանչեն,

Իբրեւ հագար հագագ, թոյնէ վիրաւոր,

Կամ քէ ծնող մայրեր որոնք՝ յիմար են,

Երեկոյին զանգերն ահա՛ կը կանչեն:

Ի՛նչ երգի սոյլ, արսասուածոր, անսովոր

Կեղծիքներու ու կիրքերու ծովուն վրայ

Կը սաւառնի, լեհնալոյսին մէջ ոսկեայ,
Ի՛նչ երգի սոյլ արսասուածոր, անսովոր:

Մոլեմբազ որուն պողվաս են վանկեր.

Աղօթներու ու հաւասքին ոգեվար

Զբաւերգը կը պատգամէ ընդ երկար,

Մոլեմբազ, որուն պողվաս են վանկեր:

Վայրի համերգ, խուսած զանխուլ սիրտերէ

Որ մարդուն չէ փաւութեան երգը մաքուր,

Այլ կրօնին տրամաբխի՞մ մահն անլուր,

Վայրի համերգ, խուսած զանխուլ սիրտերէ:

Ակներեւ է որ խոր ներշնչու՞մը կը պակսի քերթուածին մէջ. թեթեւ հով մը կայ հոս, որ կը յիշեցնէ Ինարայի Նոնասանին երգերը, իրենց բռնաճիգ վերացումներով: Ու քերթուածը գրեթէ կը մեռնի, երբ զգայնութեան նիհար իրանի մը վրայ կու գան ծանրանալ «երգի արսասուածոր սոյլ»ի, «պողվաս վանկերով մոլեմբազ»ի, «պատգամուող զբաւերգ»ի, «զանխուլ սիրտերէ խուսած վայրի համերգ»ի նման արտայայտութիւններ՝ իրենց բռնոյ բռնեքով:

Դժբախտաբար, Չօկիւրեանի հոս ու հոն ցրուած ստանաւոր և արձակ քերթուածներուն ամբողջութիւնը չունինք մեր տրամադրութեան տակ, լուազոյն ընտրութիւններ ընելու համար, երբ կը փորձենք ցոյց տալ բանաստեղծը իր դրական ու ժխտական կողմերուն մէջ, իր յաջողած կամ ձախող գործերով:

Չօկիւրեան ստորագրած է համեմատաբար աւելի յաջող ստանաւոր բանաստեղծութիւններ ալ, որոնք ներշնչումի և արտայայտութեան, խորքի ու ձեւի աւելի անթերի ձևատուով մը կը ներկայանան:

Յաւերժանալ քերթուածը մին է անոնցմէ և հաւտնաբար գրուած է աւելի վերջը, երբ արուեստագէտը կազմուած էր արդէն:

Յաւերժանալ՝ ցառապանքին մէջ սիրոյ...

Որոնել գինք լոյս օրն ի բուն, գիշերն ալ,

Եւ գտնելէ վերջ, լո՛ւն իրմէ հեռանալ,
Արսասունելու համար մութին մէջ յետոյ:

Յաւերժանալ սառապանքին մէջ սիրոյ...
Կասկածի խիղճը չտեսնել մարդերուն:
Մօր գորովին իսկ զլանալ իր անուն,
Երազելով շիրքն արցունքի մը անգոյ:

Յաւերժանալ սառապանքին մէջ սիրոյ...
Գերի, այլ միտք նուանողի պէս փալել,
Խնդալ, ու սիրք փութերով կերակրել,
Ապրիլ, բայց մահն հոսոսելով ըլլալ գոհ:

Յաւերժանալ սառապանքին մէջ սիրոյ...

Բանաստեղծը՝ իր այս շրջանին մէջ գլխաւոր մէկ
լարի վրայ է որ կը նուազէ: Սիրո՛յ լարն է անիկա,
բոլոր երիտասարդներուն նախընտրածը:

Սիրոյ բաղձանքը կը խռովէ իր էութիւնը, բայց
այդ սէրը տառապանք ունի իրեն հետ: Քերթողը վշտա-
հար է, սիրոյ ցաւը ատեր է հոգիին անդարձութիւնը,
այսու հանդերձ կը ցանկայ յաւերժանալ սառապանքին մէջ
սիրոյ, կ'ուզէ անվերջ որոնել զայն, ցայդ ու ցերեկ ու
գտնելէ վերջն ալ լռին հեռանալ՝ մութին մէջ արտաս-
ուելու համար:

Չէօկիւրեան կը տառապի երազուած սէրովը, կը
փնտռէ զայն, կը ձգտի անոր, ու գտած չըլլալու տխրու-
թիւնը իր քնարին վրայ կը ծաղկեցնէ յուսահատութեան
և մելամաղձութեան ծաղիկներ: Բանաստեղծը երջանիկ
չէ սակայն իր սէրը գտնելէն վերջ ալ, ան՝ դատապար-
տուած է հեռանալու անկէ, իրեն տրուած չէ վայելել սի-
րոյ առարկան, հոտոտել երազին բուրումնալէտ ծաղիկը,
որուն ի խնդիր հոգին այնքան տուալտեցաւ:

Այսպէս եղաւ իր սէրը, նոյեմիին սէրը. բանաս-
տեղծը երջանիկ չեղաւ անով, որովհետեւ իրեն վիճակուե-
ցաւ զայն գտնելէ յետոյ լո՛ւն իրմէ հեռանալ, աւելի
վերջը մութին մէջ արտասուելու համար:

Չէօկիւրեանի տխրութիւնը, ինչպէս ըսինք, կու-
գայ մանաւանդ իր կեանքի պայմաններէն. որքի տըխ-
րութիւնն է, որուն վրայ կ'աւելնայ միակ եղող մար-
դու վիշտը, որ յետոյ կը մեծնայ ու կը գունաւորուի
սիրոյ բաղձանքով:

Վիշտը իրական է բանաստեղծին հոգիին մէջ, երի-
տասարդ բանաստեղծին, որ կը բաղձայ ու չի հասնիր,
որ կը հասնի ու չի կրնար վայելել: Անյուսութեան կան-
չեք կ'արձակէ երբեմն քերթողը, բայց հոգիին այդ վի-
ճակը կայուն չէ, որովհետեւ իր մէջ ամէն բանէ առաջ
ուճեղ է կեանքին սէրը, ապրելու կի՛րքը...

Այն ատեն, երբ յոգնած է, երբ զարնուած է կեան-
քէն, այդ ատեն իսկ լսողութիւնը բացած է Յարութեան
երգի մը, ու կը սպասէ որ ան դայ ու լեցնէ հոգիին դա-
տարկութիւնը, ոտքի հանէ մեռած երազներն ու արիւ-
նին մէջէն քալեցնէ կեանքին բոցը:

Յաւերժանալ քերթուածին մէջ բիւրեղացած է սիրող
ու տառապող բանաստեղծին հոգեբանութիւնն ու փիլի-
սոփայութիւնը կեանքի և սիրոյ մասին:

Տառապիլ, բայց՝ յաւերժանալ սիրոյ տառապանքին
մէջ: Գերի ըլլալ, կեանքէն ու մարդերէն ըլլալ հար-
ուածուած, բայց վար չիջնել ազնուական բարձրութե-
նէն. ամուր բռնել փրկարար հպարտութեան երիվարին
սանձը և քալել նուաճողի, յաղթականի պէս, երբ՝ պար-
տուած ես ու գերի...

Վիշտ ունենալ սրտին մէջ, զայն կերակրել փուշե-
րով, տառապիլ, բայց արցունքները ծածկել ու ժպիտը
երեսին՝ ներկայանալ բարեկամին ու թշնամիին:

Վերջապէս, ամէն բանէ վեր դասել կեանքը. ապ-
րիլ, ու դո՛ւ ըլլալ մահը հոտոտելով, քանի որ ի վերջոյ
հո՛ն՝ մահուան նաւահանգիստը խաբսխելու կոչուած են,
խաղաղ թէ ալեկոծ ջրերու վրայ կուրծք բացած բոլոր
առագաստները, ամէնէն մեծերէն ու փարթամներէն ըս-
կած՝ մինչև ամէնէն խոնարհները:

Զէօկիւրեանի մօտ վիշտը, անյուսութիւնն ու հի-
ասթափութիւնները կը մնան երկրորդական դէի վրայ,
ու ան՝ իր ամէնէն յոռետես քերթուածներուն մէջ իսկ,
միշտ բանով մը կ'ապուած է կեանքին:

Բանաստեղծը իր քերթուածներուն մէջ առաւելապէս
ու կարելի է ըսել նաև՝ բացարձակապէս անձնական է: Իր
այդ կարգի գրութիւններուն բոլորին ալ առանցքը կը
կազմեն սեփական եսին ցաւերն ու բաղձանքները: Աւե-
լի վերջն է որ գրողը դուրս պիտի ելլէ իր նեղ շրջապա-
տէն ու ակնարկը պիտի պտտցնէ աւելի լայն հորիզոննե-
րու վրայ, գտնելու համար ներշնչման աւելի խոր, աւե-
լի բաղմազան, աւելի մարդկային աղբիւրներ:

Այն ատենն է որ մեր գէժ կ'անգնի Հայրենի Զայ-
ներու համեստ՝ այլ յուսատու պատմողը, որ շատ չանցած
մեր առջև պիտի բանար իր Վանքին արեւոտ դռները,
ցուցադրելու համար կեանքի լուսաւոր և մթին պատկեր-
ները, գեղեցկացած՝ արուեստագէտ վրձինի մը ստեղծա-
գործ հարուածներուն տակ:

« Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Զ Ա Յ Ն Ե Ր »

Տիգրան Զէօկիւրեանի՝ Սահմանադրութենէն յետոյ
գրած ու լոյս ընծայած պատմութեան քերթէն եօթը՝ կը կազ-
մեն Հայրենի Զայներ անուն իր գրքոյկը, որ անճոռնի
սպառնալիքամբ մը և անթիւ սխալներով հրատարակուե-
ցաւ 1910ին, Վաղինակ Բիւրատի կողմէ:

Գրքոյկը կազմող այդ եօթը պատմութեան քերթն են՝
Տէրտէին Ոնիրը, Հարսին Վրէժը, Կաղընսին Զոհը, Տկարին Ի-
րաւունքը, Լուռ Հերոսը, Ի մարդիկ Հանութիւն և Մեր Ուժը:

Այս պատմութեան քերթով, հեղինակին ձգտումն եղած
է, տալ Հայաստանի գիւղին ու գիւղացուն կեանքը: Հայ
սղամարդն ու կինը՝ իր թերութիւններով և առաքինու-
թիւններով, հայ ճակատագիրը՝ իր անողորմ և անկարե-
կիր դիմագծով, բռնութիւնը՝ որ կը ջլատէ ամէն ստեղ-

ծագործ աշխատանք, որ՝ խաւարի մէջ կը պահէ հոգիներ-
ը, որ՝ մարդ արարածը կը վերածէ ստրուկի, աւելի
վերջը իբր անասուն նկատելու համար դառն:

Այս անսթիւկութիւն, մերթ լրագրական ըստելու չափ,
պատմութեան քերթն մէջ, հեղինակը մեր աչքին առջև կը
ցոյցանէ ջարդի ու թալանի եսթարկուած հայ գիւղը, ա-
ւերուած հայրենի բոյներն, ու նաև այն հոգեբանու-
թիւնը, որով յաւերժանալու կոչուած է տանջուած և ան-
գիտակից բազմութիւններու տառապանքը:

Գլխաւոր քանի մը գաղափարներ կը կազմեն գրք-
քոյկին առանցքը:

Ջարդ, աւերում ու բռնութիւն, որոնք ի գործ կը
դրուին թուրք և քիւրդ ամբոխին կողմէ, վայելելով ոճ-
րապարտ կառավարութեան մը, մերթ ուղղակի, մերթ ա-
նուղղակի հովանաւորութիւնն ու մեղսակցութիւնը:

Ջարիքին գէժ պայքարելու համար հայ տարրին ան-
գիտակցութիւնը, ստիպանութիւնը եւ նախապաշարաւոր ոգին:

Պանդխտութիւնը՝ իբրև հետեւանք տիրող անտեսական
ու քաղաքական պայմաններուն:

Նախապաշարումներ՝ որոնք իբրև քաղաքայի տարր,
կը գործակցին արտաքին, քաղաքական թշնամուն, հիւ-
ծելով հայ ընկերային ու ընտանեկան կազմը:

Եւ այս բոլոր ժխտական երեւոյթներն կը տեսնենք
հակադրուած կարգ մը դրական կողմեր:

Ընթանական սեր, մաքուր ընթանական բարոյական, հեռու-
հեռէ զարթնումը հայ սղամարդուն և կնոջ մէջ առնա-
կան առաքինութիւններու, այսպէս՝ արդար վրէժխնդրու-
թեան զգացում, մարտական ոգիի փայտաւորումներ, տի-
րող մութին մէջ՝ աշխատութեան եւ ինքնավստահութեան
յամառ կամք մը, որ կը կազմէ ցեղին յարատեւութեան
ու յաղթանակին գլխաւորներ:

Հայրենի Զայներու չէնքը կառուցուած է այս չաղա-
խով, ու հեղինակը իր արուեստով ալ փորձած է հետեւիլ
Ահարոնեանի գրական ճարտարապետութեան...:

Չէօկիւրեան դործածած է Ահարոնեանի նախանիւթը՝ առանց մեծ յաջողութեան, և իր պատմութեանքները չունին իրենց նախատիպին ոչ վարակիչ շունչը, ոչ ճարտարապետական համաչափութիւնը — որ անհրաժեշտ է արուեստի ամէն գործի — և ոչ ալ այն գործիքը՝ լեզուն, որ պիտի ձև ու կեանք տար, նոյնիսկ անշունչ նիւթերուն:

Հայրենի Ձայներու մասին լոկ որակումները բրած չըլլալու և ցոյց տալու համար գրքին բաղկացուցիչ տարրերն ու էութիւնը, քանի մը սողով արձանագրենք պատմութեանքներուն նիւթերը, տալով անոնց ամէն մէկին հիմնական ատաղձը:

Գրքոյկին դուռը կը բացուի Տէրեհին Ոնիրը գրուածքով, որ ամէնէն ընդարձակն է եօթը պատմութեանքներէն, ու նաև ամէնէն յաջողը՝ առանց անթերի ըլլալու:

Գիւղը ջարդուած է ու թալանուած. պղծեր ու կողոպտեր են եկեղեցին ալ ու տարեր՝ սրբազան բոլոր անօթները և ամէն ինչ՝ որ արժէք մը կրնար ներկայացնել: Զարդէն ազատուած ժողովուրդը անօթի է ու մերկ: Ողջերուն մէջ է քահանան ալ, գիւղին սրացաւ ու բարեպաշտ հովիւը: Երբ անցեր է վտանգը, քահանան ժամ կ'երթայ: Մեծ կ'ըլլայ վիշտն ու զարմանքը տեսնելով որ Աստուծոյ տունին ալ չեն խնայեր: Այս պարագան ջերմեռանդ կրօնաւորին մէջ կը ծնցնէ դժնդակ կասկածը, որով, ինքն իրեն կը հարցնէ. — Աստուած ինչո՞ւ արդեօք քող տուաւ որ իր տունը քալլեն... Պայքարը կը սկսի գեղջուկ քահանային պարզ հոգիին մէջ. կը խղճահարի Աստուծոյ գործերուն խառնուիլ փորձած ըլլալուն, ուստի չքմեղանքի խօսքը չուշանար. — է՛ մեծ է Տիրոջ արդարութիւնը, ե՛ս մնացի իր գործերը քննողը:

Կասկածը սակայն արմատախիլ չըլլար կրօնականին հոգիին մէջ ու կը տանջէ զայն:

Վշտահար, անդօր ու աղքատ է հայ քահանան: Երէկի սճրագործ ոստիկանները սովատանջ կ'ինքերուն հաց կը

բաշխեն: «Միսիոնարները անգործածելի զգեստներ տուած են իրեն բաժնելու համար ժողովուրդին»: «Իր հօտէն շատերն ալ օտարի փարախ կ'երբան. պատուելի մը հաւասփի կը բերէ հայ քրիստոնեաները, բողոքական ընկելով զանոնք»:

Այս պատկերին ականատես Տէր Բարթողի մէջ կը պայքարին կոյր հաւատքն ու տարակոյսը: Միւս կողմէ ժողովուրդը իրեն կը դիմէ պատառ մը հաց ճարելու: Քահանան ոչնչով չի կրնար օգնել, սովահար է ինքն ալ: Իր մէջ կը ծնի միտքը, վար առնել Քրիստոսի արծաթ չրջանակով պատկերը, որ կախուած է եկեղեցւոյ կամարին պատէն, և որ վրիպած է թալանողներուն աչքէն: Խիղճը կ'ըմբոստանայ սակայն այս մտածումին դէմ. այդպէսով ինք գործակցած պիտի չըլլա՞ր Աստուծոյ տունը կողոպտողներուն:

Միւս կողմէ՝ տարակոյսներու մէջէն գլուխ կը վերցնէ ուրիշ միտք մը. չէ՞ որ այդ արծաթ չրջանակը ծախելով, մեծապէս պիտի կրնար օգնել իր սովահար հօտին:

Պայքարը Տէր Բարթողի հոգիին մէջ երկա՞ր կը շարունակուի: Ի վերջոյ կ'որոշէ սանդուխ մը դնել ու վրան ելլելով վար առնել Քրիստոսի պատկերը՝ իր հօտէն դադանի:

Որոշումը կը գործադրէ. բայց պատկերը վար առնելու ատեն, արկածով կը կախուի ջահակալին կեռ երկաթէն: Ժողովուրդը, սոված և յուսահատ, երբ կը տեսնէ զայն, հրճուանքով կը դռչէ:

— Վերջին թալանձին... չքահանան...

Այս պատմութեանքով, հեղինակը կրցած է տալ գեղջուկ քահանային մէջ կասկածին յառաջ բերած պայքարն ու տառապանքը: Տուած է նաև պայքարը հայ գեղին, իր նիւթական ու բարոյական թշուառութեանը մէջ, երթալայ կայ գիշատիչ կրօնական ախորժակներու՝ մարդասիրական ջնարակի տակ:

Երկրորդ պատմութեանքն է Հարսին Վրեժը:

Համբոյի տղան՝ Պետո, պանդուխտ է Պոլիս. պիտի չուտով տուն դառնայ. բարի լուրը Համբո կ'իմացնէ նաև

իր հարս՝ Գոհարին, հակառակ անոր որ իր կնոջ՝ Բրաբին հետ որոշած են չըսել հարսին ու անակնկալի առջև դնել:

Տունին մէջ պատրաստութիւն կայ ընդունելու համար պանդուխտ զաւակն ու ամուսինը:

Գիշերը, երբ Համբոյի տան մէջ հազիւ քներ են, մէկ մ'ալ դուռը կը զարնուի. առանց սպասելու որ բանան, երկրորդ հարուածով մը դրան նիգը կը քակուի ու ներս կը մտնէ քիւրդ. Հասոն՝ սպառազէն: Տունը ամբողջ ահ ու սարսափի մէջ է. աւազակը կուշտ ու կուռ կ'ուտէ ինչ որ կայ տան մէջ, սեր, չորթան եւ այլն: Բայց անկուշտ է քիւրդին խորթակը. կը պառկի հանգստանալու. կը պատմէ թէ ճամբան հանդիպեր է երկու հայու, և սպաներ է անոնցմէ մին, որուն վրայէն առեր է 50 ոսկի: Սպանուածը Պոլսէն կու գայ եղեր: Աւազակին քսակը գետին կ'իյնայ. անեցիները կը ճանչնան Պետոյի քսակը: Հասո Գոհարին կը ցանկայ, բռնաձայն կը փորձէ. Գոհար քիւրդին մէջքէն դաշոյնը քաշելով կը սպանէ զայն:

Այս է պատմուածքին նիւթը, որ հայ գիւղին մէկ տխուր երեսը ցոյց կու տայ: Պատմուածքին մէջ ակներև է ածապարանք, և տուամը աստիճանական եղանակով մը չէ զարգացած:

Կաղնիսին Զոհր նախապաշարումի զոհն է: Հոս կը նկարագրուի հայ հարսին վիշտը, հայ նահապետական կեանքի խտտութիւնն ու աւելորդապաշտութիւնը:

Պետոյի հարսը՝ Զարման, տարիներէ ի վեր կը սպանէ պանդուխտ ամուսինին սր չի գար սակայն. սիրտը կը բանայ քահանային, որ խորհուրդ կու տայ համբերել ու մանաւանդ ծոմ պահել ու Նոր Տարիին առառն, ամէնէն առաջինը ըլլալով լողանք առնել գեղին աղբիւրը:

Դժբախտ հարսը կը պահէ քահանային պատուէրը ու ձիւն ձմեռին, Նոր Տարիի առաւօտուն, աղբիւրին սանդուղ կ'ուղարկուի կը լողնայ: Հիւանդութիւնը չուշանար: Զարման, ծանր վիճակի մէջ անկողին է ինկած ու ջերմի

նստաներու մէջ կը դառանցէ, կանչելով իր Արսթը՝ զոր տեսնելու բախար չսենեար:

Նախապաշարու հայ գիւղին պատկերն է Կաղնիսին Զոհր, հայ գիւղը՝ ենթակայ ներքին հիւժող ցաւերու:

Այս պատմուածքն ու Տեղեկին Ոնիրը կ'ամփոփեն գրքոյին լաւագոյն էջերը, համեմատաբար նուազ թերութիւններով:

Տկարին Իրաւունքը չափ պարզ դէպքի մը նկարագրութիւնն է անարուեստ կերպով: Երեք հայեր է որ կը կողպաւորին աւազակներէ. կը դիմեն գայմազամին, որ փոխանակ իրենց խնդիրը նկատի առնելու, կը բռնադրաւէ անոնց վերջին սեփականութիւնն ալ (մէկ մէկ է) և իբրև ֆէտայի զրպարտելով կը բանտարկէ: Երկու ամիս յետոյ կ'արձակէ զանոնք «Շնորհիւ Ն. Կ. Վեհափառութեան անհուն գթութեան» անոնց յանցանքը ներուած ըլլալով: Բանտարկուածները իբրև երեք ստուերներ կը հեռանան փառիշտին երկար կեանք մաղթելով: Հայրենի Ջալնեքու պատմուածքներէն, Լուռ Հեքոսը դարձեալ ջարդի ու զուլումի արիւնոտ ուժիմն է որ ունի իբրև չորս պատ, իսկ պատմուածքին առանցքը կը կազմէ հայ որոշ տիպարներու հակադրութիւնը, ջանալով վեր առնել անոնց հոգեբանութիւնը:

Գիւղական սրճարանի մը մէջ նստած են երեք աշակերտ, տունի տեղի տէր՝ ջոջեր. հոն է գիւղին լռակեաց վարժապետն ալ: Սրճեփը յարգանքով ու քծնանքով կը սպասարկէ աղաներուն, իսկ գեղին պատուելիին վրայ վերէն կը նայի, բանի տեղ չի դնել զայն:

Մօտալուտ ջարդի չչուկներ կան. վարժապետը թախծոտ է և լուռ. Գրօնակի վերջին թիւերը հայուն ցաւը կը նկարագրեն. կարգաւ ջարդեր կը կազմակերպուին Հայաստանի մէջ: Գեղին աղաները կը ծաղրեն վարժապետը. վախկոտ և աղջիկ կ'անուանեն զայն: Մեծխօսիկութիւն կ'ընեն, քաջ մարդու կերպարանք կ'առնեն,

Երեկոյեան կողմ ջարդը կը սկսի. աղաները լեղա-

պատառ՝ չեն դիտեր ընկերքնին. վարժապետը դէպի հրապարակ կը վազէ. կասկածի տեղի չկայ. ջարդը սկսած է իր աւերը. կը վերադառնայ սրճարան. կը դոցէ դուռը և կը հրամայէ որ երկրորդ յարկը ելլեն շարժուն սանդուխէն: Ջարդարարները կը փորձեն կտարել սրճարանին փակ դուռը. վարժապետը իր հետ եղովներուն կը հրամայէ լուել և ինք միս մինակ ատրճանակ ի ձեռին կը վազէ դէպի թշնամին. կը կռուի, կը սպանէ շատեր ու ինքն ալ կը սպանուի: Վերնայարկի չորս հոգին լուր չունին վարժապետէն. գիշեր է արդէն. ջարդը դադարած է. առաստառն մութն ու լուսոն վար կ'իջնեն իրենց թաքստոցէն՝ խարխափելով. վարժապետը փախեր է կը մտածեն: Սրճարանի գետնին վրայ իրենց սուքը դիակներու կը զարնուի. դիակներէն մին վարժապետինն է, մերկ ու խոշտանգուած: Աղաներն ու սրճեփը կը մեկնին սրճարանէն՝ ստուերներու պէս:

Ինչպէս Հայրենի Չայներու բոլոր պատմուածքները, Լուռ Հերոսըն ալ շատ պարզ յատակադծի մը վրայ կ'առուցուած է և տիպարները հոգեբանօրէն կ'իտատ են, ամբոյն և նիհար, իսկ պատմուածքներուն մեքենականութիւնը՝ նախնական:

Այս պատմուածքը մեզի չափով մը կը ներկայացնէ մտքի աշխատանքին նուազագէտ դիրքը գիւղական միջավայրին մէջ, միւս կողմէ պոռոտախօս մարդոց տիպարները կը հակադրէ, լուռ, համեստ, բայց արի և առաքինի անձի մը՝ որպիսին է այդ վարժապետը՝ լուռ հերոսը:

Ինչ կը վերաբերի Խմարդիկ Հանութիւնին, հոն տեղունին գիւղական, ընտանեկան բարքերը, նախապաշարումները, կոյր հաւատքը և այլն:

Մարդոց կեանքին վրայ իշխողը, գիւղին մէջ, շատ անդամ ոչ թէ դատաւարութիւնն է, այլ նախապաշարումը:

Մեղիքնաց Օհանջան թշնամացած է դրացի Սէթենց ընտանիքին հետ, որովհետև վերջիններս մերժած են իրենց աղջիկը կնութեան տալ Օհանջանի եղբորը: Ս. Ծը-

նունդը կը մօտենայ. քրիստոնեայ մարդը պէտք է հաղորդ առնէ ու խոստովանի, այլապէս՝ վա՛յ իրեն. բայց Օհանջան չի կրնար հաղորդուիլ քանի որ քէն է դրացին հետ: Այս պարագան ծանր վիշտ է Օհանջանի մօրը համար:

Դիպուածը սակայն կը լուծէ հարցը: Երկրաշարժ տեղի կ'ունենայ և հասարակաց վտանգը բոլորը իրարու կը մօտեցնէ: Մեղիքնաց Օհանջան և Սէթենց Գրիգոր կը հաշտուին իրարու հետ. երջանիկ է Օհանջանի մայրը, քանի որ իր տղան չպիտի գրկուի եկեղեցւոյ սուրբ խորհուրդէն, պիտի հաղորդուի ու խոստովանանք ըլլայ:

Ահա պատմուածքին խառնած բովանդակութիւնը. պատմուածք մը՝ գրուած անսթեքեթ կերպով, առանց հանգոյցներու, առանց հոգեբանական մանրամասն վերլուծումներու, առանց խորութիւններու և բարձունքների, որուն հետեւանքով ալ, անոր սպաւորութիւնը վարակիչ չըլլար և ընթերցողը չի համակուիր սէէ ուժեղ զգայնութեամբ: Այս պարագան յատուկ է Հայրենի Չայներու բոլոր պատմուածքներուն:

Մեր Այծը կը փակէ Չէօկիւբեանի գրքոյկը: Հոս, այս րիացած հայ կիինն է որ կը նկարագրուի, հայ կիինը՝ իր վշտին ու միջակութեանը մէջ: Հայ մայրը՝ որ կը խնամէ իր որբերը, որուն սիրտը կ'արիւնի երջանիկ անցեալը յիշելով ու կը մխիթարուի ապագայի յոյսերով ու երազներով:

Այսպիսի ավրումներով է, որ օրը իրիկուն կ'ընէ Շուշանիկ և գիշեր ցորեկ կ'աշխատի, ապրելու համար ձակտին քրտինքովը:

Ջարդի ծանր յիշատակներ յաճախ կը լլկեն իր երեւակայութիւնը, կը յիշէ կորուսած հաշտութիւնը, բայց հպարտ է, որ այսօր ալ, հակառակ ամէն բանի, տաշտին մէջ դեռ հաց կայ:

Օր մ'ալ աղքատ մը կը կը ներկայանայ, ցնցոտիապատ, հաց կը խնդրէ պաղատագին, իր անօթի չորս դա-

ւակներուն համար. Շուշան ներքին մղումով մը ետ կ'ընկրկի. հաց մը կը բերէ ու կը նետէ մութացիկին՝ գոցելով դուռը: Հայ կիներ յանձին մութացիկին կը ձանձնայ երէկի թաւանողը և դահիճը՝ իր ամուսնոյն...

Յոյս եւ ափսոսանք,— ահա թէ ո՛ւր է Մեր Ոյժը, հայո՛ւն ոյժը...

Հայրենի Ձայները, իր բովանդակութեամբ, մեզի կուտայ միջակ արժէքով պատմութեան, որոնք սակայն, հակառակ իրենց բոլոր թերութիւններուն, խորքի թէ ձեւի, ընդհանրել կու տան ապագայ խոստմնալից պատմողն ու արուեստագէտը:

Չօկիւրեան իր այս գործին մէջ իսկ, երեւան կը բերէ յատկութիւններ, որոնք զարգանալով, ապագային պիտի կերտէին տաղանդաւոր գրագէտը:

Նախ, Չօկիւրեանի լեզուն զերծ է հիմնական թերութիւններէ, թէև անդ անդ անփութութիւն մը ինքզինքը կը զգացնէ: Յստակ է գրողը իր մտածման և արտայայտութեան ձևերուն մէջ, ինչպէս նաև ոճը՝ կտրուկ, առանց մանուածապատ և երկարաչուն նախադասութիւններու: Աւելին. իր ոճին գլխաւոր յատկութիւնը կը հանդիսանայ նկարչականութիւնը, բան մը, որ մինչև վերջը, գրագէտին գլխաւոր յատկութիւններէն մին կազմեց: Չօկիւրեան աւելի նկարող մ'է և յաջող նկարիչ մը, քան՝ վերլուծող մը: Իր նկարչութիւնը, աւելցնենք, իրեն իբրև առարկայ ունի աւելի արտաքին երեւոյթներու պատկերացումը, քան թէ՝ ներքին: Այս ըսել չէ սակայն թէ՝ Չօկիւրեան չէ տուած մեզի հոգիի պատկերներ, ներքին ապրումներ, երբեմն ակնյայտի յաջողութեամբ: Վանքը ինքնին լաւագոյն ապացոյցն է, թէ անոր հեղինակը ի վերջոյ կոչուած էր ըլլալու նաև վարպետ նկարողը՝ մարդկային ներքնաշխարհին:

Հայրենի Ձայները մեզի կը դնէ նաև գրողի մը առջև, որ գիտէ մշակել իր նիւթերու լաւագոյն ընտրութիւն մը ընել: Այս գրքոյկին եօթը պատմութեանքներն ալ կը ներ-

կայացնեն թրքահայ դաւառական կեանքի առանձնայատուկ կողմերը, որոնք արժանի են արուեստի մարդուն ուշադրութեան: Եթէ Չօկիւրեան կատարեալ կամ անթերի չէ իր նիւթերու մշակման գործին մէջ, այդ բացատրելի է իր ապրած միջավայրովն ու կեանքին պայմաններովը:

Չօկիւրեան՝ Օսմ. Սահմանադրութեան հռչակումէն առաջիկայէս յետոյ էր որ գրեց Հայրենի Ձայները, երբ դեռ չատ երիտասարդ ըլլալով, չունէր արուեստին հիմնական և արդիական ըմբռնումը: Աւելի յետոյ, երբ լայնցաւ իր ընկերական շրջանակը, երբ տեւական չվման մէջ եղաւ տաղանդաւոր հայ գրագէտներու և արուեստագէտներու հետ, երբ շրջեցաւ Եւրոպան ու ծանօթացաւ արուեստի հրաշակերաներու, երբ նիւթապէս ալ հնարաւորութիւն ունեցաւ օգտուելու, ըստ արժանեայն, օտար գրականութենէ, այն ատեն գրողին մէջ կազմուեցաւ արուեստագէտը, զերծ իր սկզբնական թերութիւններէն: Ի հարկէ տարիքն ու ժամանակն ալ կատարեցին իրենց բարերար դերը՝ Չօկիւրեանի աստիճանական, այլ արագ բարձրացումի գործին մէջ:

Հակառակ իր բոլոր թերութիւններուն, Հայրենի Ձայները կը բովանդակէ արդէն, նախնական վիճակի մէջ, այն հիմնական յատկութիւններն ու արժանիքները, որոնք յետոյ զարգանալով, աւելի կարկառուն և աւելի կատարեալ ձևով մը երեւան եկան Վանքին մէջ, որ կը հանդիսանայ դժբախտ գրագէտին երկերուն վերջինն՝ ու գլուխ գործոցը:

Վանքը լոյս ընծայելէն առաջ, Չօկիւրեան իր Ոսանին մէջ հրատարակեց վիպակ մը՝ Հերոսը, որուն նիւթը առնուած է Մարտ 31ի Համիտեան պետական հարուածի օրերու կեանքէն: Միջավայրը Սկիւտարն է և ներկայացուած անձերը, նոյնինքն Հերոսը, իրենց հիմնական գծերով, այդ օրերուն ու այդ միջավայրին մէջ ապրած մարդիկ են:

Չէօկիւրեան իր այս վիպակին մէջ երեւան կը բերէ դիտելու և նկարագրելու ակնյայտնի կարողութիւն, ինչպէս նաև հոգեկան վերլուծումներ տալու ընդունակութիւն: Ճիշտ է, թէ անթերի չէ ան՝ մանաւանդ հոգեբանական նրբութիւններու և վիճակներու պարզաբանման և տիպարները հարազատօրէն կերտելու տեսակէտէն, բայց ըլլալիք դիտողութիւնները գործին խորքը չեն հարուածեր, այլ կը վերաբերին երկրորդական դժերու: Հետո՛ւ՝ իբրև վիպակ, իր գրական արժէքով կը հանդիսանայ դէպի առաջ առնուած մեծ քայլ մը, երբ նկատի ունենանք Հայրենի Ձայները:

«Վ. Ա. Ն. Ք.»

Այսօր, իր հրատարակութենէն աւելի քան տասնըվեց տարի յետոյ, երբ երկրորդ անգամ ըլլալով կը կարգամ Չէօկիւրեանի Վանքըն, աւելի յստակ ու անկասկածելի կը զանաւոր մը աչքիս առջև կը պարզուին անոր արժանիքներն ու գեղեցկութիւնները:

Այն անպաճոյճ արուեստը, որ մարմին տուած է այս վէպին, այնքան ժառկալ է, այնքան վերջնական, որ բոլոր ժամանակներու ընթերցողները, առանց ձանձրոյթի, հաճոյքով պիտի կարդան այդ գիրքը, ճանչնալու համար հարազատօրէն պատկերացուած կեանքը հայ մեծաստանի մը, որ ինքնին կը հանդիսանայ պատկերը բոլոր հայ վանքերու կեանքին, իր դրական ու ժխտական կողմերով:

Չէօկիւրեան, իր այս գործով, այս կամ այն վանքը չէ որ տուած է մեզի, այլ գետեղած է մեր աչքերուն առջև բարոյական ու նիւթական շէնքը ճալ վանքին, Հայաստանի հողին վրայ, զուտ հայկական շրջապատով, գեղեցկացած բնութեան շքեղութիւններով:

Վանքը վէպ մըն է առանց վիպական իրադարձութիւններու: Երիտասարդ վարդապետ մ'է ինկած դաւա-

ռական վանքի մը մէջ. ինք տկար է ֆիզիքապէս, լուր կը սիրահարի վանքին մէջ գտնուող աղջկան մը՝ Շուշանին, առանց իր սէրը զգացնելու կամ յայտնելու անոր: Երիտասարդ վարդապետը ի վերջոյ թաքախտէ կը տառապի. իր սիրած աղջիկը կը նշանուի ուրիշի մը և աղջկան մայրը, լուրը ուրախութեամբ կը հաղորդէ վարդապետին, առանց ծանօթ ըլլալու վերջինիս տրամադրութեան: Ի վերջոյ երիտասարդ կրօնականին առողջական վիճակը կը ծանրանայ և կը ստիպուի թողուլ վանքը ու մեկնիլ Պոլիս:

Վէպը կը ներկայանայ իբրև Արտակ վարդապետի օրագիրը, և ամէն ինչ պատմուած է անոր բերնով: Անա՛ վէպին ամբողջ «վիպական» կառուցուածքը:

Ընթերցողը Վանքին մէջ պիտի գտնէ հայ կրօնաւորի երկու դիւսաւոր տիպար՝ հինը և նորը:

Առաջինը՝ տգէտ, սահմանափակ, պորտաբոյժ ու եռասէր. աւելի իր միտին ու սկզբին համար ապրող, քան՝ այն պարտքին, որ Արմաշի դպրեւանքին մէջ շաղուած խմորով, պիտի բխէր իր կոչումէն:

Երկրորդը՝ երիտասարդ վարդապետն է. աշակերտ՝ Օրումեան և Տուրինեան, այլ անունով՝ Օրմանեան և Դուրեան կրօնաւորներուն: Ուսման և գիտութեան լոյսը ծագած է այս երիտասարդ վարդապետին մտքին մէջ. գիտէ նաև թէ ինչ է նոր ժամանակներու ոգին, նոյնիսկ իր դասակարգի հայեցակէտէն դիտուած. գիտէ նաև այն, որ կրօնաւորը, հայ կրօնաւորը մանաւանդ, հանրային գործիչ մ'է, որ կոչուած է դեր մը կատարելու իր ժողովուրդի կեանքին մէջ, կոչուած է առաջնորդելու զայն, հետեւաբար և մտածելու անոր նիւթական ու բարոյական շահերու մասին, արդիացնելու՝ ազգային հիմնարկութիւնները, որպիսին է վանք մը, և հսկելու այդ հաստատութեան նիւթական, բարոյական ու մտաւորական բարգաւաճումին:

Օրումեանի և Տուրինեանի աշակերտ Արտակ վար-

դասակարգ, իր վրայ կրած է այդ երկու կրօնաւորներուն ազդեցութիւնը: Ժառանգած է առաջնայն փառասիրութիւնը, միշտ աւելի բարձրերը բազմելու տենչն ու մըտասեւեռումը, չափով մը նաեւ դասակարգային շահու գիտակցութեան զգացողութիւնը, իսկ երկրորդէն՝ տարակուսողի, իմաստասիրողի, երազողի շունչը:

Վանքերին հերոսը դեռ վերջնականապէս կազմուած անհատականութիւն մը չէ, որ ամբաստնուած ըլլար կայուն հոգեբանութեամբ, կեանքի մէջ իր ճամբան լաւ ճանչցողի վստահութեամբ: Այսպէս ըլլալով հանդերձ, ան՝ կը մնայ արդիական կրօնաւորը, որ իր ներքին ապրումներով, իր կեանքի ըմբռնումով, դատաստարտուած է տառապելու, որովհետեւ ստիպուած է հաշուի առնել իր աւանդապաշտ շրջապատն ու հանրային կարծիքը, որ գրեթէ միշտ թիւում է հին խմորով:

Արտակ վարդապետի տիպարին մէջ, երեւան կու գան յաճախ մտածումի երկու ընդդիմադրող տեսակետներ. մին՝ նոյնինքն երիտասարդ ու ազատամիտ կրօնակաւիւր, միւսը՝ պահպանողական մտայնութեան արտայայտութիւնը, իսկ այս երկու մտայնութեանց մէջ, յաճախ գլուխ կը վերցնէ երրորդ մը, որ ողջմտութեան խօսքն է, նւարիտիս խօսքը, իր դիրքէն, շահէն ու դասակարգէն անկախօրէն դասողի խօսքը, կարծիքներ՝ որոնք հեղինակինն իսկ են, որոնք իր գլխաւոր տիպարին մէջ երեւան կու գան արականոյսի կամ մտերիմ ինքնախոստովանութեան ձեւին տակ:

Չէօկիւրեանի արժանիքներէն մին ալ այն է, որ շատ հետեւողական ձեւով, կրցած է անսայթաք կերպով, դադափարներու և տեսակետներու այս հակադրութիւնը երեւան բերել միակ անձի մը մէջ, շատ յստակօրէն:

Վանքերին մէջ պատկերացուած անձերը, իրենց հոգեբանութեամբ այնքան պարզ են ու նկարուած՝ այնքան յստակ գիծերով, որ աւելորդ կամ նոյնիսկ վնասակար կրնար ըլլալ ընդարձակ վերլուծումի մը փորձը: Դիտել տանք նաեւ այն, որ ամբողջ վէպին մէջ միայն

երիտասարդ վարդապետին տիպարն է որ կը ներկայացայ ներքին հարուստ հոգեբանութեամբ մը, երեւան բերելով դադափարներու և զգացողութիւններու պայքարի դաշտ մը, ընդդիմադրող ապրումներով:

Ինչքան ալ որ բարդ է տիպարը իր ներքին կեանքով, բայց հեղինակը այդ ներքին պայքարի երեսներն ու հանգրուանները այնքան յստակ ու բացատրուած ձեւով տուած է, որ անհասկնալի ոչինչ կը մնայ. չի մնար ունէ մութ անկիւն զոր պէտք ըլլար լուսաւորել: Այնքան պայծառ է ամէն ինչ, որ շատ պարզ և գուցէ սովորական նկատուելու մեղադրանքին տակ կրնար իյնալ, բոլոր անոնց համար, որոնք գործի մը խորութիւնը սովոր են փնտռել յաճախ անոր մութ, խորհրդաւոր ու անհասկնալի ըլլալուն մէջ:

Ըսինք թէ աւելորդ ու նոյնիսկ վնասակար կրնայ ըլլալ ընդարձակ վերլուծումի մը փորձը. արդարեւ, ինչ բանի կը ձգտի վերլուծում մը: Վերլուծողը, յաճախ ամփոփող, կրճատող ու համադրող մ'է, երեւան հանելու համար այն, ինչ որ ամէնէն արժէքաւորն է արուեստի գործի մը մէջ: Ան՝ կոչուած է, հնձուորի մը պէս, մէկ ձեռքով ետ առնել աւելորդ խտտերը, միւս ձեռքով, արծաթ մանգաղով, կտրելու համար ստոր ու խորտեալ հասկերը:

Չէօկիւրեան, իր այս վէպով, այնքան լակոնական է իր արտայայտութիւններուն մէջ, այնքան ժուժկալ՝ բայց ամբողջական, հոգիի պահեր պատկերացնելու ատեն իր վրձինի հարուածները այնքան ճիշտ են, որ պէտքը չի զգացուիր պարզացումի ու անփոփոխի ախտաւնկի մը:

Եթէ անհրաժեշտ չէ նման փորձ մը, բայց անկարելւոր չէ նաեւ, խոշոր գծերու մէջ տալ այն տարրերը, որոնցմով չաղուած ու մարմին առած է այս վէպը:

Չէօկիւրեան՝ իր Վանքերով, ուզած է մեղի տալ տիպարներ, ու բացի երիտասարդ վարդապետին դիմագծութենէն, միւսները չէ խորացուցած, այլ ուրուագծած է

միայն: Այդ ուրուագծումը սակայն կատարուած է ճարտարութեամբ, որովհետեւ հեղինակը կրցած է իր տիպարներուն հիմնական և յատկանշական գիծերը ցեւնել և ճշտութեամբ, դրչի մէկ քանի խաղով, դնել ընթերցողին տեսողութեան առջև:

Իր նկարած կամ ուրուագծած բոլոր տիպարներն ալ իրական են, ու կը պահեն իրենց բնականութեան շնորհն ու թելադրականութիւնը, որուն շնորհիւ ալ Վանգըն կը ներկայանայ իբրեւ կեանքով ու արեւով բարախուն գործ մը, զերծ՝ արուեստակեալ աշխատութեան մը յատուկ բազմապիսի ու անխուսափելի թերութիւններէն:

Յանձին Արտակ վարդապետի, ան, տուած է երիտասարդ և տալայտող վանականը, տալայտանքներ, որոնք իրենց իբրեւ աղբիւր ունին աշխարհիկ վայելքներէ զրկումները, փառքի տենչը, հոգեկան ու մարմնական ցաւերը:

Հեղինակը, Արտակի բերնով, կը շօշափէ նաեւ ընկերային, կրօնական, ազգային զանազան հարցեր, ու այս կամ այն ձեւով կը թելադրէ իր տեսակէտն ու կարծիքը: Կուսակրօնութեան և սիրոյ խնդիր, յարանուանական հարց, կաթողիկ հայ միաբանութիւններ, կրօնք ու կրօնաւորներ, որք ու որբանոց, յեղափոխութիւն, վանական հաստատութիւններն ու անոնց նիւթական ու բարոյական մատակարարութիւնը, հայ հին արուեստի նշխարները փրկելու հարց եւայլն, այս բոլորը շօշափուած են Վանգընի մէջ, այնպիսի ձեւով մը, որ վէպը իբրեւ արուեստի գործ, երբեք չիցնար իր բարձրութենէն, տարածուելու համար հրապարակադրութեան դաշտերուն մէջ:

Արտակ վարդապետ տիպարն է, իր մտածումներով ու զգացումներով դեռ անկազմ, գործելու և փառաւորուելու բաղձանքով լի, աւանդական տեսակէտներու թրչնամի, բայց անոնց դէմ բաց է ի բաց պայքարելու քաջութենէն զուրկ կրօնականի, որ մենաւոր վանքի մը պատ-

ճառած զրկանքներէն զատ, կը տառապի նաեւ սիրոյ ցաւով, սէր մը՝ որ զինքը կը քայքայէ, որ՝ մահուան առջև միայն չափով մը իր ոյժէն կը մերկանայ, կը զգաստանայ, կենալու համար երկրորդ գծի վրայ:

Արտակ արիւն կը թքնէ արդէն: Որքի մը մահը մտածել կու տայ ի՛ր ալ մահուան մասին. հիմա այլեւ իրմէ փախչելու վրայ եղող կեանքին է որ կ'ուզէ փարիլ:

Զէօկիւրեան վարպետի գրչով տուած է սիրոյ ընթացքը (procès) երիտասարդ վանականին հոգիին մէջ ու գծած՝ պատկերներ, որոնք հոգեբանօրէն անթերի են, իրենց զգացումի երակով քնքուշ, և նկարչականօրէն դունազեղ ու արեւոտ:

Երկրորդ տիպարը Վարդան վանահայրն է: Մեծ տեղ մը չի դրաւեր ան, որովհետեւ վէպին ամբողջ առանցքը Արտակն է և ամէն ինչ անոր շուրջն է որ կը դառնայ: Գրագէտը սակայն, քանի մը տողի մէջ կը դժէ արդէն վանահօր հոգիին ու մարմնին պատկերը, ու մենք կ'ուսենանք մեր առջև միս ու ոսկորով հարուստ, զուարճախօս և անոռ կրօնականը, որուն զբաղումն է իր զոյգ մը ծիրանեգոյն օսրակներուն կեր օալ, անոնց ոսկերուն ուլունկներ կապել կամ իր ձեռքով գսած օղին խմել:

«Այս մարդը ամեն բան կ'արհամարհէ, սկեպսիկ ծիծաղի մը հետ ուսերը ցնցելով: Խրիմեանի վրայ կը խնայ:

— «Շն անոր հետ քաղ քաղի ապրած եմ, ինչ բլլալը գիտեմ»,...

Պէտք է ըսել թէ՛ յեղափոխականներուն ալ հաւանող չէ ու բոլորը կը նկատէ «յիմարներ եւ ազգաւերներ»:

Կաղանդի իրիկուն է. որբերը կը հաւաքուին վեհարանին մէջ, վանահօր մօտ. վերջինս կը զուարճացնէ զանոնք անասունի ձայներ կեղծելով:

Անհոգ ու կենտուրախ մարդու տիպարն է վանահայրը, պահպանողական և բուրժ, ու երբ մէկու մը հետ կը խօսի խորունկ մը կը լսէ, կը Ֆօայ, կը հազայ փոխն ի փոխ ու կը բլնէ մեծածաւալ կապոյտ բաւկիւնակին մէջ:

«Վեհարան» ին մէջ կախուած է Խրիմեանի պատկերը. երկու կրօնականներն են որ իրարու հետ կը վիճին. երկու հոգեբանութիւն է որ կ'ուզէ պատկերացնել հեղինակը, երկու հոգեբանութիւն, որ այսօր ալ գոյութիւն ունի աւելի չեղտուած արտայայտութեամբ:

— «Սա մարդը անիծեց ազգին խեղճը...»

— «Ինչո՞ւ...»

— «Ան էր որ հերիսան երկաթէ շերտով խառնել սորվեցուց հայ ազգին... հետեւա՞նքը...»

— «Յեղափոխութեան կ'ակնարկէք, Հայր Վարդան:

— «Հրամեք ես...»

— «Յեղափոխութիւնը անհրաժեշտ էր, եղաւ:

— «Անոնք նորահասներու բերնին ծամոց խօսքեր են:

— «Հիներն ալ հին միտքով կը դատեն:

— «Մեր ազգը թուրքին հողին վրայ կ'ապրի. անոր հպատակ, ծառայ է: Առած մը կայ, վարդապետ, հիները ըսած են. «Այն ձեռքը որ կտրել չես կրնար, պազ ու ձակտիդ դիր»:

— «Ազգերն առանց յեղափոխութեան չեն կրնար ազատիլ. ազատութիւնը նուէր չի տրուիր, կ'առնուի. ըմբոստութիւնը նուիրական բան է:

— «Հայը անկարող ազգ է, տկար է, Բեռլին ազգական չէ, ոյժ չունեցողը տեղը կը նստի...»

— «Ազգը ստիպուած էր ընելու ինչ որ ըրաւ...»

— «Հիմա ալ միջոցը թող գտնէ որքերը պահելու. անոնց տէրաւ մենք կը քաշենք: Ինչ որ է՝ թող ողորմի՛ս տան մեռելներուդ, Վարդան. ես փրկեցի այս Վանքն ու Քաղաքը թալանէ: «Չկտրուելիք ձեռքը համբուրելու է», ես ատանկ կ'ընեմ, այսչափ հերիսային շերտիով մեր գլուխը կտարեցին... Դուն ալ հիմա ձեռքդ գլխիդ կը զարնես, Մկրտիչ, բայց անօգուտ...»

Այսպէս է Վարդան վանահայրը, ինքնազոհ ու սուգորուած պահպանողական իմաստութեամբ...

Որքերէն մին, Խաչերը, ծանր հիւանդ է. երիտա-

սարդ վարդապետը բժիշկ բերել կ'առաջարկէ. Վարդան վանահայրը ատոր ալ ունի իր պատասխանը.

— «Տէ՛, որը ըսածդ դիմացկուն է, անհոգ եղիր, Արապ, վաղը սոքի կ'ելլէ»...

Որքը կը մեռնի, վանահայրը հողիւ մինչև եկեղեցի իջնելու սիրտ կ'ընէ. ու քիչ վերջը երբ իր ատարակնեւրէն մին վերաւորուած կը գտնէ, աչքերը կը դառնան իրենց ճարպոտ օրջանակին մէջ, փոցի նման կը հեւայ, կը պուռայ ու կ'ողբայ անդադար... կը հայնոյի, յանկարծ կը փլի, դեմքին լայն միսերը դեպի վար կը կախուին, աչքերը ալանդակ երեւոյթ մը կը ստանան բացուելով, ու կը սկսի տուտայիս լալ, հեծկլսալ, տարածուելով բազմոցին վրայ:

Ահա վանահօր տիպարը՝ դժուած ժուժկալ վրճինով, բայց խօսուն դոյներով:

Ուրիշ դէմք մ'է Եղիազարը, լուռ և համեստ, որ խորասուզուած է մագաղաթներու փոշիին մէջ, որ ուրիշ աշխարհ չունի իրեն համար, բացի այդ դեղնած էջերէն, զորս մաքրելու, դասաւորելու և ուսումնասիրելու նուիրած է իր կեանքը, տեղաւորուած՝ վանքին մէկ համեստ անկիւնը:

Եղիազար, որ զաւակներն ու կինը կորսնցուցեր է և ոտքն ալ կը կաղայ, իբրև անկար վարժապետ մը, ինկեր է վանք: Օր մը, ժաման պահարաններուն մէջ քանի մը սնտուկ կը գտնէ. կը բանայ. խառն ի խուռն, փոշոտ ու քայքայուած գրքեր են: Կը մաքրէ զանոնք, կը կարդայ: Գեղազարդուած ձեռագրեր են, մագաղաթեայ խաղմոսարաններ, աղուէսագրքեր, բժշկարաններ, աշուղական սիրոյ տաղարաններ: Պրպտումները առաջ տանելով կը գտնէ նաև նկարներ՝ հազուադիւր գեղեցկութեամբ:

Այսպէս են մեր վանքերը, թանկագին ու հարուստ հանքեր, որոնք սակայն յանձնուած են տգէտ վանականներու, և ինչ որ փրկուած է մեր վանքերու հնութիւններէն, այդ ալ շատ անգամ կը պարտինք պատահականութեան և Եղիազարի նման խոնարհ տիպարներու համ-

բերատար աշխատանքին:

Չէօկիւրեան հետաքրքրուած է հայ հին արուեստի նշխարներով, հայ դրչադրերով, մանրանկարչութեամբ, և այլն, ու իր դրքին մէջ յատկապէս տեղ տուած է անոնց:

Նշխարի բերնով նոյն ինքն հեղինակն է որ կը խօսի երբ կ'ըսէ.

— «Մենք չենք ճանչնար պիտանին, կենսականը, մեծը՝ Հայ Արուեստը և զայն խաւարին մէջ թողած ենք. բորբոսող մութին մէջ լսյալ դանձեր ունինք. ո՞վ պիտի հանէր զանոնք մէջտեղ, կղերականութիւնը, որ պաշտօնի, հացի, դիւքի, անբարոյութեան անեղին մէջ զիրար կը բզկատէ ու կը մատնէ. մտաւորականութիւնը, որ բռնութեան տակ կը հիւծի և վատասերի կը սկսի:

«Գիտեմ թէ ի՞նչ ոճերներ կը դործուին վանքերուն մէջ ամէն օր, ինչ գլուխ դործոցներ կը փճանան»:

Երբորդ դէմք մ'է Աղեքսանդրը, որբանոցին ուսուցիչը: «Բնիկ Մշեցի է, ուսուցչական պաշտօնով չաւ մը գաւառներ պատած: Դէպքին կորսնցնելով ամէն բան, ծնողք, եղբայրն ու քոյրերը, իբրեւ ամուրի և մենաւոր աշխարհի վրայ՝ լաւ սեպած է վանքին մէջ պաշտօն առնել՝ նուիրուելու համար որբերուն: Կեանքը խոհեմ դարձուցած է գինքը, չաւ չի խօսիր, յարգալիր է, չունի Պոլսոյ երիտասարդներուն անպատկառութիւնը:

«Գաւառի ուսուցիչին տիպարն է իր հնոտի և կարճացած հազուստներով, աղաոտ չապիկի մը վրայ առկալս, յաւէտ ծուռ, վեր ելած փողկապովը, սակայն ինչ որ կ'եղէ անոր ներքին էութենէն՝ ջինջ կ'երեւի: Հայերէնը չաւ մաքուր է, գաղափարները հասուն են, նոյնիսկ երբեմն յանդգնութեան կը հասնին քողարկուած բառերուն ետեւէն»:

Ահա Աղեքսանդր վարժապետը, նոյն ինքն Չէօկիւրեանի բառերով. Գաւառական վարժապետի պատկերն է ան. խոնարհ, խոհուն, հոգիով ու մտածումով յեղափոխական, անկեղծօրէն նուիրուած որբերու խնամքին ու

դաստիարակութեան:

Ու այս դէմքերէն դատ, Չէօկիւրեան կու տայ մեզի նաեւ քնքուշ պատկերը Շուշանիկին՝ վանքին մէջ ծառայող տնտեսուհիի մը աղջկան՝ անմեղ ու միամիտ, ինչպէս ժամուն բակն ու զանգակատան շուրջը թեւածող տատրակները: Արտակ վարդապետի հոգին լռնկած է անոր սիրովը, մինչ աղջիկը անտարբեր է ու անգիտակ:

Չէօկիւրեան Վառլերին մէջ կարեւոր տեղ յատկացուցած է նաեւ որբ ու որբանոցի կեանքի նկարագրութեան, տալով մեզի հարազատ ու իրական պատկերը հայ որբութեան, որոնց չարքին գանուած է հեղինակը ինքն ալ, հետեւաբար իր մորթին վրայ իսկ զգացած որբի մը զըրկանքներն ու տառապանքները:

Կեանքի խլեակներն են անոնք. հօրէ ու մօրէ դուրկ, աղքատ ու թշուառ, ճակատագրօրէն հարուածուած՝ ու բախտէն հալածական: Եթէ կայ իրենց մէջ բան մը, որ ամէնէն իրականն է, անփոփոխելին ու անընկճելին, այդ ալ իրենց տառապանքին առնթեր գոյութիւն ունեցող ապրելու և յարատեւելու բնազդն է:

Տխուր է որբ մը, մոռյլ ու նաեւ կռուարար: Մոռյլ է ու անժպիտ, որովհետեւ իր հոգիին նայուածքը սեւեռուած է միշտ կորսուած գեղեցկութիւններու, երազուած մօր մը անվերադարձ ժպիտին ու փայփայանքներուն:

Այսպէս են Չէօկիւրեանի նկարագրած որբերն ալ, որոնք ճիշտ է թէ թշուառութենէ, անօթութենէ, աղտէ ու կեղտէ աղատուած են՝ վանքին մէջ պատասպարուելով, բայց ոչ ոք կրցած է որբանոցը անոնց աչքին վերածել ընտանեկան բոյնի մը:

Ճիշտ է, հանդիսաւոր առիթներու, Կաղընտին կամ Ծնունդին, որբերն ալ կ'ունենան իրենց ուրախ պահերը, երբ հաւաքական ետը միայն կը խօսի, ու քիչ մը ամէն մարդ կը մոռնայ ինքզինքը, իր վիշտերն ու ցաւերը, բայց այդ ուրախ պահը վաղանցուկ է և մակերեսային:

Լ'նկերային տեսակէտէ դիտելով, վանքի որբանոցներու մասին իր վերադառնումներն ունի Չէօկիւրեան. ահա թէ ի՞նչ կ'ըսէ ան, որբանոցի վարժապետին՝ Աղէքսանդրի բերնով:

— «Ես վանքի որբանոցներու մասին լաւ կարծիք չեմ ունեցած, որովհետեւ վնասակար հաստատութիւններ են: Ի՞նչ կ'ուզէ պատրաստել վանքի որբանոց մը. մարդիկ՝ աշխարհի համար, բայց աղաքը ո՞ւր պիտի ճանչնան աշխարհը, որուն մէջ պիտի նետուին հաց ճարելու համար: Վանքը քիչ կամ չատ ուսում կու տայ տղուն, անոր մէջէն խլելով ինչ որ պիտի տային տունը, փողոցը, շուկան, յարաբերական կեանք ըսուածը վերջապէս: Վանքը տղան հաղորդակցութենէ զրկելով կը վայրենացնէ, կը խեղդէ բարի ժպիտը՝ արթնցնելով խոհանքի և տրամութեան ընդունակութիւնը, մինչ ետը անհունօրէն կ'ընդլայնի սնունդի նիւթ գտնելով միայն ինքզինքը: Մեր բոլոր գաւառներէն, մայրական կամ քրոջ մը ապտակին հաճոյքը չեն կրնար տալ»:

Այսպէս, Չէօկիւրեանի Վանքին մէջ մեր հանրային կեանքի բազմաթիւ կենսական խնդիրները խորհրդածութեան նիւթ կ'ըլլան, քննութեան առնելով մի քանի երեւոյթներ:

Ասանք են Չէօկիւրեանի վէպին առանցքը կազմող գլխաւոր խնդիրներն ու գաղափարները, զորս յիշատակելով միայն բաւականացանք:

Բացի գաղափարներու մշակումէն ու պարզաբանումէն, բացի տեսակէտներու ընդգծումէն և հոգեկան վիճակներու պատկերացումէն, Վանքը վէպով, Չէօկիւրեան մեղի կը նկարէ գաւառի պատկերներ, ըլլան անոնք քաղուած բնութեան տեսարաններէ թէ՛ ներքին կեանքէ:

Մասնաւորապէս իր այսպիսի էջերուն մէջ է որ երեւան կու գայ նկարիչը, որ ժուժկալ վրձինի մը վրայ գիտէ առնել գոյներուն ամէնէն հաճելին, արեւոտն ու դիմացկունը: Իր երանգապնակին վրայ է հայրենի ձիւ-

ներուն պայծառ ճերմակը, մեր երկինքին ու լիճերուն ջինջ կապոյտը, քնքուշ դեղինը Հայաստանի ծիրաններուն և տաքուկ արև մը, որ կը ցածի բոլորին վրայ, կը շաղէ, հրաշագործ ձեռքով մը, բոլոր ազնուական երանգները, փայփայելով մեր նայուածքը և քաղցրացնելով՝ հոգին:

Վանքին մէջ, ընթերցողը պիտի հանդիպի Հայաստանի ձմեռին, իր խտուածիւններովն ու գեղեցկութիւններովը: Հոն՝ պիտի գտնէ առուան ցողին ու արեւին համըրցրին տակ սարսուցող արտերուն ու պարտէզներուն կայտառ իրանը, ոսկի միջօրէներ ու վարդապետ վերջալոյսներ, հօտը՝ որ դաշտէն դո՛ւ կը վերադառնայ, սայլերը՝ որ կը ճոնչեն կալերէն ու արտերէն դէպի գիւղ երկարող ճամբաներուն վրայ, ոսկի հասկերուն կրակը ճառագայթելով ու լեցնելով ամէն դի, չոր խտրութենէ կղկ ու գրգռիչ բուրմունքովը: Հոն է երգիքը, ուր կրակը կը ճարձատի «ու երբեմն հրաշք կոնդ մը փլչելով, իր կրակները կը տարածէ, կուփով կոտորած նուաճ մը նման: Օնախի՛ն շառագոյն լոյսն ալ յարաւել բռնուով մը կը խաղայ սենեակի սոււերին հետ, որմեռուն վրայ»:

Վանքին մէջ, Չէօկիւրեանի արուեստը մաքրուած է իր բոլոր աւելորդ զարդերէն, ու զգեցեր՝ հելլէն ճարտարապետութեան յստակութիւնը, պարզութիւնն ու վաղիւնութիւնը: *Joseph Boustan*

Այս վէպը իր կառուցուածքի տեսակէտէն կարելի է ըսել թէ անթերի է: Ծիշա է, թէ ան չունի ուսմաներու մէջ փնտռուած բարդ մեքենականութիւնը, հանգոյցներն ու անակնկալները, բայց ունի այնպիսի առաւելութիւններ, որ ընթերցողը հաճոյքով ու հետաքրքրութեամբ կը կարդայ դայն, առանց արուեստական հանգոյցներ կամ էնթրիկներ փնտռելու:

Կարդալով Վանքն, սկզբի էջէն մինչև վերջինը, մարդ ինքզինքը կը գտնէ կենդանի իրականութեան հետ դէմ առ դէմ: Հոն յարատեւ չիման մէջ կ'ըլլայ զգացումներու և գաղափարներու բխումի մը ու նաեւ բա-

խումբներու, միշտ ինքզինքը զգալով թաւալող կեանքին ոչ թէ հանդիսաւոր, այլ մասնակից:

Այս գիրքը օծուն է լոյսով, գոյնով ու բուրմունքով և կ'արժէ որ նոր սերունդը կարդայ զայն՝ իրրեւ արուեստի գեղեցիկ գործ մը:

Այն թերութիւնները, որոնք կ'երեւան Չէօկիւրեանի անդրանիկ աշխատութիւններուն մէջ, հոս արդէն տեղ հունին: Մասնաւորապէս լեզուն գտած է իր մաքրութիւնը և ոճը՝ իր հաւասարակշռութիւնը: Բրածոյ բառերու քնոր նետումը է ու թեթեւացած:

Չէօկիւրեան հունի, չէ ունեցած, գոնէ իր արձակին մէջ, խորհրդաւոր ու խորունկ երեւալու յետին մաքովը հիւստեամբ ոճի մեծութիւններն ու լեզուական աճաբարութիւններ, որոնք պիտի ձգտէին նաեւ հեղինակին ապահովելու ինքնապարկութեան համբաւ մը:

Չէօկիւրեանի ոճը, մասնաւորապէս Վանքրին մէջ, յստակ է, լուսաւոր, պարզ, բայց գեղեցիկ:

Այս գրքին մէջ, հեղինակին երեւակայութեան, ըզգացումի և մտածողութեան երեք տարրերը — որոնցմէ պէտք չէ գուրկ ըլլայ ուէ գրող — աշխարհայեցողութեան գիրքը լրացուցած և հաւասարակշռուած են, որ գործը կը հասցնեն ճարտարապետական համաչափութեան մը:

Վանքրն իրաւունք կու տայ ըսելու, թէ յանձին Տիգրան Չէօկիւրեանի, հայ գեղեցիկ գրականութիւնը կորսնցուց ընտիր խմբով արուեստագէտ մը, որ կոչուած էր ճոխացնելու հայ արձակը, նոր ու արժէքաւոր գործերով և որ սակայն իր երեսուն գարուններու վարդերուն վրայ նահատակուեցաւ, հեռու երազած հայրենիքէն, հեռու սիրելիներէ, թողլով անյայտ գերեզման մը...

Ք Ն Ն Ա Դ Ա Տ Ը

Տիգրան Չէօկիւրեան, բացի արձակ ու չափուած բանաստեղծութիւններէ, պատմութեան քննարկէ ու վէպէ, գրած է նաեւ արուեստի քննադատականներ զանազան առիթներով: Բիւզանդիոնի և Մադիկի մէջ հրատարակած է ուսում-

նասիրութիւններ պոլսահայ կարգ մը նկարիչներու մասին, իսկ մասնաւորաբար Ուսան եռամսեայ պարբերագրին մէջ, որուն հիմնադիր-խմբագիրներէն մին էր, գրած է բազմաթիւ գրադատականներ Մեհեկան ստորագրութեամբ, և գրական-քննադատական ուսումնասիրութիւն մը Շիրվանդադէի գրականութեան մասին:

Չէօկիւրեան, իբրեւ քննադատ, երեւան բերած է արժանիքներ: Ամէնէն առաջ, անիկա կրցած է հեղինակին անձը անջատել իր գործէն ու վերջինս դատել իր իսկական արժէքին մէջ, երեւան հանելով անոր առաւելութիւններն ու թերութիւնները:

Իբրեւ քննադատ, Չէօկիւրեան կրցաւ միշտ հեռու մնալ ենթակայական տրամադրութիւններէ և ըսաւ իր խօսքը առարկայական կերպով, առանց կողմնակի նկատումներու:

Եթէ Չէօկիւրեան խորունկ քննադատ մը չեղաւ — արդէն չէ ալ փորձած քննադատական ուէ երկարագի աշխատանք — բայց կրցաւ ըլլալ անոնցմէ, որոնք մէկ ակնարկով ու խտացած գծերու մէջ, ընդունակութիւնն ունեցան տալու արուեստի գործի մը արդար ու ճիշտ բնորոշում մը:

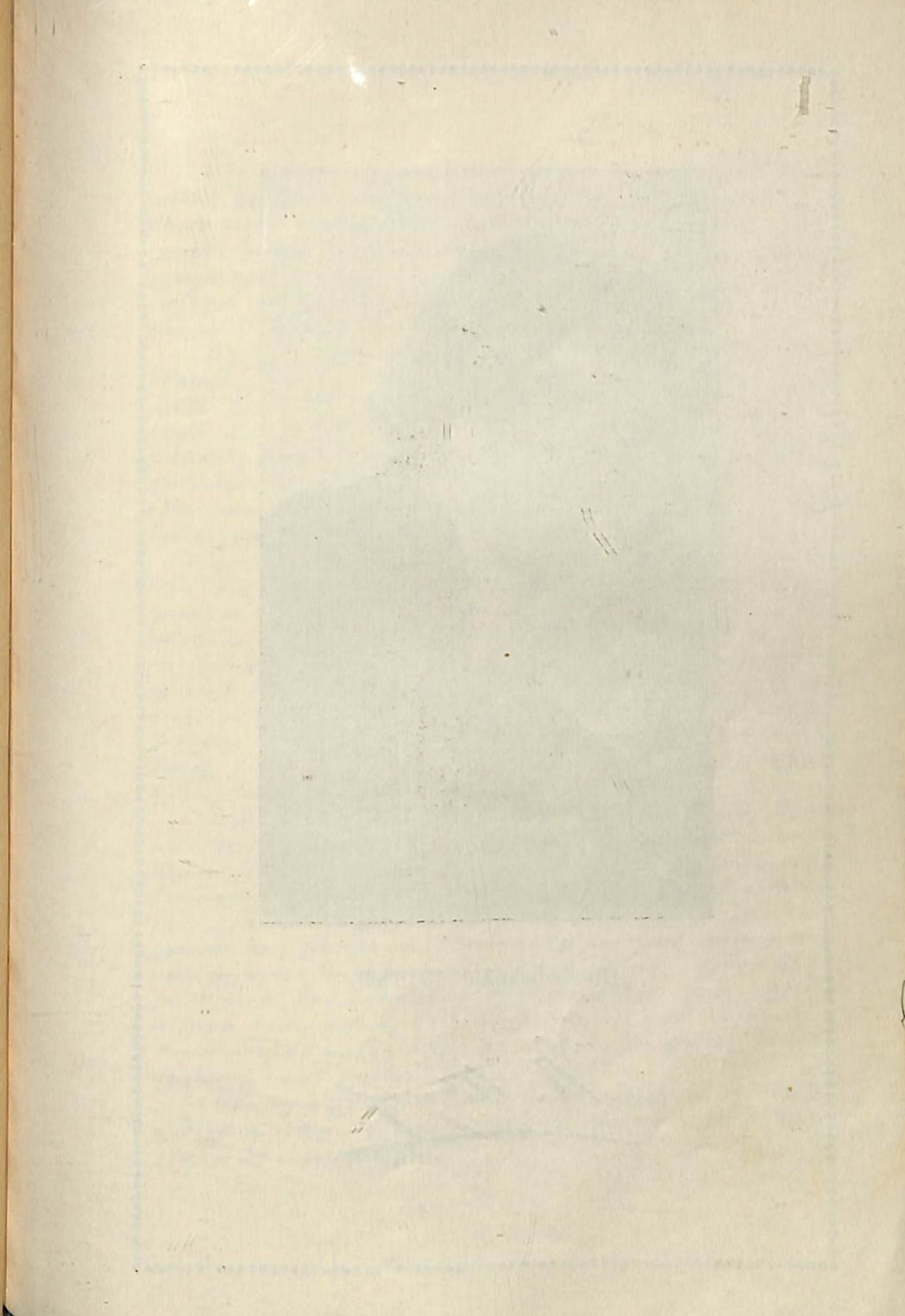
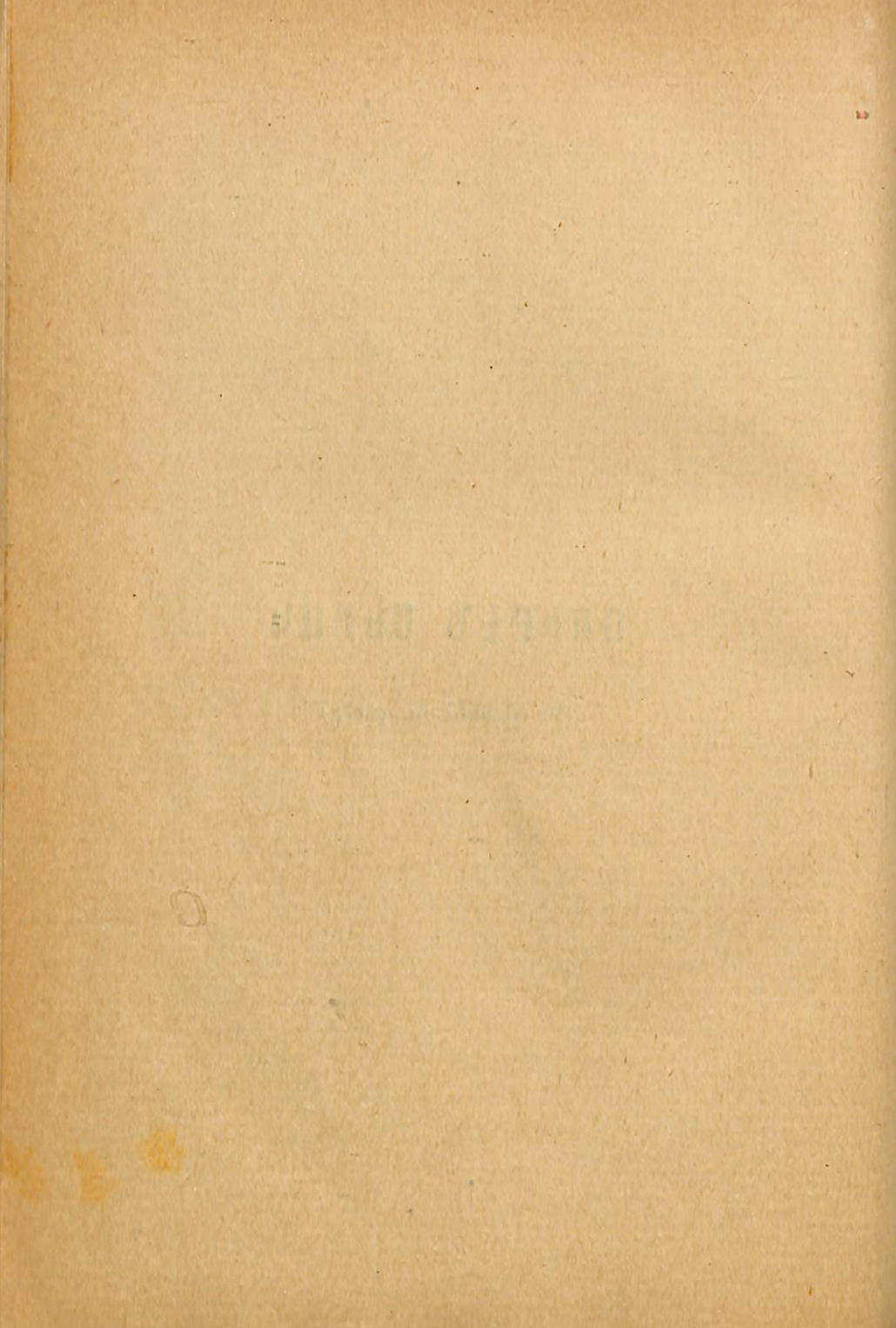
Չէօկիւրեան օժտուած էր դիտելու կարողութիւնով. յատկութիւն մը, որուն շատ բան կը պարտին մանաւանդ իր պատմութեան քննարկն ու վէպը:

Հետագային, տարիքին հետ, շատ բնական է որ քննադատի երակն ալ մեծնար ու լայննար այս տաղանդաւոր գրողին քով, եթէ բնութեան արիւնտ թաթը չդար վերջ դնելու անոր արեւտ կեանքին, իր ամէնէն ջերմ ու ամէնէն պայծառ ճառագայթումի չրջանին:

Ու որքան շատ են անոնք, հայ բանին մշակները, որոնք Չէօկիւրեանի ճակատագիրը բաժնեցին, աղքատացնելով մեր գրական անդամաւոր, որ աշխուսեցաւ ամայի չէ այսօր ալ, և նոր ծիլեր ու ծաղիկներ կը գուհաւորեն ու կը բուրմունքաւորեն զայն:

ՌՈՒԲԵՆ ՍԵՒԱԿ

(Իր կեանքն ու գործը)

(Բանաստեղծը՝ 1913 ին)

Ռ. Ասլանյան

Այս երկրաստարգ բանաստեղծն ալ կը պատկանի նա-
հատակ գրողներու այն դասուն՝ որոնք, հայ գրականու-
թեան անդամատանին մէջ իրեն գեղեցիկ կոկոններ երե-
ւացին, հազիւ ցոյց տուած իրենց գրութիւն գոյնը, հազիւ
զգացուցած իրենց էութեան մէջ ամբարուած քաղցր բուր-
մունքը, ու օր մ'ալ ինկան բռնութեան արիւնոտ ման-
գաղին տակ:

Այսպէ՛ս եղաւ կեանքը Չէօկիւրեաններուն, Սեւակ-
ներուն, Գեղամ Բարսեղեաններուն, Արմէն Տօրեաննե-
րուն, Տիգրան Գասպեաններուն և այլն, որոնք կը կաղ-
մէին յետ-սահմանադրական շրջանի խոստմնալից գրական
խմորները: Անոնք խամրեցան, առանց կարենալ իրենց
գունազեղ ու անուշահոտ կոկոնները բանալու արեւի լոյ-
սին, հասուննալու և քաղցրանալու համար անոր հրաշէկ
համբոյրին տակ:

Այս գրողները եթէ չկրցին տալ մեր գրականութեան
այն՝ ինչ որ ասպագային իրենց տաղանդը պիտի ստեղծա-
դործէր, եթէ ճակատագիրը շատ անկարեկիր եղաւ անոնց
հանդէպ, արեւելքի բարբարոս երկնակամարին տակ, այ-
սու հանգերձ կ'արժէ որ մոռացութեան չտրուի համեստ
պտուղը իրենց մտաղատի կեանքին, պտուղ մը՝ խակ ու
ժառ, որուն վրայ ժլատ արեւ մը հազիւ քիչ մը կարմիր
է դրեր, և որ սակայն կեանքով կանաչ ըլլալուն և թար-
մատի՝ արհամարհելի չէ, ու արուեստագէտ քիմքը պիտի
կրնայ ճաշակելու արժանի բան մը գտնել հոն:

Այս մտահոգութիւններով էր որ փորձեցի տալ Տիգ-
րան Չէօկիւրեանի կեանքն ու գրականութիւնը, և նոյն
նկատումն է որ կը մղէ ուրուագծելու Ռ. Սեւակի դի-
մատուերը, իրեն բանաստեղծ մը, որուն քերթուածնե-
րը, գրեթէ ամբողջութեամբ, դժբախտաբար կը մնան
ցրուած հայ թերթերու մէջ, առանց հատորով մը լոյս տե-
սած ըլլալու: Ասիկա պատճառ մ'է, որպէսզի գրողը վեր-
լուծելու և արուեստագէտը ներկայացնելու այս աշխա-
տանքը դժուարանայ և կարելի չըլլայ տալ հեղինակէն
հատուածներ, որոնք միշտ իր տաղանդին լաւագոյն ծա-
ղիկները եղած ըլլան:

Ինչ որ կ'ընենք ուրեմն, ամէն բանէ առաջ, յար-
գանքի պարտք մ'է երկրաստարգ ու խոստմնալից բանաս-
տեղծի մը յիշատակին:

Ի Ր Կ Ե Ա Ն Ք Ը

Ռուբէն Սեւակ, բուն անունով Ռուբէն Զիլիկիրեան, ծնած է 1885 Փետրուար 15ին, Մարմարայի եւրոպական եզերքի գիւղաքաղաքներէն Սիլիկիրի մէջ: Հայրը՝ Յովհաննէս աղա Զիլիկիրեան, արհեստով նախ երկաթագործ, ապա՝ երկաթեղէնի անւարական, ունենալով նիւթական բարեկեցիկ վիճակ մը, ոչինչ չէ խնայած ազգային և օտար լաւագոյն վարժարաններու մէջ կրթելու համար իր զաւակները:

Այսպէս, Ռուբէն, իր ծննդավայրին՝ Սիլիկիրի մէջ աւարտելէ յետոյ տեղւոյն Ասքանաղեան տարրական նախակրթարանը, իրեն ուսուցիչ ու դաստիարակ ունենալով Սարգիս Սրենցը, երկու տարի ալ իբրեւ գիշերօթիկ յաճախած է Պարտիզակի ամերիկեան վարժարանը, անկէ, 1901ին անցնելով Կ. Պոլիս, Պէրպէրեան վարժարան, զոր կ'աւարտէ 1905ին, փայլուն կերպով:

Ռուբէն, Պէրպէրեանի մէջ ցոյց կու տայ գրական և գիտական աչքառու յատկութիւններ, ուստի չըջանաւարտելէ յետոյ, Ռէթէոս Պէրպէրեանի թեղադրութեամբ և օժանդակութեամբ, կը մեկնի Լոզան, հետեւելու համար քօչկական համալսարանին: Աւելորդ չէ ըսել թէ, արտասանման ուսանողութեան շրջանին ալ, գրեթէ բոլոր ծախսերը հոգացողը կ'ըլլայ հայրը:

Ռուբէն, Լոզանէն է որ կը սկսի երեւալ հայ մամուլին մէջ, ինքնատիպ բանաստեղծութիւններով և քանի մը տարիէն, կը շահի գրական հրապարակի վրայ — այն ատեն այնքան ամայի — սիրուած անուն մը:

Իբրեւ բանաստեղծ, ինքզինքը կը վերամկրտէ Սեւակ անունով, որ հարազատօրէն կրնայ յատկանշել գրեքը, իր

քիչ մը շատ թուիս դէմքով ու սև արտայայտիչ աչուրներով:

Ռ. Սեւակ, Լոզանի մէջ, հետեւելով հանդերձ քօչկական համալսարանի դասերուն, դուրսը՝ հետու չի մնար ընկերական, քաղաքական կեանքէ ու կը մտնէ Հ. Յ. Գաշնակցութեան ուսանողական միութեան մէջ:

Ռ. Սեւակ, Պէրպէրեանի աշակերտած ատենն իսկ ունեցած է յեղափոխական արամադրութիւններ ու գործունէութիւն, հոգ չէ թէ սահմանափակ չըջանակի մը մէջ:

Այս պարագան կը հաւաստէ Պէրպէրեանական պ. Զ. Սուրէնեան, գրելով հետեւեալ տողերը Սեւակի մասին: (Տե՛ս Վերածնունդ, Գ. արի, քիւ 31, Փարիզ):

— «Զինքը ճանչցայ Պէրպէրեանի գրասեղաններուն վրայ, ուր 1901ին եկած էր Պարտիզակէն, Ամերիկեան վարժարանէն: Ան կանուխէն արտայայտուեցաւ իբրեւ ապագայ բանաստեղծ՝ իր շարադրութիւններով, և իբրեւ գործիչ՝ իր սարքած ուսանողական և յեղափոխական միութիւններով, որոնց անկիւնաքարն էր և անոր կը գործակցէին Նզնիկ Բաջուշի, Շահան Ռ. Յ. Պէրպէրեան, Ա. Գարակէօղեան (Զաւէն), որ վերջէն ինքզինքը կազմով այրեց Պալտոյ բանտերէն մէկուն մէջ, Տիգրան Չէօկիւրեան, Յակոբ Չպուգճեան, որ թոյլութոյի Յարութիւնը հայացուց, ան ալ մեռած ծաղիկ հոտակի մէջ»:

Պ. Զ. Սուրէնեանի այս հաւաստումը, Սեւակի կողմէ Պէրպէրեանի մէջ «յեղափոխական միութիւններ» կազմուելու և անոնց «անկիւնաքար»ը ըլլալու մասին, պետք է ընդունիլ վերապահութեամբ:

Ճիշտ է, որ այդ թուականներուն Պէրպէրեանի մէջ գոյութիւն ունեցած է Գաշնակցական գաղափարի կորիզ մը, որուն մաս կազմած են եղբարբայր և ներուսական Արմենակ Գարակէօղեան (Զաւէն), բնիկ Շապին Գարահասարցի, Նզնիկ Բաջուշի (Արաբկիրցի), Շնորհ Տէյիրմէնճեան (Գընճըլարցի) և այլն, բայց պետք է ճշտել թէ, այդ կորիզին մասնակցած են Սուրէնեանի կողմէ յիշատակ-

ուած միւս անձնաւորութիւնները, և թէ՛ ի՞նչ եղած է Սեւակի դերը այդ խմբակին մէջ, եթէ երբեք մասնակցեր է անոր:

Հետաքրքրութեան զուրկ չէր ըլլար, եթէ այս կէտին և առ հասարակ Պէրպէրեանի մէջ դժուարութիւն ունեցած յեղափոխական կորիզի կեանքի մասին, իրազեկ եղողները գրէին ու լուսարանէին:

Լօզանի բժշկական համալսարանին չրջանը Սեւակ կ'աւարտէ 1911ին՝ յաջողապէս. անկէ յետոյ նոյն քաղաքի հիւանդանոցներուն և դարմանատուններուն մէջ կը ծառայէ իբրեւ օգնական բժիշկ, իր արուեստին գործնապէս տիրանալու և անոր նրբութիւնները իւրացնելու համար:

Ուսանողի կեանքը միշտ լի է երազներով ու անակնկալներով: Սեւակ, իբրեւ այդպիսին, կ'այցելէ Գերմանիա և չենք գիտեր ի՞նչ պայմաններու տակ, կը կապուի գերման բարձր դասու ընտանիքի մը աղջկան հետ: Կ'որոշեն ամուսնանալ. աղջկան ծնողքը կը հակառակի, բայց ատիկա արգելք մը չըլլար որ սիրող սրտերուն ուխտը չիրականանայ: Ամուսնութենէն յետոյ հաշտութիւնը չուշանար աղջկան ծնողքին հետ ալ, և վերջին տարիները, Լօզանի մէջ, Սեւակ ընտանեօր կ'ապրի նիւթական ու բարոյական նախանձելի պայմաններու մէջ:

Սեւակ, կեանքին հանգէտ, միշտ եղած է սկեպտիկ, ու լուսագոյն պայմաններու մէջ իսկ, միշտ ունեցած է մանուշիկական դադափարին յաճախանքը:

Այս պարագան աւելի վերջը պիտի տեսնենք յստակօրէն, երբ ծանօթանանք իր բանաստեղծութեան ձգտումին ու բովանդակութեան: Այժմ, ցոյց տալու համար Սեւակի ներքին ապրումները, Լօզանի մէջ, համալսարանը աւարտելու նախօրեակին, կու տանք նամակ մը, որ գծախառն բանաստեղծին կողմէ, այն ատեն, ուղարկուած է իր բարեկամներէն Գ. Տիւրկէրեանի: (Նոր Շարժում, պրակ 7, Ա. տարի, 1923, Ապրիլ 21: Աւելի ընդարձակ նա-

մակ մը, դարձեալ Սեւակէն, ցեսել նոյն թերթին Տրդ պրակին մէջ):

«Լօզան, 4 Փետր. 1911

«Սիրելի Գարեգին,

«Ձեռ գիտե՛ր ո՛րքան ուրախ եղայ ստանալով նամակդ ժամանակին: «Ժամանակին», կ'ըսեմ, որովհետեւ կը զգամ թէ ուրեք ուշացուցի պատասխանս, ու անոր յանցանքը միայն ծուլութիւնս չէր, բայց նաեւ աշխատութիւններս, որովհետեւ գիտես որ միայն դու չէ որ բնութեան կը պատրաստուիս: Նամակդ ուրախացուց զիս նաեւ ուրիշ տեսակետով մը: Կարգալով ա՛յս աշխարհին խանդավառ նկարագրութիւնը՝ ուրախութիւն մը զգացի ապրելով ճիշդ այդ հեղեղական սարերուն մէջ, որոնց ա՛խը կը փառս հիմա: Ու քերեւս իրաւունք ունիս... Որովհետեւ — դժբախտաբար — արեւելքը՝ մեր ոսկեգոծ արեւելքը հեռուէն միայն ազդուր է...

«Երկու աշխարհ կայ կ'ըսես՝ Լօզան ու Վենետիկ: Հաւատա՛ որ այդ խօսքովդ հանգիստ մեծապէս խռովեցիր: Պատուեղ գամի պէս ուղեղիս մէջ մտաւ: Որոշեցի գարնան երեք ամիսներ ապրիլ կոնսոլներու փառաքին մէջ, ապրիլ սիրահարներու փառաքին մէջ, սիրահարի՛ պէս... Ու այդ որոշումս կը փոխեմ կոր զիս հիմակուցէ... Որովհետեւ, ի՛նչ ըսեմ — ու կը վախճամ որ ապուշութիւն մը պիտի ըսեմ — կեանքը կրնայ ինքնիրմով գեղեցիկ ըլլալ, բայց կեանքը ինքնիրմով կեանք չէ: Կեանքը և բնութիւնը իրար միանալով է որ կը կազմեն կեանքը:

«Եթէ մի քանի տարի ամբողջ լիմար փառք մը ապրիմ, ապրիլս չեմ զգար, ամիս մը միայն Շամպեյի սարերուն վրայ ապրիմ՝ տարի մը աւելի ապրած կ'ըլլամ, գոնէ ինձ այդպէս կը բուր: Ու շատ կը վախճամ որ — հակառակ Արեւելքի սիրահար մը ըլլալուս — օր մը քեզի պէս յուսախաբութիւններ կրեմ: Անոր համար կը ցանկամ որ վերջնականապէս հայրենիք վերադառնալէ առաջ երբեք գոնէ գարնան մը —

կեանքիս հաշուումս գարուններէն մին — Վենետիկ անցնեմ, ապրիլ, ապրիլս զգամ, մեռնիլս կանխագգալէ առաջ...

...«Սիրելի Գարեգին, կը յուսամ որ քու բանկագիրն ժամերդ շատ չգողցայ: Անուշտ զբաղումներդ խիստ շատ են ու հանգիստի պահերդ հաշուումս: Սակայն եթէ հանոյք կը պատահուէք քեզ հետաւոր ու անկեղծ — անկեղծ՝ հակառակ քաղաքական քիչ մը տարբեր ըմբռնումներու՝ ինչպէս շատ լաւ կերպով արտայայտեցիր — բարեկամի մը հետ քղաքակցիլ, քո՛ղ սա կիբառիդ անուշ երգերը պահ մը, ու ձեռք առ սա պատական գրիչդ՝ բոլոր մըն ալ բարեկամական զգացումները քրքրացնելու համար այն գեղեցիկ նամակներդ մեկով՝ որ պիտի եր քու անցեալ շաբթուան նամակդ:

Ջերմագին բարեւներով՝

Քուկո
Ռուբեն»

Կեանքի ու մահուան առեղծաւածը միշտ կը զբաղեցնէ Սեւակի հետախուզող միտքն ու զգայուն սիրտը: Ան կը գրէ իր քերթումները գրեթէ միշտ, մահուան անորոշ զգայնութեան մը տպաւորութեանը տակ և այն տառն իսկ՝ երբ կ'ուզէ վայելել կեանքն ու ընտելութիւնը, չի կրնար իրմէ վանել իր կեանքի գարուններուն հաշոււած ըլլալու դադարը:

Ինչպէս ըսինք, Ռ. Սեւակ, սկսած է գրել 1905-ին ժողովին՝ իր առաջին տպագրուած ստանաւորն է, Պէրպէրեանէն չըջանաւորաւ ըլլալու առթիւ գրած Բաթնաման Խօսքերը, ձօնուած իր անօրէնին՝ Ռէթէոս Պէրպէրեանի, կարգացուած հեղինակին կողմէ, վկայականներու բաշխման հանդէսին: (Տե՛ս Մատիս, 54րդ տարի, Զ. Շրջան, քիւ 24, 13 Օգոստոս 1905, էջ 379-80):

Այս ստանաւորը երկար գրուածք մ'է, հրատարակուած Մասիսի նորերու Բաժնին մէջ և ուր՝ Սեւակ կը ցուցադրէ մեղի սկսնակի մը յատուկ բազմաթիւ թերութիւններ ու նաեւ արտայայտուելու և տաղաչափելու դժբաղժիւն մը:

Օսմանեան Սահմանադրութենէն յետոյ է, որ Սեւակ աւելի յաճախ կ'երեւայ գրական հրատարակի վրայ, գրեթէ բոլոր հայ գրական թերթերուն բերելով իր աշխատակցութիւնը: Սահմանադրութենէն առաջ, Կոնստանտնուպոլս գրած է, Լօղանէն, Լոյսին, Մասիսին և Արեւելեան Մամուլին, ստորագրելով բազմաթիւ քերթումներ:

1908-1914, վեց տարուայ ընթացքին, Սեւակ լոյս ընծայած է չափ մը արձակ և ստանաւոր գրութիւններ, հանդէսներու և օրաթերթերու մէջ: Յիշենք ասոնցմէ, Կ. Պոլիս հրատարակուածներէն՝ Սուրհանդակ, Ազատամարտ, Ազգակ, Շանք, Հայ Գրականութիւն (Իզմիր), Գեղունի (Վենետիկ), Բազմավեպ (Վենետիկ), Աստիկ (հրատ. Հայր Մկրտ. Պոստրեանի), Արագած (Եւ Շոք):

Բացի թերթերէ, Սեւակ իր աշխատակցութիւնը բերած է նաեւ տարեցոյցներու. ինչպէս՝ Ամենուն Տարեցոյցը, Մեր Տարեցոյցը և այլն:

Իր բազմաթիւ բանաստեղծութիւնները, ինչպէս ըսինք, ամփոփուած չեն հատորի մը մէջ և կրնան մոտացութեան ու կարուստի մատուցել, եթէ խնամոտ ձեռք մը զանոնք չամփոփէ ու լոյս չընծայէ, արամադրելով ընթերցող հասարակութեան:

Միւս կողմէ անհրաժեշտ է հետաքրքրուել ու դանել ամբողջական ձեռագրերը, իր անտիպները, որոնցմով պիտի մարմին առնէին Սիրոյ Գիրքը, Քաղաք, Վերջին Հայերը:

1910-ին էր որ Սեւակ հրատարակութեան տուաւ իր Կարմիր Գիրքը, գրուած՝ Կիլիկեան աղէտին ազդեցութեան տակ: Այս գրքոյկին մէջ ամփոփուած են միայն երեք ընդարձակ քերթումներ:

Սեւակ, աւարտած ըլլալով իր ուսանողական շրջանը և ձեռք բերած ըլլալով բժշկական բաւարար փորձառութիւն, 1914-ին, իր գերման կնոջը հետ հաստատուեցաւ Կ. Պոլիս, ընակելով Բերա, Բանկալի, Մալթոբուլո տարբերմանը:

Ըստ Մերութեան Պարսամեանի, (Տե՛ս յիշեալին մէկ

յօդուածը, Սեւակի մասին, Շանք հանդէսի 1918 Նոյեմ. 23ի թիւին մէջ: — Ա. Ս.) Երկին Զիւնիկիւրեան երբ իր ամուսնին ու զաւակին հետ, սուք կոխած է այս ոճրական ոստանը, անմիջապէս Սեւակին դառնալով ըսած է.

— «Ռուբէն, դառնանք այս չափեւաւով, ես չտուհաւեցայ այս երկրին... սոսկում եկաւ վրաս. չեմ տեսներ, ոչ մէկուն դէմքը կը ժպտի»:

Ու երեւակայել թէ՛ քիչ վերջը, ընդհ. պատերազմն էր սր պիտի դար, ամենադժուար կերպով իրականացնելու համար այս վեհաճն օտարութիւն տխուր նախադգացումը, զոր ունեցած էր թրքական արիւնոտ հողին վրայ սուք կոխելու առաջին քաղէին իսկ:

Բայց կնոջմէն առաջ ինքը՝ Սեւակ նախադգացել էր կարծես այն ճակատագիրը, որ իրը պիտի ըլլար Կ. Պոլսոյ մէջ: Դժբախտ բանաստեղծը 1912ին, Հրանտ Նազարեանցի ուղղած իր հետեւեալ նամակով՝ յայտնելէ յետոյ իր խորշանքը բազմամբախ կեդրոններէն, խօսքը կը վերջացնէ տխուր դաւադրութիւնով մը, յանձին թրքական ոստանին տեսնելով Սոգոմն ու Գոմորը...:

Լօզան, 29 Ապրիլ 1912

Հրանդս (Նազարեանց)

... Եթէ բժիշկ եղած չըլլայի, ամենամեծ փափաքս երկրագործ ըլլալ. ու նոյնիսկ դեռ հիմա ամենավերջին փափաքս եւ որ մը կարենալ գիւղ փառուիլ ու կեանքիս վերջին տարիները դաշտերու ու հողերու վրայ անցընել լուսեան ու բնութեան մէջ: Եկուր տես՝ ու երիտասարդները չեն հասկնար այս բաները. Եւրոպա նետուիլ կ'ուզեն իսկոյն, մինչդեռ հոն 7 տարի ապրող մը միայն կրնայ գիտնալ քի ի՞նչ է ֆաղափարները. «գարգացած կեանքը», ամեն բան սուս ու կեղծիք, շայտ ու ամօք: Ասիկա իմ համոզումս է:

... Կռան Սեն Պեռնան անուն վանք մը կայ Ալպեանց գագաթը, ձիւներուն ու լուսեան մէջ կոտորած, երկինքին

ու երկրին մէջ առկախ, ժամանակին պէս դարաւոր ու մանուշակ պէս անխախտ: Բանի՛ փանի՛ անգամներ երազած եմ հոն փառուիլ, հոն քաղուիլ, բանարկուիլ իմ երջանկութեան հետ, դուրս նետուիլ այս գգուելի Օրհնէն որ «կեանքի պայֆար», կը կոչուի, ապրիլ երազին ու խորհուրդին մէջ, ասուածօրէն ապրիլ, յաւիտեանութեան խաբկանքն ունենալ, լուսեանը խօսեցնել...: Ինձ այնպէս կուգայ որ հոն, բնութեան մեղմութեան մէջ, ժամանակին ձայնը պիտի լսեի, եւ քի հոգիները որոնք օդին մէջն են, այո՛, պիտի խօսեին ինձ հսկայական բաներ, Մովսէսին լսած պատգամներուն պէս: Եւ այն ատեն պիտի զգայի որ կ'ապրիմ, մինչդեռ հիմա՛ ֆաղափարներէն ու խուժանքին մէջ նետուած՝ աւելի կը տարուիմ, կը փռուիմ, փան քի կը փառն բնութեան մէջ, հին հսկաներու ֆալլովը: Բայց պատանութիւնն ի՞նչ կը հասկնայ ասիկա. անկախ ոսկեգոծ սուսերն ու աղմուկները կը սիւրէ. ես ալ անանկ չեի՝ ատենին:

... Ու այս բոլորին վրայ, աւելցո՛ւր նաեւ Պոլսոյ մըր՝ ձաւանջը. այն հորիզոնը որ փանի մը տարիէն իմի՛նս պիտի ըլլայ, եւ ուր հեռուէն կը տեսնեմ արդէն Սոգոմի մուխն ու Գոմորի մեղքին բոցը: Եւ ըսե՛լ քի այս մեղակեաց փիլիսոփայութեան հասնելէս յետոյ, դեռ պիտի պիտի ըլլայ ինձ այդ զարհուրելի ոստանին մէջ ապրիլ, ամենո՛ւն հետ, ամենո՛ւն պէս...

Քոյդ՝ Ռուբէն

(Ամեն. Տարեց. 1928, էջ՝ 368)

Սեւակ, գրականութենէն դուրս, բժշկական տապաքէզին մէջ ալ յաջողելու ամէն հաւանականութիւն ունէր եւ սկսած էր արդէն ժողովրդականութիւն չահել, իր համով-հառով բժշկական, առողջապահական դասախօսութիւններով: Իբրեւ բժիշկ իր հմայքը աստիճանաբար տնեցաւ մանաւանդ այն տան, երբ Ազատամարտ օղակներէն մէջ սկսաւ հրատարակել յօդուածաշարք մը՝ Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջեր ընդհանուր վերնագրին տակ, որով

գրական հրապուրիչ ձեւով մը ընթերցողին կը ներշնչէր հիւանդութեանց հանգէպ դարչանքի և վախի զգացում մը, առանց ձանձրալի և տափակ խորատականներու:

Շատ չանցած վրայ հասաւ աշխարհաւեր պատերազմը և քիչ յետոյ՝ թրքական զօրաշարժը: Սեւակ, իբրեւ բժիշկ, իր զինուորական պարտականութիւնը կատարելու կոչուեցաւ Մաքրի Գիւղի մէջ, ուրկէ, Ապրիլ 11ի չարաշուք օրերէն քիչ յետոյ, ձերբակալուելով աքսորուեցաւ Չանղըրը, մասնակցելու համար դէպի Գողգոթա այն վերելքին, որուն բռնադատուած էր ամբողջ թրքահայութիւնը՝ մեծադայն նահատակը՝ բոլոր ժամանակներուն...

Այդ ատենէն երիտասարդ բանաստեղծին համար սկսաւ տանջանայ պատմութիւն մը, զոր հետեւեալ կերպով կը նկարագրէ իր աքսորի ընկերներէն հանդուցեալ գրագէտ՝ Միքայէլ Շամտանձեան. —

ՍԵՒԱԿԻ ԱՅՍՈՐՆ ՈՒ ՄԱՀԸ

«1915ի Յունիսի վերջերը, առաջին կարաւանին մեկնելէն և տասն և ինը հոգիներու ալ Պոլիս վերադարձը արտօնուելէն յետոյ, մէկ ու կէս ամսի չափ միասին ապրեցայ Սեւակի հետ: Ես ուրիշ վեց հոգիներու հետ միասին կ'ապրէի: Բոլոր ընկերներս ալ առանց բացառութեան մաս կը կազմէին Պոլիս վերադառնալու արտօնուածներուն, Սեւակ ալ այդ օրերուն նոր հասած էր Չանղըրը, ուրեմն անմիջապէս սրտչեցինք մեր կենակցութիւնը:

«Պոլսէն ծանօթ էր ինձի իր դիւրահաղորդ և զրւարթ հոգին: Տօնական զուարթախոնութեամբը լեցուած էր տուններնիս: Այդ ատեններուն, (Յուլիսի սկիզբները) տակաւին չէինք դիտեր առաջին կարաւանին վիճակուած բախտը, և անտեղեակ էինք տակաւին թուրքին եղեռնի կամքին:

«Իսլամին ծովապահութիւնը սկսած էր արդէն, և ծայր տուած եղեռնի ապերառանութիւնը: Զարդերու չա-

Ռ. ՍԵՒԱԿ

(Ուսանող Լօզանի մէջ)

րաչաւք զբոյցները սկսած էին մեր աւանջը հասնիլ: Այդ միջոցներուն էր, որ մը մեծ իրարանցումի մէջ տեսայ զինքը: Այն տեսակ խօսք մը տարածուած էր աքսորականներուն մէջ, թէ մահմետականութիւնը ընդունողը աղատ պիտի արձակուէր: Այդ տառնները, առաջին կարաւանը մեկնած էր արդէն և եօթանասուն հոգիի չափ մնացած էինք: Ամբողջ երկու օր, խեղճը աշխատեցաւ, համոզելու համար տկար հոգիները, որ մահը մահմետականացումէն աւելի աղէկ է, և զատ զատ երդում ընել տուաւ ամէն անոնց, որոնց հոգիի ոյժին վրայ կասկած ունէր, թէ հաւատարիմ պիտի մնան իրենց լոյս հաւատքին:

«Երբ մեր կարաւանը Չանղըրը հասաւ, մեր մէջը սւթը բժիշկներ կային, իսկ Չանղըրըի մէջ բժիշկ չկար բնաւ: Մեր բժիշկ ընկերները իրենց արուեստը, տեղւոյն բնակիչներուն բարւոյն ի գործ դրին: Պոլիս մեկնումներէ յետոյ երեք բժիշկ մնացած էին: Այդ երեքէն ամէնէն աւելի փնտռուածն էր Սեւակ: Քաղաքին մէջ կանոնաւորապէս բժշկութեամբ կը զբաղէր: Տոքթ. Տինանեան, Պոլիս վերադառնալուն առիթով, Սեւակին յանձնըւած էր վիրադարմանութիւնը (pansement) թուրք աղջըկան մը, որուն վրայ ինքը վիրաբուժական գործողութիւն մը կատարած էր: Այդ աղջկան հայրն էր Չէթէճի Արապաճի Իսմայիլ. այս մարդը ակոյ ունէր Տոքթ. Տինանեանին, որուն չէր կրցած իր ուզած գինովը կատարել տալ վիրաբուժական գործողութիւնը: Եւ Տոքթ. Տինանեան, Պոլիս վերադարձի արածնութիւնը գալուն, ամէն նախազգուշութիւն ի գործ դրած էր, վերոյիշելուն իր մեկնումի օրն ու ժամը չգիտցնելու համար: Տոքթ. Տինանեանի մեկնումէն յետոյ, Սեւակ կանոնաւոր կերպով կը շարունակէր իր բժշկական այցելութիւնները այդ աղջկան:

«Օր մը, կէսօրէն բաւական վերջը, տակաւին ճաշի չէր եկած: Ծիշտ կէսօրին ճաշի համար առնը կը գտնուէինք իրարու չսպասելու համար: Տրուած ըլլալով իր

ճշտագրանութիւնը, արտասովոր բան մըն էր եղածը: Ես, դրեթէ մտահոգ իրեն կը սպասէի ճաշասեղանին դուրսը:

«Վերջապէս եկաւ. բոլորովին անսովոր կերպով իրեն համար, անխօս էր. տքնութեանէ դեռ նոր դուրս եկողի մը յագնածութիւնը ունէր դէմքին արտայայտութիւնը: Յայտնապէս չարչարուած էր: Սեղանի վրայ բան մը չխօսեցաւ. երրորդ մը կար մեզի սեղանակից: Երրորդին մեկնելէն յետոյ, երբ առանձին մնացինք, խոստովանելու պէտքէն ճնշուած մէկու մը երկչոտութեամբ, սկսաւ պատմել ինծի թէ՛ ի՛նչպէս դարձանուող թուրք աղջկան հօրը կողմէ տուն կանչուելով երկու ժամ վար դբուած էր: Ապիրաւոր նկարագրած էր թէ ի՛նչպէս հայկական ջարդերը մոռուցքով մը կատարուելու վրայ էին, թէ ամէն օր նմանօրինակ հրամաններու կը սպասուէր Չանղըրըի հայերուն համար, հետեւաբար իր խանդավառանքի զգացումները պարզելով Տոքթորին, կը համոզէր զինքը, ընդունիլ մահմետականութիւնը քանի ուշ չէր: Պարագուցած էր զինքը իր տանը բոլոր մութ անկիւնները և խորհրդաւոր նկուղները, ջատուկ մօրը Տոքթորին ճակատը համբուրել տուած էր, և յետոյ դրեթէ արտօնած զինքը, որ մեկնի, հրաւիրելով որ մինչև 24 ժամ զինուորագրութեան ճիւղի նախագահին դիմէ, իր կրօնափոխ եղած ըլլալը յայտնելու համար:

«Հետեւեալ օրը Պայրամ էր: Սեւակ, ճակտի պարկեշտ քրտինքով մը պատմեց ինծի թէ ի՛նչպէս ոգորած էր համոզուել համար այդ անողորմ, թէ այդպիսի պահանջում մը չնկարկայացուի իրեն, թէ ինքը որքա՛ն կը սիրէր կեանքը՝ իր զաւակներուն համար, ուստի չէր ուղէր մեռնիլ: Մեկնած ատենը, հեթանոսը նորէն չէշտած էր թէ սպասուած հրամանը կրնար նոյնիսկ քսան և չորս ժամէն առաջ հասնիլ, հետեւաբար պէտք էր աճապարել, պաշտօնական դիմումը ընելու համար զինուորագրութեան ճիւղի պետին: Սպառնալիքին դէմ կարելի չէր անտարբեր մնալ. որովհետեւ տեղեակ էինք եղեոսին համար

տարած թաւալումին, որուն երեք չորս օր առաջ, էնկիւրի իր երկու հազարէ աւելի լաւագոյն այրերը զո՛ւ տուած էր: Մենք որոշումը տալու համար չմտածեցինք իսկ, որովհետեւ մէկ հատիկ էր ան: Սեւակ, երբեք իրմէ ըստասուած դիմումը չըրաւ զինուորագրութեան ճիւղի պետին: Մեր ընկերները խուճապի չմտնելու համար, դադարնի պահեցինք միջադէպը, մեզի դադանակից առնելով միայն Տիրան Գէլէկեանը:

«Բայց մեր հոգիները սկսած էին արդէն, դաժանութեան մթնոլորտին մէջ թեւածող մահուան սարսափը ծծել: Մեր տունը քաղքին եզրն էր, դրեթէ դուրսը: Որոշեցինք քաղքին մէջ փոխադրուել, և դացինք տեղաւորուել դժբախտ մեկնող ընկերներէն թափուր մնացած տուն մը:

«Այս վերջիններէն մէկուն ժառանգը մնացած էր Սեւակին՝ տեսակ մը տարաշխարհիկ թռչուն, որուն տեսքը չարագուշակ կը թուէր ինծի: Երբեք չեմ տեսած թռչուն մը, որ այնքան եղերականութիւն արտաշնչէ իր փետուրներէն, որքան այդ անհամեմատօրէն փոքր գլխով թռչունը: Մանաւանդ զգացած էինք արդէն իր առաջին տիրոջ՝ եղեոսին նշաւակ ըլլալը. ան՝ առաջին կարաւանին հետ մեկնած էր:

«Չանղըրըի Իթթիհատի պատասխանատու քարտուղարին ջանքերով, տեղւոյն միւթէսարըֆը Ասաֆ պէյ, (Տէօրթ Եօլի Ասաֆը, որ Ատանայի ջարդէն յետոյ, իբր նոխազ քաւութեան, հինգ տարի անպաշտօն մնացած էր, և անկից յետոյ իր առաջին պաշտօնն էր Չանղըրըի միւթէսարըֆութիւնը) ուրիշ տեղ փոխադրուեցաւ, որովհետեւ յայտնապէս հայերու հանդէպ բարեացակամ վարմունք մը ցոյց կուտար: Ասաֆէն վերջ, փոխանորդաբար Չանղըրըի միւթէսարըֆութիւնը կը վարէր Քասթէմունիի վիլայէթին ոստիկան զինուորներուն ընդհանուր հրամանատարը: Բէշիտ փաշա տակաւին կուսակալութենէ չէր հեռացուած:

«Սեւակ, միւթէսարըֆի փոխանորդին հետ շատ մը տերիմ յարաբերութեան մէջ էր: Շատ անգամ, իրիկունները, կառավարչատան մէջ անոր մասնաւոր սենեակը կ'երթար օդի խմելու համար: Չարագուշակ թռչունին նկատմամբ իմ թեւադրութիւններուս վրայ, իրիկուն մը գլխատեց զայն, իր անձին չարաքախտութիւնը գլխատելու դոհունակութեամբ, և խորովել տալով միասին տաքաւ, և կառավարիչի փոխանորդին հետ իրենց օդին աղանդեր ըրին զայն: Որքան խղճալի են մարդուս՝ իր չարաքախտութեան դէմ մաքառելու միջոցները: Արդէն հոգ էր բուն անօդնականութիւնը մարդուն:

«Երկրորդ կարաւանն ալ տուինք մենէ, անօրէնութեան ճամբաներուն, և անոր յուզարկ երթալէ մեր վերադարձին, կառավարչատուն հրաւիրուեցանք զեկոյցի մը տեղեկանալու համար: Երեսուն և եօթը հոգի մնացած էինք, մեր մէջ հաշուելով Սեւակը, Վարուժանն ու Քէլէկեանը: Երեսուն և եօթը հոգիներու ցանկ մը եկած էր: Ասոնք ազատ պիտի ձգուէին և Պոլսէ զատ ուզած տեղերնին երթալու ազատ պիտի ըլլային: Այդ ցանկին անուններէն հինգին տէրերը կամ Պոլիս վերադարձած էին, կամ թէ մենէ մեկնող կարաւաններէն մէկին կամ միւսին մաս կազմած: Ասոր փոխարէն, մեր ընկերներէն հինգին անունները կը պակսէին ցանկին մէջ: Այդ հինգ մեր սիրելիներուն մէջ էին նաեւ մեր սիրելազոյն Վարուժանն ու Սեւակը: Ասոնք՝ Պոլիս, թէ իրենց ընտանիքներուն և թէ ներքին Գործոց նախարարութեան դիմում ըրին հեռագրով, որպէսզի իրենք ալ մեզի պէս նրկատուին, առանց չարաքախտութեան կամքին, արդէն ուրիշ պատճառ մը չկար, որ անոնք տարբեր նկատուէին:

«Մինչ այն, իթթիհատի պատասխանատու քարտուղարին ջանքերով, որոշուեցաւ որ այդ հինգը մեր Այալի ընկերներուն քով փոխադրուին: Որոշում մը կայացած էր, Չանղըրըի մէջ հայ աքսորական չթողուլ: Քաղաքային և զինուորական գերիներ սկսած էին հասնիլ

քաղաք: Շատ նշանակալից պարագայ մըն է վերջէն տեղեկացածս, թէ մեր հինգ ընկերները Այալ փոխադրելու որոշումը տրուած թուականին Այալի մեր ընկերները ալ չկային յաւիտենապէս:

«Սեւակ, օգտուելով կառավարիչի փոխանորդին հետ ունեցած իր մտերմական յարաբերութիւններէն, իրենց մեկնումի օրը երկու երեք անգամ յետաձգել տուաւ, եղած դիմումներու վրայ Պոլսէն գալիք պատասխանի մը սպասելով: Ո՛չ մէկ պատասխան:

«Վերջապէս Օգոստոս 13/26 1915, Հինգշաբթի առաւօտ մը, նախորդ գիշերը Սեւակ հրաժեշտ առած էր կառավարիչի փոխանորդէն, հինգ հոգին երկու կառքով ճամբայ ելան, մէկ հեծեալ ոստիկան զինուորով և մէկ ոստիկանով: Միւթէսարըֆի փոխանորդը ամէն բարեացակամ կարգադրութիւն ըրած էր Սեւակը և իր ընկերները ողջամբ Այալ հասցնելու համար: Սեւակի կառապանն ալ, կառավարիչի փոխանորդին Քասթէմունիի ամէնօրեայ կառապանն էր, որ գլխուածով Չանղըրը եկած էր, և որուն՝ իր տիրոջը կողմէ յանձնուեցաւ Սեւակ, անոր ազանդութեանը մասին ամենախիստ հրամաններով:

«Մեկնումի գիշերը, մեր տանը մէջ, բաղդատաբար ոչ-մտայլ անցաւ: Երկուքս ալ այն իրիկունը, օգտուելով մեր խոհարարուհիին կարողութիւններէն, Այալի մեր ընկերներուն համար քաղցրաւենիք պատրաստելու զբաղեցանք: Մասնաւորապէս Սիամանթօ բարեկամիս պատուոյ կտորներ սահմանելի, շատ մօտէն ծանօթ ըլլալով ինձի՝ ամէնազգի քաղցրութիւններու համար իր հոգիին անպատում տկարութիւնը: Շատ ուշ պառկեցանք գիշերը և շատ քիչ քնացանք: Օրուան լոյսը տակաւին հեռու էր մենէ, երբ մենք արդէն ոտքի վրայ էինք: Չարաքախտութեան ցուցմունքն էր որ նորէն վրդոված էր մեզ: Երազին մէջ Սեւակ տեսած էր կինը բռնորովին նիհարցած ու աղեղցած, իսկ անդրանիկ մահն զաւակը տնօրինակ կերպով մեծցած ու գեղեցկացած: Երազի հա-

ւատացողներ, միայն մէկ տեսակ մեկնութիւն կուտան
այս երազին, այսինքն՝ ենթակային համար մէծ չա-
րաբախտութիւն մը կը սպասէ:

«Կառապանը եկած էր արդէն, չառ ժամանակ չու-
նէինք խորհելու, և ճամբայ ելանք, մեկնողներու ժա-
մադրաւայրը, քաղաքին կամուրջը փութալու: Անլուսին,
օգոստոսեան պայծառ երկնքի մը տակ, դեռ չճեղքուած
մութին յանձնեցինք մեր ընկերները:

«Նոյն իրիկունը, ժամը 12ին, անոնց սպանման լու-
րը, Թիւնէյէն հեռաձայնով եկեր էր Չանդըրը: Տեղւոյն
նստիկան զինուորներու հրամանատար Նուրէտտին և Իթ-
թիհատի պատասխանատու քարտուղարը Օղուզ, հեռաձայ-
նի տեղը գտնուելով, քրքիչով ընդունէր էին դոյժը: Գի-
շերը՝ կառավարիչի փոխանորդը, եղեռնէն կատղած, մա-
նաւանդ իր սիրելի բարեկամին սպանութենէն այլայլած,
ներկայութեանը կը կանչէ Նուրէտտինը և իր ծանր կա-
կածները կը յայտնէ: Այդ միջոցին, Բէշիտ փաշա տակա-
ւին կը շարունակէր կուսակալ ֆիալ վիլայէթին, և ձե-
ւական հետապնդումներ կատարելով, իբր սպանիչ, տառն
և մէկ խեղճուկ գիւղացիներ բերուեցան Չանդըրը բանտը:

«Հետեւեալ օրը, Ուրբաթ, կառավարիչի փոխանոր-
դին մօտ մեր գլխումին, տեղեկացանք այս մանրամաս-
նութիւններուն, ու տեղեկացանք նաեւ, մահէն դառնա-
գոյն իրողութեան, այն թէ այդ առտուն իսկ, հինգ դո-
հերուն մեկներէն 24 ժամ վերջ, Պուլէն հեռագիր մը ե-
կած էր, արտօնող որ այդ հինգն ալ միւս 32ին պէս նը-
կատուին: Տրուած չէ երբեք մարդուն, չարաբախտու-
թեան անողոք անխը կասեցնել:

«Յետոյ ստուգապէս տեղեկացայ, որ չէթէ Արապաճի
Իսմայիլ (որուն հիւանդ աղջիկը խնամած էր Սեւակ, և
որ վերջինիս առաջարկած էր իսլամանալ: Ա. Ս.) մեր հինգ
ընկերներուն ժամանելէն երկու ժամ առաջ, երեւցած է
Թիւնէյ, գիւղացիները գլուխը հաւաքած, բանի մը հա-

մագելու աշխատելով, ու յետոյ իր ճամբան շարունակած
է դէպի էնկիւրի»:^{*)}

Շամտանձեանի այս յուշագրութիւնը, Սեւակի աք-
սորի կեանքի մասին կը լրացուի Կառապանի մը պատմու-
թիւնովը: (Հայկաճէն Տարեգիրք, 1922, էջ 319): Ականա-
տեսի վկայութիւն մ'է ան, որով կը պարզուի մեր առջև
Սեւակի ու Վարուժանի եղբրական մահուան քստմնեցու-
ցիչ պատկերը:

Պատմողն է Հասան անուն կառապան մը, որ հայե-
րու Չանդըրը աքսորուած միջոցին, նոյն քաղաքին մէջ
կը դանուի: Իրիկուն մը, երբ նստած է ախոռին դրան
առջև, անձանօթ և դաժան դէմքով ձիաւոր մը, առանց
ասպնջականութիւն խնդրելու, կու գայ իր ձին կը կա-
պէ Հասանի ախոռին մէջ, ու հեռանալէ առաջ, յիշեալին
կը հրամայէ խնամել իր ձին ու պատրաստել յաջորդ առ-
տըւան համար: Հասան գաղտնի կը հետեւի անձանօթին,
որ կը մտնէ քաղաքին՝ ծանօթ իթթիհատականներէն մէ-
կուն տունը, ուր քանի մը օրէ ի վեր ժողովներ կը գու-
մարուին եղեր:

Այժմ, թողունք որ թուրք կառապանը ինքը խօսի. —

«Հետեւեալ օրը, արեւածագէն առաջ, ուրիշ անձ մը
եկաւ ձին առնելու: Այս մարդը ինծի միաժամանակ աղ-
դարարեց թէ՛ պարտաւոր էի կառքովս միասին երթալ
գիւղէն քառորդ ժամ հեռու տեղ մը և ինքզինքս դնել
ոստիկանութեան տրամադրութեան տակ: Հրաման մըն
էր որ ինծի կը հաղորդէր. հարկադրուեցայ հնազանդիլ:
Առաջադրուած տեղին մէջ ուրիշ կառք մը կեցած էր: Հոն
կը գտնուէին ոստիկանական պաշտօնեայ մը՝ ոստիկան
զինուորի մը ընկերակցութեամբ, ինչպէս նաեւ Պուլէն
Չանդըրը աքսորուած հինգ էֆէնտիներ: Անոնցմէ մէկը
երիտասարդ մըն էր, սև մօրուքով ու վառվռուն աչքե-
րով: Անոնց ամէնքն ալ քաղաքին պէյերուն պէս լաւ

^{*)} «Յուշարձան Ազիլի Տաւրմէկի», էջ 113, «Չանդըրըն Վերի-
շումնե», յօդուածէն, հեղ. Ա. Շամսանեանի: Ա. Ս.

հազուաժամ էին: Ձեռքերնին կապուած էր: Մտահոգ ու ընկճուած երեւոյթ մը ունէին: Ոստիկանական պաշտօնէան զանոնք առաջնորդեց իմ կողքս և ինքն ալ մտաւ միւսին մէջ՝ ոստիկան զինուորն ալ միասին: Մեզի հրաման տրուեցաւ ճամբայ ելլել Թիւնէյ գիւղի ուղղութեամբ, որ Զանդըրէն վեց ժամ հեռու է:

«Ժամ մը յառաջացած էինք, երբ ճամբու դարձած մէկ կէտին վրայ տեսնուեցաւ իրիկուան ձիաւորը, որ մեր ճամբան խաչածեւեց և առաջ անցաւ առանց բառ մը արտասանելու: Քիչ վերջ կրկին ու երրորդ անգամ խաչածեւեց մեր ճամբան՝ մեր շուրջը դեղերելու երեւոյթով մը: Թիւնէյի կէս ժամ մօտեցած էինք, երբ յանկարծ միեւնոյն անձը մեր առջև տնկուեցաւ: Շիտակ կառքիս վրայ եկաւ, իջաւ ձիէն և իմ ձիերուս սանձերէն բռնելով, ուղեց կառքը առաջնորդել ճամբէն դուրս, բլուրին տակը, հեղեղատէ գոյացած խորունկ ձորամէջը: Գետին ցաւկեցի. նոյնը ըրաւ նաև ոստիկան զինուորը, կարծեցինք որ աւաղակներէ յարձակում պիտի կրենք և ինքնապաշտպանութեան կը պատրաստուէինք, բայց վրայ հասաւ ոստիկանութեան պաշտօնեան և մեզի հրամայեց քաշուիլ և միաժամանակ մեծ ակնածանքով անձանթով բարեւեց: Այդ բոլէին մեր առջև ցցուեցան չորս հոգիներ՝ մինչև իրենց ակռաները զինուած:

«Անձանթով, որ կը թուէր թէ անոնց պետն էր, նշան մը տուաւ: Այս մարդիկը բռնեցին զիս և միւս կառապանը, և, մեր ձեռքերը կապելէ վերջ՝ կառքէն վար իջեցուցին հինգ աքառականները, որոնց հրամայեցին իրենց ունեցած դրամները յանձնել: Եւ որովհետեւ ձեռքերնին կապուած էր, զանոնք խուզարկելու գործը ըստանձնեցին ոստիկանները, որոնք անոնցմէ կողոպտեցին ինչ որ ունէին — դրամ, զանազան առարկաներ, սիկառնիկ, թղթապանակ, համբիչ: Ոստիկանը քանի մը բառեր փափսաց չէթէներու պետին ականջին: Կ'երեւայ թէ վերջինէս խնդրեց կողոպտաւ իրեն և ոստիկան զինուոր-

ըին թողուլ: Այս գործողութիւնն ալ աւարտելէն վերջ, ոստիկանը և ոստիկան զինուորը միւս կողքը նստելով մեկնեցան: Իմ ձեռքերս ալ քակելով արտօնեցին որ քաղաք վերադառնամ: Գալով աքառականներուն, չորս չէթէներուն և անոնց պետին կողմէ հրամայուեցաւ իրենց հետեւիլ:

«Զանոնք հեռուէն կը դիտէի. հետաքրքրութիւնը զիս անհանգիստ կ'ընէր... արդեօք այդ չէթէներները ո՞ւր կը առնէին: Զորամէջը կտրելով անցան միւս եզրը, ուր փոքր անտառիկ մը բլուրը կը զարդարէ: Քիչ մը աւելի առաջանալով, անոնց պետը արտասանեց քանի մը բառեր՝ որոնք չկրցի հասկնալ, ինչու որ ես անոնցմէ բաւական հեռու էի: Ասկէ ետք, մարդիկը յարձակեցան չէթէնտիներուն վրայ, անոնց զգեստները հանեցին և բոլորովին մերկացուցին... չեմ կրնար նկարագրել այն տեսարանը՝ որուն ներկայ եղայ... Այս խեղճ գոհերը մէկիկ մէկիկ ծառերուն կապուեցան: Իրենց ձեռքերը կապուած ըլլալով չէին կրնար ինքզինքնին պաշտպանել: Յետոյ չէթէնապետը և իր մարդիկը իրենց դաշոյնները մերկացուցին և սկսան դանդաղօրէն և հանդարտ կերպով զանոնք մորթոտել: Դատապարտեալներու աղաղակը և անոնց յուսահատ կատաղութիւնը սիրտս կը ճմլէին»...

Ահա տանջանաց պատմութիւնը Սեւակին և ընկերներուն: Ահա ամէնէն հրէշային ոճիւրը, պատմուած ամէնէն պարզ լեզուով, իրականութեան լեզուով, որ միաժամանակ ամէնէն պերճախօսն է բոլոր բարբառներէն:

Մեր առջևն է դարաւոր պատկերը ոճրածին ցեղի մը ու ոճրագործներու պատմութեան մը, որ իրեն իբրև նուիրական առաքելութիւն ու պարտք ունի, աւելի և աւելի ծոխացնել իր ոճիրներուն հաշուեմատեանը, այն հաւատաքով թէ՛ երբ այս աշխարհի վրայ Քրիստոսի քաղաքակիրթ և իմաստուն հետեւորդներն իսկ կը սրբացնեն իր ոճիրները, Մուհամմէտին կը մնայ վարձահատոյց ըլլալ հանդերձաւին մէջ, լայն բանալով դռները դրախտին՝ իր հուրիններով ու հրեշտակներով...

ԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բանաստեղծը, որուն գործը վերլուծելու և ներկայացնելու աշխատանքին ձեռք կը գարնենք, ապրեցաւ մեծ տառ որ բարոյական այնպիսի նպատաւներ պայմաններու մէջ, որ բնական կը դառնար աստիճանական փթթում մը իր յատկութիւններուն, իր տաղանդին, որուն ներկայութիւնը աներկբայօրէն կը հաստատենք իր գործին մէջ:

Ծննդավայր քաղաքէն սկսած մինչև Պարտիզակ, Պոլիս ու Լոզան, ուր անցուց իր մատղաշ պատանութիւնն ու առոյգ երիտասարդութիւնը, Սեւակ չըջապատուած գտաւ ինքզինքը ոչ միայն լաւագոյն ուսուցիչներով, որոնք իր մտքին սնունդ պիտի տային, այլ անոնցմէ աւելի բան մը եկաւ լեցնել իր էութիւնը ու պատահաններ բանալ տեսողութեան սահմանափակ հորիզոնին վրայ, անկէ անդին նշմարելու համար նորանոր երկինքներ՝ այլազան ու գունազեղ:

Այս երկրորդ ազդեակը, այս մեծագոյն ուսուցիչը՝ նոյնինքն բնութիւնն էր, իր ամէնէն հարուստ, ամէնէն մեծվայելուչ և ամէնէն չքեղ ու դարմանազան ձեւերուն տակ: Ու բանաստեղծը, դեռ մանուկ, վախկոտ աչերով չափեց Մարմարայի անսահման կապոյտը և ունկնդիր եղաւ անոր ջուրերուն յաւիտենական երաժշտութեանը, որոնք բոլորն ալ կը փչրուէին ի վերջոյ Սիլիվրիի հնամենի խորակներուն ձեր կուրծքին վրայ...

Ծովը մեծագոյն երաժիշտն է, ու իր երգը ամէնէն խորը, ամէնէն տպաւորիչ ու գերող երաժշտութիւնը: Ան՝ նուազ մ'է դաշնաթաւալ, երբեմն հեծեծանք մ'է, սիրոյ քաղցր մրմունջ մը, որ քիչ յետոյ կը դառնայ մեծաքանի ու պայծառ երգ մը, ուրիշ պահու մը պայթելու համար իբրեւ զայրոյթի ազդեակ մը՝ Աստուծոյ և մարդոց երեսին նետելով իր անսահման ցասումին թուրը...

Ալիքներու ծփանքը, ունկնդրուած ծննդավայրի ծովափունքէն, և ըմբռնուած Վասիորի անձառելի կապոյտին գիրկը՝ ջուրին աստուածային մրմունջը՝ լեզու ելած Պարտիզակի Յատկան Ջուրին երջանիկ վազքին մէջ ու Լէմանի հէքեթային ափերուն վրայ, իրենց դրոշմը դրին Սեւակի հոգիին մէջ, անոր քերթուածներուն նոյն իսկ լեզուին վրայ, ուր երաժշտականութիւնը ամէնէն առաջ ինքզինքը յայտնող տարրն է:

Եւ ո՞վ է գիտած արեւմուտքի պահը ծովուն վրայ, ուր գոյներն ու գիծերը կաթիլ կաթիլ կը մեռնին, ուր ի վերջոյ խորհրդաւոր ձեռք մը գիշերուան մութ քողը կ'անցնէ աշխարհի գլխուն ու ծովը սգաւոր հարս մը կը դառնայ, որուն վրայ լուսինը հազիւ դեղին չող մը կը նետէ, իբրեւ երջանիկ օրերու արտում ժպիտ մը հոգիին սուգէն նշուած:

Գեղեցիկ է մթնշաղը ծովին վրայ, ու գեղեցիկ մանաւանդ լեռներուն ձակտին, ուր ծիածանին բոլոր գոյները կը խառնուին, կը տարանջատուին, գոյնի ու լոյսի անձրեւ մը կ'ըլլան ու կը մաղուին կապոյտէն վար:

Այդպէս է պահը լեռներուն վրայ, որոնց Պարտիզակը կոնակ է տուեր. այդպէս է Մարմարայի կուրծքին, Իշխանաց կղզիներու դրախտին մէջ, որոնց, հեռուէն, կը հսկէ Չամլըձան, ուրկէ բանաստեղծը յաճախ պէտք է ունկնդրած ըլլայ բնութեան անաւարտ խօսքը, բարբառ՝ անծանօթին, որ կը շարունակուի խորհուրդին ու երազին մութ երկինքներուն մէջ:

Այսպէս է յաճախ բանաստեղծին խօսքն ալ, որուն վերջակէտը լոյսի տակ չի յնար:

Բանաստեղծը, գրեթէ միշտ, տպաւորութիւններու մարդն է. ահա թէ ինչո՞ւ ամէն զգայնութիւն իր արծաղանդը կը գանէ անոր քնարին վրայ ու կը ջանայ ըլլալ համայնական գեղեցիկ թարգմանը: Այս չի նշանակեր, թէ ամէն զգայնութիւն հաւասար ոյժով կրնայ բռնկիլ բանաստեղծին հոգիին մէջ. ինչ խօսք որ նախա-

սիրութիւնները, նախատրամադրութիւններն ու հոգեկան որոշ վիճակներ, ծնունդէ կեանքի անմիջական, նիւթական ու բարոյական պայմաններուն, կ'երթան հաստատուել բանաստեղծի հոգեկան աշխարհին մէջ, գրաւելով համեմատաբար աւելի մեծ անդ մը, որուն համաձայն կը գունաւորուի բանաստեղծին դիմագծութիւնը:

Ռ. Սեւակ, այն բանաստեղծներէն է, որոնց քնարը զգայուն է բազմազան տպաւորութիւններու և ապրումներու համար: Բայց ճիշտ է նաեւ այն, որ իր հոգեկան ու մտաւոր աշխարհին հիմնական մտահոգութիւնը կ'եմբռնէ, իր վաղանցուկ երջանկութեամբ և իր յաւիտենական թախիծով, որ մահուան գերազօր իրականութեանէն կը ծնի:

Այս բանաստեղծը, որ տաղանդէ զուրկ չէ, կը պատկանի գրողներու դասակարգի մը, որոնք տարիներուն հետ կը մեծնան, կը սրբադրուին, կը կատարելագործուին, օր մ'ալ իրենց լիալիր գեղեցկութեանը մէջ փայլելու համար:

Եթէ այս պարագան վիճելի է հայ իրականութեան համար, այդ պէտք է բացատրել մեր միջավայրին առանձնայատուկ պայմաններովը. միջավայր մը, որ հնարաւորութիւն չի տար տաղանդներու մշակումին, և գրողներէն չատեր, կարճ փայլատակումէ մը յետոյ, կը նուաղին, օյժէ կ'իյնան, մեռցնելով իրենց մէջ այն բողբոջները, որոնք կրնային՝ տարբեր պայմաններու տակ՝ ուռճանալ, աւելի ու ծաղիկ ու պտուղ տալ:

Այս պատճառով է որ մենք գրագետներ քիչ ենք ունեցեր, բայց հարուստ ենք գրականութեան սիրողներով, առաւել կամ նուազ տաղանդաւոր: Ասով պէտք է բացատրել նաեւ մեր գրականութեան մէջ կասաւեալ և անթերի գրական երկերու բացակայութիւնը:

Մեր գրականութիւնը մեծ մասով կազմուած է երիտասարդ տարիքի ստեղծագործութիւններէ, որոնց մէջ կը հաստատուի գրելու անվիճելի չնորձը, տաղանդի տարրեր, մտքի ու զգացումի կայծեր, մէկ խօսքով՝ այն հիմնական

արժանիքները, որոնց զարգացումովը պիտի երեւան գար կատարեալ երկ մը:

Երիտասարդ գրողը, որ իր ընածին յատկութիւններուն ստաջին արդիւնքները տուած է, մեր մէջ, գրեթէ միշտ, կը մնայ խոստում մը միայն և մարդիկ ի զմ'ը կը սպասեն այն գործին, որ պսակումը պիտի ըլլար տաղանդին:

Ռ. Սեւակ ալ փայլուն խոստում մը միայն եղաւ. ճակատագրին ձեռքը այդպէս անօրինեց: Ան՝ գրող մ'էր, որ ընդգծուած արժանիքի մը հասնելու համար պէտք ունէր ապրելու և մշակուելու: Եթէ աչքի առջև ունենանք իր գրական համեստ գործը, աստիճանական կատարելագործումի այդ ընթացքը պիտի չվրիպի մեր տեսողութիւնէն:

Քիչերուն արուած է ըլլալ Պետրոս Դուրեան, Մեծարենց կամ Վարուժան, որոնք կեանքի մեծ երգին խոսնեցին իրենց ձայնը, առաջին րոպէին իսկ, միջակէն չատ վեր չնշտով մը, ստեղծելով վաւերական ու տեւական արժէքներ:

Բայց պէտք է ըսել թէ, ամէն ժողովուրդի մէջ ալ մատի վրայ կը համրուին նման հօր տաղանդները. եթէ վիճելի ալ նկատուի այս հաստատումը, ամէն պարագայի այդպիսիներէ չէ որ կազմուած են միջազգային գրականութեան ցուցափեղկերը լեցնող ու զարգարող բոլոր քիչ ու շատ փայլուն անունները, անոնց մէջ հաշուելով նաեւ ակադէմիկներու անմահները...

Հայ գրագէտը միջոց չունի ապրելու ընականոն պայմաններու մէջ և կատարելագործուելու. ահա թէ ինչո՞ւ հայ գրականութիւնը այնքան աղքատ է հասուն գործերով:

Բացառիկ տաղանդները գիտաւորներու նման են. անոնք չեն կրնար հայ գրականութեան աստեղագուրկ երկնքին պարապը լեցնել ու լուսաւորել անոնն խաւարը, ինչքան ալ անոյշ ըլլայ անոնց նշողիւնը անսահմանին մէկ մենաւոր անկիւնէն:

Այս չափանիշով է, որ ձեռք կ'առնենք դժբախտ Սե-

ւակի գրական գործը, խոշոր գծերու մէջ ցոյց տալու հա-
մար այն երանգները, որոնցմով կը դառորոշուի իր ըս-
տեղծագործութիւնը չափ մը ոտանաւորի սպասարկուներէ,
որոնց գործը զուրկ է ինքնատալութենէ, զուրկ՝ իրական
ապրումներէ, և որոնք յաւիտենօրէն մեռելի միւս կը ծա-
մեն, առանց խնայելու ընթերցողներու ջիղերուն, քիմ-
քին ու լսողութեան...

Ի Ր Ք Ն Ա Ր Ը

Ինչսուսական թուականներէն մինչև 1908, մասնա-
ւորապէս պոլսահայ քերթողներու քնարը թրթռացուցած
է միայն երկու գլխաւոր լար, բնութեան և սիրոյ լարը:

Ռ. Սեւակի քերթուածներուն նիւթ կ'ըլլան ոչ մի-
այն սիրոյ և բնութեան ստեղծած ապրումները, այլ նաեւ
ազգային ու համամարդկային զգայնութիւններ, ցեղին
անցեալը, ներկան ու ապագան, մարդկային ընկերու-
թեան ցուցադրած անհաւաստութիւններն ու անարդա-
րութիւնները, ինչպէս նաեւ կեանքի ու մահուան առեղ-
ծըւածը, որ ի վերջոյ կը տիրապետէ բոլորին:

Պոլսէն մեկնելով Լէմանի ազատ ափերը, Սեւակ իր
հետ կը տանի քնար մը նախնական, որ իր վրայ կը կրէ
1895էն առէին պոլսահայ քերթողութեան ցուցադրած ա-
րատներն ու մեղքերը: Ան՝ մեղի կու տայ սիրոյ երգեր
ու այլ քերթուածներ — սկզբնական օրերուն — որոնք քիչ
բանով կը տարբերին այդ օրերու սին համբաւներու դոր-
ծերէն. համբաւներ, որոնք այսօր մոռացութեան վիհին
մէջ ստիպուած ենք փնտռել:

Ազատ Զուիցերիան, ազատ կեանքը, կ'ընդարձակեն
բանաստեղծին մտքի ու հոգիի հորիզոնները և աւելի յե-
տոյ մենք կ'ողջունենք դրող մը, որ դուրս եկած է մինչ
այդ զինքը կապտող նեղ ու սահմանափակ շրջանակէն և
կը փորձէ արտայայտիչը ըլլալ իր դարուն և միջավայ-
րին ոգիին, որ տակաւ իր ձայնը կը խառնէ կեանքի պոյ-

քարներուն մեծ համահունգին, դուրս գալով անձնական
վիշաքութեան և եսական սիրոյ մը ծնուցած յուզումներուն
և երազներուն գաղջ մթնոլորտէն:

Զգտումնաւոր դրականութեան մը նախասիրութեան
խօսքը չէ որ կ'ընենք հոս. ընդհակառակը, գեղեցիկը ա-
մէն տեղ փնտռելու և գտնելու մղումն է, որ կ'ուզենք
վեր առնել: Կ'ուզենք տեսնել արուեստագէտի հոգին խո-
րացած և ճիւղաւորուած. կ'ուզենք տեսնել զայն գոնէ
այնքան մը ինքնավստահ, որ նկրտի դուրս ելնել հասա-
րակաց արահետէն, անկոխ գետիններու վրայ գեղեցիկու-
թեան ծաղիկներ փնտռելու համար, հոգ չէ թէ իր ձեռ-
քերը պճնէ վայրի ծաղիկներու փունջով մը, ուր յաճախ
գոյներու կայծկլառք մը կայ, առանց զգլխիչ բուրում-
ներու քաղցրութեան:

Պէտք կ'այ վերջապէս բնելու, թէ կ'ապրինք դարու
մը մէջ, երբ մարդիկ այլեւս իրենց շունչը կը բռնեն վար-
դերու հինցած բուրումներուն դէմ ու կը խցեն իրենց
ականջները՝ սոխակի երգին...

Նոր սերունդը ձանձրոյթ ունի գրեթէ բոլոր նուի-
րագործութեան հաճոյքներուն և գեղեցկութիւններուն հան-
դէպ և կը փնտռէ նոր բոյրեր ու գոյներ, քիմքին ու
սեսողութեան համար:

Այդ ուղղութեամբ, այս սերունդին ճիգը գուցէ ան-
պտուղ է մեծ չափով մը, բայց որոնումին կիրքը, որուն
բոցին մէջ հոգին կը տապկուի, ինքնաբաւ կ'ընէ զինքը:

Վարուժանով է որ հայ քերթողութեան հորիզոնը
լայնցաւ ու ընդարձակեցաւ անոր դաշտը, բայց ողբեր-
գական է հաստատել, թէ այդ ապաւեպ տարածութեան
վրայ Վարուժանի հեթանոս, իմաստուն և քաղցր ստուե-
րը կը արտի ու պեղուած ձանադարհները թափուր են
անցորդներէ...

Սեւակ չունէր Հեքալոս Երգեաւ քուրմին տաղանդի
ոյժն ու բազմադրանութիւնը, բայց անոր քնարն ալ չա-
փով մը դուրս եկած էր սովորական, հինցած ու մաշած

ճամբաներէն ու քաղել կը փորձէր, որոշ ինքնալստա՛ռութեամբ ու յաջողութեամբ, նոր գետիններու վրայ: Այդ քանն իսկ բաւական է որպէսզի հայ գրականութիւնը աւաղէ՝ անոր կորուստը, իբրեւ տունի մատաղատունի, որ փոթորիկէն արմատախիլ եղած է մեր քերթողութեան տերեւաթափ այգիին մէջ:

Ս Ի Ր Ե Ր Գ Ա Կ Ը

Գրականութեան Նդեմին մէջ ալ, սէրը այն անդրանիկ պտուղն եղաւ, զոր փորձեցին քաղել երկու սեռէն բոլոր քնարաւորներն ալ:

Այդ սէրը սակայն ամէն բանաստեղծի չներկայացաւ նոյն էութեամբ, դոյնով ու բոյրով, ոչ ալ դիւթանքը միշտ հաւասար ոյժով մը արտայայտուեցաւ սիրող սիրատերուն մէջ: Երբեմն երազային հուրին եղաւ ան, ամբողջ ստուեր և մշուշ, հոգի ու երազ, տեսակ մը կրկնեփնայթ (mirage) կեանքի անապատին մէջ:

Մերթ եղաւ աստուածային կրակ, որ յանկարծ ինկաւ ու հրդեհ վառեց երիտասարդ սրտերուն մէջ, և որուն բոցը եթէ լուսապատկով մը փայլեցուց ենթակային դէմքը, բայց հոգին ձենձերեցաւ յամր կամ արաղ գնացքով մը, դէպի մահուան յաւիտենական հանգիստը...

Ու եղան սիրոյ հուրիներ ալ, որոնք իրենց բարախուն ձերմակ մարմինով պառկեցան տենչացող սրտին առջև, իրենց երակներուն ջերմ սարսուռը և կեանքով արտփուն միտերուն թրթռումը տարածելով չորս դին: Այստեղ, սիրող սիրուր կրցաւ դռնել իր յազուրդը, թէև գրեթէ միշտ սիրոյ հաճոյքը պղտոր եղաւ անոր ընկերացող և անբաժան ցաւով մը, որ մեր յաւիտենական չըլլալուն ցաւն է...

Այսպէս, Մեծարենցի սէրը միայն երազ է, դոյն ու մշուշ, ու իր տարփանքի առարկան — եթէ ներքի է տարփանք բառը գործածել հոս — իր խօսքով իսկ, ուրիշ բան

չէ, եթէ ոչ «երազներու պերճունի» մը միայն:

Դուրեանի սէրը Աստուծոյ ձեռքով հրդեհուած կրակն է, որուն ծիրանի բոցերուն մէջէն կը լսես բանաստեղծին անդ աղաղակն ու ձենձերեւմը, բաղձացուած էակի մը ի խնդիր:

Սեւակ կը պատկանի սիրողներու այն դասուն, որոնց հաճելի է իրենց սէրը պարուրել և գեղեցկացնել լուսնի լոյսով, մէգ ու մշուշով, հոտաւէտ ծաղիկներով և իրենց ձեռքը գրեթէ միշտ ներկայ՝ չօտփելու համար սիրածին մտղէն դժերը, ու նայուածքը պատրաստ՝ ընկղմելու համար հեշտանքէ գինով աշուրներու մէջ:

Իր խորքին մէջ իրապաշտ, հոգին լի՝ կեանքը վայելելու անսահման տենչով, Սեւակ վշտահար է, թախծոտ՝ նաև անոր համար, որ անգոր է յաւիտենականացնելու կեանքն ու իր հաճոյքները, հետեւաբար, սէրը, որ կոչուած էր երջանկացնելու գինքը, իր վաղանցութեամբ կը դառնայ վշտի ու արամութեան աղբիւր մը:

Բայց թողունք որ բանաստեղծը ինքը բնորոշէ սիրոյ էութիւնը, այն սէրը՝ զոր ոչ միայն երազած է պատանութեան օրերուն, այլ նաև այն՝ որ այժմ կը ճանչնայ իր անաւոր խորհրդաւորութեամբն ու ընկճող, չօտփելի ներկայութեամբը:

Իր սիրոյ դաւանանքը բիւրեղացնող հետեւեալ քերթութեամբ՝ Սերը, որ կու տանք ամբողջութեամբ, հրատարակուած է Պարսամեանի Շանքին 1912ի թ. տարուայ 27րդ թիւին մէջ:

Քնարիս Եօ՛րն աղիքներէն կանացի
Եօրր որբուկ հառաչանքներ հանեցի.
Եւ միտս ժպիլ կը կարծի, մի՛տս լացի....

Սերն հեքանոս երջանկութի՛ւնն է խաչուած,
Սերն ա՛յն կուռքն է որուն առջեւ ձնադրած
Որքի՛ մը պէս պիտի ողբար ի՛նքն Ասուած....

Սերը ներմակ անհունին մեջ կոյր ա՛յն է.
Սերը՝ սիրոյ ուսանան չէ, իր խա՛յն է,
Իր ցաւերուն ընդդիմացող ո՞ր քաջն է...:

Սերը սեր չէ, մահը մահ չէ, սերն է մահ,
Սերն անդունդին մեջ ընկլուզումն է անլա՛խ.
Սերն աչքը գոց ցայգաւորիկն է անահ...:

Երջանկութեան սեղանին վրայ խախնան՝
Բեհեզ, կարմիր ծածկոյթին տակ պատմունան՝
Սերը կըմա՛խք կոչնականն է դաւանան...:

Սիրե՛լ, սիրուել.— ոսկեղենիկ սո՛ւս աղուոր.
Սիրե՛լ առանց սիրուելու.— Սո՛ւզ անաւոր.
Սակայն աւա՛դ անսեր կեանքին — կեա՞նք է որ...:

Կը տեսնե՞ս սա վիհին վրայ Սեր-ակը.
Հազարնե՛ր կուլ է տուեր այդ սե՛ւ ակը.
Իր ցուրեն օր մը խենթեցաւ Սեւակը:

Այսպէս, սէրը խաչուած երջանկութիւնն է. կուռք
մ'է ան, որունն սցօին առջեւ Աստուած իսկ ծնւադրած,
որքի նման պիտի ողբար. սէրը մահն իսկ է. իսկ սիրելը՝
դէպի անդունդը անլախ ընկլուզում մը, ոսկեղենիկ սո՛ւս
մը: Այսպէս ըլլալով հանդերձ, կ'արժէ՛ սիրել, որովհետեւ
առանց սիրոյ կեանքը կե՞անք է որ...:

Բանաստեղծը գիտէ թէ սիրոյ միջին ակը հազարներ
կուլ է տուեր, ու խենթեցեր է ի՛նք ալ, անոր քուրէն,
բայց կը զգայ թէ այդ բոլորէն վեր կայ անհրաժեշտու-
թիւնը սիրոյն, որ կեանքի իմաստն իսկ է, անոր սկիզբն
ու վախճանը:

Ուրիշ քերթուածի մը մէջ ալ, Սիրոյ Ծարաւ, (Շանք,
Ա. Տարի, թիւ 3) նոյն վճիռը կայ սիրոյ էութեան
մասին:

... Ծարաւի է՛ր: Շուրթերն անահ
Հայան ծծել նեկսարն ակեն...:
Տեսէ՛ք, Սիրոյ սուրբ բաժակէն
Պարմանն հիւանդ կ'ըմպէ իր Մահ...:

Սիրոյ և մահուան դաղափարները անբաժան են բա-
նաստեղծին մտածողութեանը մէջ. ամէնէն երջանիկ պա-
հաւ մ'իսկ, մահուան սեւ չուքը իր ներկայութիւնը կը
զգացնէ և քերթողը տեւապէս կ'աւրի անոր մղձաւանջին
տակ: Բայց սէրը, կեանքի տխրութեան մէջ նաեւ այն
տարրն է, որ կու զայ լուսաւորել հոգիին միջութիւնը,
քիչ մը ճառագայթ հիւսել կեանքի սեւ պատաստին վրայ,
լուսաւորել ներաշխարհին աւերակները, սրբացնել վիշ-
տերուն ժանգովը բեռնաւոր սիրտը, ոսկեզօծել ու օրն-
նել անոր խաւարներն և վիհերը:

Այս զգայնութիւններն են, որ կը բերէ մեզի Սի-
րոյ եւ Մահուան երգը. (Շանք, Ա. տարի, թիւ 5), քեր-
թուած մը, որով բանաստեղծը կը գծէ իր հոգիին խա-
ւարը, չի արտնշար սակայն կեանքի դառնութենէն և
նոյնիսկ կը սիրէ իր արտմութիւնը:

Իմ կեանքս բոլ աղաչաւոր երգ մ'ըլլայ,
Եղբական ու միամիտ, սե՛ւ ողբերգ,
Իմ սիրքս բոլ անհունին մեջ վերք մ'ըլլայ,
Հսկայական ու խորեկն քաղցր վե՛րք,
Իմ կեանքս բոլ աղաչաւոր երգ մ'ըլլայ...:

Ես կը սիրեմ իմ սրտուքիւնս դիւրական,
Իմ սրտուքիւնս Աստուծանէն ո՛ւ ցաւին պէս,
Քո՛յր, արիւ մեջ ի՛նչ խաւարներ, վիհեր կան,
Զոր նայուածովդ կ'ոսկեզօծես ու կ'օրհնես.
Ես կը սիրեմ իմ սրտուքիւնս դիւրական...:

Եկո՛ւր ինձի, լուսնակին պէս գեղեցիկ.

եկո՛ւր ինձի, լոյս ու ցնծում հեւալով
Քու արձաթե շողերուդ մէջ սլացիկ
Լուսաւորե՛ աւերակները լալո՛վ.
Ես Մահն եմ. եկ ինձ կեանքին պէս գեղեցիկ....

Իմ կեանքս քող առուին երգին պէս ըլլայ.
Ու երգս անուանդ կրկնումն ըլլայ քող յաւերժ,
Իմ կեանքս քող մութ ջրվեժին պէս ըլլայ,
Ու դէպի քեզ անկում մ'ըլլայ գահավեժ.
Իմ կեանքս քող առուին երգին պէս ըլլայ....

Ես կը սիրեմ երկու աչերդ վիհի՛ պէս,
Ուր խաւարները կը փոքորկին մոլեգի՛ն.
Երկու աչերդ՝ աստուածներու սկիհին պէս,
Տո՛ւր ինձ անոնց մէջ սրբացնել իմ հոգին.
Ես կը սիրեմ երկու աչերդ վիհի պէս....

Եկո՛ւր ինձի. քեզ կ'ըղծայ շունչս անգոր.
Եկո՛ւր, ես մութ բաներ պիտի քեզ ըսեմ
Սիրոյ պէս քաղցր ու Մահուան պէս հրգոր.
Գերեզմանիս լացող սիւփին պէս նրսեմ,
Եկո՛ւր ինձի, քեզ կ'ըղծայ շունչս անգոր....

Իմ կեանքս քող կորած նաւուն պէս ըլլայ,
Շունչդ ուռեցնէ ծեր առագաստս անա՛հ.
Մի՛, մի՛ լսեմ յոգնած հոգիս որ կուլայ,
Տա՛ր գիս Սիրոյ կղզիներէն դէպի Մահ,
Իմ կեանքս քող կորած նաւուն պէս ըլլայ....

Յատկապէս տունք աս ջերթուածը ամբողջու-
թեամբ, ընթերցողը հաղորդ ընելու համար անոր մէջ
բարախող զգայնութեան և ցոյց տալու համար թէ ի՛նչ
տեղ կը բռնէ սէրը բանաստեղծին կեանքին մէջ:

Այս Սիրոյ եւ Մահուան երգը կու գայ ըսելու նաև

Թէ՛ Սեւակի արուեստը կը ապուպի հայ շատ մը գրողնե-
րու հասարակաց եղող հիւանդութենէ մը, որ է՝ սեղմ
չկրնալ ըլլալու, անհրաժեշտն ու կարեւորը միայն ըսել
չկրնալու մեղքը: Բայց այս մասին այն աստե՛ն՝ երբ քըն-
նութեան պիտի առնենք Սեւակի արուեստը:

Սեւակի առաջին բանաստեղծութիւնները նուիրուած
են Սիրոյ երազին, սէր մը, որ նախ վիպական է, չղար-
շային, կէս գոյ՝ կէս անգոյ: Այս շրջանին ակներև է իր
վրայ ազդեցութիւնը ժամանակին կեղծ համբաւներուն,
որոնցմէ ոմանք հազիւ հանդուրժելի, ուրիշներ՝ ոտանա-
ւորի հասարակ աստղծագործներ են, ու չեն յոգնիր քըր-
տինք թափելէ աժան տեսակի յաւիտենական տախտակի
մը վրայ....

Պատասխանը վերնագրով ոտանավորը (Լոյս, 1908,
թիւ 14) այդ աշխատանոցին մէջ չափուած ձեւուած ապ-
րանք մըն է, սիրոյ մաշած թղթակցութիւն մը, ապա-
հովաբար անգոյ էակի մը հետ, հազուած՝ շինծու ցաւով մը,
որ «չստացուած» պատասխանին անխուսափելի ընկերն է:

Այս շրջանին Սեւակ տուած է կարգ մը քերթուած-
ներ ալ, որոնք աւելի իրական յուզումի մը դրոշմը ու-
նին իրենց վրայ ու ձեւով ալ աւելի ժուժկալ են, աւելի
տանելի, առանց սակայն բաւարար չափով ինքնատիպ
ըլլալու:

Հոս նկատելի է ազդեցութիւնը մերթ Արտաշէս Յա-
րութիւնեանի (Երկունք), երբեմն ալ Մ. Մեծարեւոյցի (Ծի-
ածան):

Այսպէս, Երկունքի բանաստեղծը կը յիշեցնեն Սիրոյ
աղբիւր (Լոյս, 1908, թիւ 5), Երեմի ցուր (Լոյս, 1908, թիւ
23) և այլ քերթուածները: Սիրոյ Մովսէս բանաստեղծու-
թիւնը (Լոյս, 1908, թիւ 7) իր վրայ կը կրէ Ծիածանի
պատանի երազողին գոյներն ու զգայնութիւնները անոր
բառամթերքովն իսկ, թէև ամէն ինչ մեղմացած աստի-
ճանով մը:

Անոնք գացի՛ն խորհուրդով ու գաղտնիքով բեռնաւոր,
Գացի՛ն նաւերը սիրոյս իմ աջեւորս առջեւէն,
Յըռուկնին վեր, դեպի մուր եգեթները հեռաւոր,
Առագաստնե՛րը զինով մայրամուտի գաղջ հովէն:

Ու տեսայ որ, հինաւորաց դիցունիի մը պէս աղուոր,
Իրենց ձիւնի անառատ սրբութեան մէջ հաւտօրէն,
Թեւերնին վեր, անծանօթ ափունքներու ուխտաւոր,
Անրջանքիս կարապետը սահեցան յամբօրէն...

Իրիկուն է: Կը դիտեմ ես լոյծ անհունը ջուրի.
Հովը լուիկ կը պատմէ ինծի յուրօրէն երջանիկ.
Ու անպատճառ խորհուրդով անսահման ջուրը կ'ուռի:

Քար ու փրփուր ափին վրայ կը համբուրուին իմ առջիս...
Ես կը դիտեմ հեռաւոր հորիզոններն ուր լըռի՛կ
Գացին նաւերը սիրոյս ու կարապետն անուրջիս:

Անոնք գացին խորհուրդով ու գաղտնիքով բեռնաւոր...:

Ի հարկէ, ոչ մէկ նմանութեան գիծ կայ Պատասխանը
չարադրող Սեւակին և այս քերթուածի հեղինակին միջև:
Անդին՝ Ուղուրէան և Ընկերութեան «շունչն» ու «ար-
ուեստ»ն է, ասդին՝ կը թրթռայ Մեծարեցի հոգին ու
անոր երանգապնակին գոյնը՝ քիչ մը տփուռնած:

Արդէն ըսինք, թէ բանաստեղծը որ լոյսով, գոյնով
ու խորհուրդով կը սիրէ պարուրել, գրեթէ միշտ, իր սի-
րոյ քերթուածները ու նաեւ սիրոյ առարկան, խորքին
մէջ իրապաշտ մ'է սակայն և աչքը լուսունակային սեւե-
ռած ատենն իսկ, մտքին աչքը չի գաղբիւր յառելէ սար-
սուռն և հեշտագին էակի մը, չափելով անոր ստինքնե-
րուն բոլորակ գիծերը, զգալով ջերմութիւնը՝ բարախուն
սրտին, հրայրքը՝ փղտկրէ սրունքներուն և դողալով ա-
նոր մարմնին անասուն բուրմունքներուն գինովութենէն:

Սիրոյ հեշտութեան գրգռին տակ երբեմն Սեւակ
թոյլ տուած է որ երազն ու խորհուրդը ծալեն իրենց կա-
պոյտ չղարչները և սիրունիին մարմինը տարածուի հեշ-
տասէր աչքերուն առջև, հեթանոս մերկութեամբ, առիթ
տալով, որ վայրկեան մը, պաշտօնական և անպաշտօն
բարոյախօսները, բոլոր դարերու փարիսեցիները, ամօթ-
խածութեամբ, ձեռքերով աչքերնին փակեն, ու բերան-
նին լայն բանան, յանուն ընկերային բարոյականի,
ի կարգ հրաւիրելու համար ամբարիշտները, անոնք որ
համարձակութիւնը ունեցած են տանիքներու խորհուր-
դին ու պաշտպանութեան տակ ներքին բաներուն ամէնէն
անմեղը ցուցադրել քերթուածի մը մերկութեան մէջ:

Ռ. Սեւակի քանի մը քերթուածները, Գինով Սեր,
Արգասաւորում, Զղջում, Պոռնիկը, Լայլն, վրդովեցին իր
ժամանակին բարոյախօսներու ժանդատ խղճմտանքը:

Եւ ինչո՞ւ զարմանալ, երբ գիտենք թէ նոյն վայ-
նասունը փրթաւ, աւելի յետոյ, աւելի ազատ պայման-
ներու մէջ, նոյնիսկ վարուժանի աղնուական և հզօր տա-
ղանդին դէմ, Շիրվանզադէի պէս մէկու մը կողմէ, որ
ամէնէն քիչ իրաւունքը պիտի ունենար բարոյականի մա-
սին խօսելու:

Ու ցաւալին նաեւ այն է, որ Ո՛վ լալագէ բանաստեղ-
ծութեան ոգին, ու այնտեղ քաղցրացող գեղեցկութիւնը
չըմբռնելու չափ դժբախտ եղաւ Շիրվանզադէ, ու վայր-
կեան մը, տաղանդաւոր արուեստագէտի պատուանդանէն
վար իջնելով, խառնուեցաւ պատուելիներու համեստ հօ-
տին՝ կեանքի մարգագետիններուն մէջ...

Այս շեղումը ըրինք, ոչ թէ Սեւակի համեստ աթոռը
զեւեղելու համար վարուժանի սկիզբուազ գահին մօտ,
այլ, անգամ մը ևս ստորագծելու համար դաս մը մար-
դոց կեղծ կամ իրական կուրութիւնը, կեանքի գեղեց-
կութիւններուն առջև, հանդէպ նոյնինքն կեանքին, որ
կը սիրէ մարդիկը ողջունել պայծառ նայուածքով, մեր-
կացած իրենց կեղծիքի հանդերձանքէն, հպարտ ու եղ-
բայրօրէն բաղկատարած:

Խնդիրը նոր չէ և գրեթէ լուծուած է մեծ ժողովուրդներու և արուեստի մասնագետներու ունեցող գրական օտար շրջանակներու մօտ: Այդ խնդրով այլևս գրեթէ զբաղող չկայ այսօր:

Հարցը նոր չէ հայ գրականութեան համար ալ. և Եղիա Տէմիրճիպաշեան, որ ամէնէն արուեստագէտ խոնարհաժողովուն մին է մեր մէջ, զբաղած է արուեստին մէջ մերկին գրաւելիք դերքովն, ու հաստատած անոր բարոյական եռերկունք:

— «Արուեստն ալ բարոյական գործ մը կը կատարէ ու քերելու ամենէն բարոյականը՝ գեղեցիկը արագորելով կամ ցոլացնելով: Նքի տակաւ կամ յղացման առարկան մերկ կամ կիսամերկ է, Արուեստագետին համար պատճառ մը չէ վրձինը կամ ուրիշ գործիք նետելու, ընդհանրական, հանդէպ մերկին՝ արուեստագետն ինքզինքն աւելի կ'ամփոփէ, զի մերկն այն վիճակն է, ուր մարդս՝ հրաշակեցն Արարչութեան՝ Արարչին ձեռքէն կ'ելնէ: Արուեստագիտական ա՛յն անհամեմատ փառաւորագոյն օրջանն, որ կը կոչուի վերածնունդ, մերկին ուսումնասիրութեան արդիւնքն է եղաւ՝ ամեն ոք գիտէ»:

Այս՝ կարծիքն է բանաստեղծին՝ գեղեցկապաշտ և աշխարհիկ հոգիի մը: Լսենք ուրիշ գրող մ'ալ, Ատուշանը, հայ կաթողիկէ կրօնաւոր մը, որ Եղիայի մասին ուսումնասիրութեան մը մէջ, (Հայ Գրականութիւն, Իզմիր, Ա. Տարի, թիւ 119) յիշեալ մէջբերումը ընելէ յետոյ, իր կողմէն կ'աւելցնէ, ի միջի այլոց հետեւեալ տողերը.

— «Գեղարուեստի հրաշակեցն մերկութեան մեջն ծնաւ. մեծ ու տխուր հեղինակ հելլեն եւ հռոմայեցի արձանագործ եւ նկարիչ՝ մերկին մեջ ցուցադրեցին գեղարուեստին կախարդիչ ուժը. եւ հեքանոսական օրջանէն, գեղարուեստական մերկութիւնը՝ Կապիտոլինի Արամազդի տաճարէն, քրիստոնէական տաճար Ս. Պետրոս, ու պապական բանգարան Վատիկան

մտնելու խղիւճանք ու վառանում չունեցաւ: Գեղարուեստի առջեւ գայթակղութիւն զգացողներուն կարելի է Ստրաուսի այս հարցը ընել. — «Ո՞վ կը հրաւիրէ զձեզ, ո՞վ կը հարկադրէ որ գեղարուեստից բանգարանը մտնէ. հոն իբրեւ եկեղեցի մը պէտք է մտնէ մարդս»: Արուեստի մեջ գեղեցիկը ներշնչել՝ մտնելու ազնուացումի փրկանքներուն սովորի է»:

Երբ գրականութեան և արուեստի մէջ ընդհանրապէս, մերկութեան մասին կը խօսուի, հարցը չի վերաբերիր ի հարկէ մարմնական լպիրջ պատկերներու վաճառքին և դոնիկ ցուցադրութեան մը, որ պիտի գրգռէ տար վաւաշտ խառնուածքի մը և բուրբ մաքերու, այլ՝ խօսքը այն արուեստի մասին է, որ կը գեղեցկանայ մարմնով ու մարմնի մը՝ որ գեղեցկացած է արուեստով:

Պէտք չկայ ըսելու թէ, հոն ուր գեղեցիկը կը յայտնուի, այլևս ոչ մէկ խտաւոր միտք կրնայ ստուեր ածել անոր վրայ: Ծշմարտապէս գեղեցիկին հետ չփոխմը, նայուածք նայուածքի հանդիպում մը անոր հետ, ամէնէն նախնական էական իսկ յարգանքի ու հիացումի պիտի կեցնէր, պայմանաւ որ երթեալին քով չբացակայի հոգիի պարկեշտ խորք մը, գերծ կեղծիքի և պայմանագրական շուկայիկ նկատումներու կապանքներէն:

Վերադառնալով Սեւակի մէջ ի յայտ եկող մարմնական պաշտամունքի և փառաբանութեան, պէտք է ըսել թէ ան՝ շատ հեռու է մեզի յիշեցնելէ Վարուժանի Հեքանոս Երգերուն մերկ անդրինները, բուրբ մարմնաւէտ, զգլխիչ, լուսաւոր, պայծառ, արիւնին ու երազին տարփածու, գեղեցկացած հեթանոս նուիրումով, ինքնամատոյց և զեղուն, օձուած՝ մեհաններու նուիրական իւզերով և յոգնած ու քաղցրացած արու համբոյրի մը բոցին մէջ:

Ռ. Սեւակի «բաց» նկատուած քերթումները չեն տար մեզի հեթանոս, ազատ ու արեւոտ կեանքի մը գլուխ գիծը, որ ծաւալէր բնութեան կանաչ անկողնին վրայ: Խոնարհ տաղեր են անոնք, նման՝ այն միւս պարկեշտ և «ընդունելի» քերթումներուն՝ քանի մը «արգիլուած»

բառերու և պատկերներու բացառութեամբ:

Ահա քանի մը պատառ, Սեւակի «վրան բաց» նկատառած գրութիւններէն:

Գինով Սեբին մէջ, գրուած՝ 1907ին, իր տարիանքի առարկային ըսելէ յետոյ թէ՛

Գուն Հրաճն ես, դուն Նրազն ես, դուն Սեբն ես, ու նաեւ «Մտեղէն խենթեցնող տաճարը», ու հրաւիրելէ յետոյ զայն, որ սիրէ՛ զինքը, կը շարունակէ:—

Տղու մը պէս հանգչեցուր զիս կուրծքիդ վրայ,
Հանգչեցուր զիս, ու այսերս կըրակէ
Քու ձիւնեղէն բազուկներուդ մէջ գրկէ,
Ու բող մարմինդ մարմինիս վրայ սարսրոյ,
Տղու մը պէս հանգչեցուր զիս կուրծքիդ վրայ:

Ահա շրթներս կ'առնուի կ'այրին,
Ու կը լայննայ արտասուքի շիր մը քափ
Իմ մթասուներ քարքիչներու շուրջին քափ:
Անոնց վրայ դուն ցողը դիր համբոյրին,
Ահա շրթներս կ'առնուի կ'այրին:

Ու այս ձեւով կը շարունակուի քերթուածը գրեթէ նոյն բաները կրկնելու համար:

Ու այս բոլորը շատ չի տարբերիր այն սիրերգութիւններէն որոնց ունկնդիր եղած ենք 1900էն մինչև Օսմ. Սահմանադրութիւնը, երբ թրքահայ գրականութեան պարտէզին մէջ, իրենց աղնուական հասակը կը ցցեն Վարուժանն ու Սիամանթօն, վերիվայր չըջնալով ճաշակները և գերեզման դնելով բուսական, մերկ թեւերու, ժանեակներու և ժապաւնէններու անհոգի և անարիւն փառքերը:

Նոյն խորքով և նոյն արժանիքներով ուրիշ քերուած մ'է Նեգ Նեգոյը (Լոյս, թիւ 17, 1908), ուր բանաստեղծը գովքը կ'ընէ սիրած աղջկան և պատմելէ յետոյ անոր «մշուշոտ գիծերը», «վճիռ կապոյտը աչուրներուն», «գինով շուշնջը», «տաքիտ ձայնը» և «մարմնէն ծորող խունկը մեղաւոր», «Բանանու գինիէն աւելի քաղցր» կը

հասնի բիւրեղէ անդրբիւն, ըսելու համար շատ «ամէկոտ» մարդիկ կարմրցնելու սահմանուած կարգ մը խօսքեր:

Հրաւագո՛յ... Ոն փու անդրիդ բիւրեղէ,
Սրունկներուդ սարսուցող ձիւնն հրաւէ՛կ,
Ու անանուն ցոլք որ քեզ կ'ողողէ,
Մորթիդ քափո՛ւն գանգուրներուն խուրձը քեկ...
Հրաւագո՛յ... ոն փու իրանդ բիւրեղէ:

Յետոյ, բանաստեղծը, ըսելէ վերջ թէ՛

Տեճներուս վրայ պիտի հսկեմ այս գիշեր
Որ բազուկներս չփնտնեն քեզ իմ փով:

Միւս կողմէ կը զգայ թէ անկարելին է որ կը խոստանայ:

Ի գո՛ւր: Հոգիս քաղուի՛լ կ'ուզէ յուլօրէն
Սքինկներուդ մտնուրեանը մէջ կոյս:
Ու անուրիդ որո՞ւ մէկ ծալք նորէն
Գիտեմ որ զիս պիտի կանչէ մինչեւ լոյս...
Քու մե՛ջդ հոգիս քաղուի՛լ կ'ուզէ յուլօրէն:

Ու քերթուածը կ'երկարի տո՛ւն մ'ալ, ըսելու համար իր սիրունիին թէ՛

Ո՛չ մեկ արգանդ քեզ պէս հրա՛ւք չը ծնաւ:

Ահա՛ «հեթանոս» Սեւակը՝ տարակոյտ չկայ թէ իր մօտ իրապաշտի վրձինը աւելի ճիշտ հարուածներ ունի և զգացումի տարրը աւելի անկեղծ ակէ մը կու գայ, որով՝ հանդուրժելի կ'ըլլայ, ու աւելի վեր կը կանգնի քան իր նախորդները՝ Վասիոյրի եղբայրին:

Ինչ կը վերաբերի Արգասաւորում և Պոռնիկը հոտանաւորներուն, անոնք հեռու են, ուէ չափով, տոփական խորքէ:

Առաջինը ցոյց կու տայ տառապանքին ճակատագրականութիւնը, նկարագրելով զոյգ մը ծեր ձիւն, որոնք մտրակի հարուածներու տակ դատապարտուած են քաշե-

լու ծանր անիւր. անոնց սերունդն ալ նախաստիճան-
ուած է նման բախտի մը:

Երկրորդ բանաստեղծութիւնը կը բարձրանայ ընկե-
րային խորքի մը վրայ, նկարագրելով վաճառուած սի-
րոյ, ծախու հանուած մարմնայ ողբերգութիւնը:

Սիրոյ լարը Սեւակի մօտ ունի իր նրբերանգներն ալ:

Այն քերթուածները, որոնք ցրուած են հայ մամու-
լին մէջ և կը կազմեն թերթերը Սիրոյ Գիրքին, կը ներ-
կայացնեն խորքի ու ձեւի այլադանութեամբ պատասիկ-
ներ, երբե՛ք անթերի, բայց որոնք, կը կարգացունեն հա-
ճօյքով, բան մը՝ զոր կը պարտինք, կարեւոր չափով մը,
հեղինակին ոճի յատկութիւններուն:

Սիրոյ Գիրքը անտիպ հատորը ունի խորհրդապաշտ
գրոշմով չարք մը քերթուածներ, ինչպէս, Ասպէսին Եր-
գը, Գացող Մարդը (Արագած չաբաթաթերթ, Նիւ Եւրօ,
Ա. Տարի, 1911, թիւ 12), Լուսնակ Լոյսով (Արագած, Ա.
Տարի, 1911, թիւ 15) և այլն, որոնք սակայն կը մնան
Սեւակի ամէնէն չյաջողած գրութիւնները, և որոնց կը
պակսի իրական ներշնչումի մը ցուրտը: Անյաջող են նաև
Խապրիկը, Բոյրը (Շանք, Ա. Տարի, թիւ 20), անհարկիօրէն
երկարաձգուած, առանց բաւարար տոկուն կմախքի, որով
քերթուածը կը տառապի ոսկրաթեքութենէ...

Ասոր հակառակն ըլլալով, Սեւակ ստեղծագործած է
նաև կարգ մը ժուժկալ և սեղմ սիրային քերթուածներ,
ուր գաղափարի մը հետ կը խառնայ նաև իրական զգա-
ցում մը, արտայայտուած՝ լակոնական, երկաթէ տարազ-
նորու մէջ: Այսպէս է Ինչուն, (Շանք, Ա. Տարի, թիւ 3):

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ զիս սերեցիր,
Փոքրիկ աղջիկ, քեզի մեղք եր.
Փոքրիկ ծոցիդ քիթե՛ն պէտք եր,
Դուն ձեր արծիւ մը բանեցիր...

Կապոյտ աչուիդ երբ որ բացիր,
Կապոյտ աղջիկ՝ պլպուլն երգե՛ր.

Քե՛զ ալ սիրոյ մոմունջ պէտք եր
Դուն գուժկան մոմունջս բնեցիր...

Ես կ'երթամ մի՛տս, անձայրածի՛ր,
Դամբաններ են ոտքիս հետքեր.
Քեզ սիրոյ մե՛ղմ սիւք մը պէտք եր,
Դուն փոքրիկի՛ն կուրծքդ բացիր...

Կ'այրի՛ն աչերդ սեւածիր,
Պիտի մեռնիս, այդպէս մ'երգե՛ր.
Քեզի փոքրիկ սեր մը պէտք եր,
Դուն Սեր-Աստուածը սիրեցիր...

Բանաստեղծը սակայն միայն յաւիտենական աղեր-
սարկունչ չէ. ոչ ալ ան՝ որ սիրոյ առարկան թիթեռնիկի
արժանի պիտի նկատէր, ինքն ըլլալու համար ձերբացած
արծիւ: Սիրողը, իր անսահման նուիրումին առջնութեւ,
ունի իր քէներն ալ, որոնք նոյնքան անստեղծապաշտ են,
անողորմելի՝ ինչքան սիրոյ փոթորիկները: Վերջին Կոչը
(Ամենուն Տարեցոյցը, 1911) մէկ ուժգին և հասու արտա-
յայտութիւնն է վերաւորուած ու քէն ըրած սիրող սրտին:

Երբեմնի դժխտ երեւցաւ ինձի,
Վար քառեց դիմքս՝ քեւես պղնձի.
«Կ'արտասուե՞ս, Ասպէս», — Ո՛չ, հեծկլացի:

Ինչո՞ւ եկեր ես նորէն խռովել զիս.
Ղրկեր եմ արդէն զինուորներն Յոյսիս.
— «Գիտե՞ս ուր», ըսաւ: — Ո՛չ, հեծկլացի:

Սուրացի՛ն, նետերն արձակելով վիս
Արեւուն դիմ, օրն անիծելու պիս.
«Կը դառնա՞ն», ըսաւ: — Ո՛չ, հեծկլացի:

Ահա միմալս եմ, անգին, յուսահա՛ս,
Ու ահա դիմս ես, ո՛ւր է արդէն, վա՛ս.
«Սիրե՛ զիս», ըսաւ: — Ո՛չ, հեծկլացի...

Ահա, համառոտակի, այն դիտաւոր երանգները, ըզ-
գացումի և մտածման, որոնցմով կը ներկայանայ սիրե-
րակ բանաստեղծը Ռ. Սեւակի գրականութեան մէջ:

Այժմ քննենք իր քնարին միւս լարերը, որոնք նը-
ւիրուած են ազգային ու համամարդկային ցաւերուն:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՅԱՒԵՐՈՒ ԵՐԳԻՉԸ

Սեւակի, սիրոյ երգերէն նուա՛ղ բախաւոր են,
ազգային ցաւին ու տառապանքին նուիրուած իր բա-
նաստեղծութիւնները, թէեւ հոս ալ, տեղ տեղ, տաղան-
դին ցոլքերը կու գան իյնալ, իմաստով, զգայնութեամբ
և արուեստով ընդհանրապէս սովորական տողերու գորշ
պատկերին վրայ, չափով մը հանդուրժելի ընելով զանոնք:

Օսմանեան Սահմանադրութենէն յետոյ, չմնաց գրի-
չը ձեռքը բռնելու չափ ոյժ ունեցող մարդ, որ հայրե-
նասէր բանաստեղծի պարտք մը զգացած չըլլար իր մէջ:
Ազ. Փանոսեանէն ու Մկրտիչ Աճէմեանէն սկսած, մինչև
Սիամանթոյի ու Վարուժանի դժբախտ հետեւորդները,
լացին ցեղին սուգը, անձոռնի, ապսպրուած արցունքով
մը, և չմոռցան նաև գոռալու նահատակ ազգին վրէժը,
ամէնէն զոնչական եղանակով մը, որուն հանդէպ մեր
ջիղերը բութ էին ու մեր հոգին անարձագանդ:

Մասնաւորապէս կիլիկեան աղէտէն յետոյ, Սեւակ,
ի՛նքն ալ, գրի առաւ կարգ մը քերթուածներ, հրատա-
րակելով, մեծ մասով, Ազդակ չաբաթաթերթին մէջ:

Այս հայրենասիրական քերթուածներուն մէջ, բա-
նաստեղծը կ'ոգեկոչէ ազգային հեռաւոր անցեալի փառ-
քերը, կը նկարագրէ ներկայ սարկական շրջանի տառա-
պանքը, ջարդ, հալածանք ու աւեր, և ապագայի յոյսով
գօտեպնդուած կը քարոզէ վրէժի աւետարանը:

Սեւակ, դիւցազներգակ չէ ծնած և ազգային լարը
իր քնարին հարադատ լարը չէ. հոն՝ աւելցած է ան, օր-
ուան տիրող մտայնութեան հետեւանքով և ազգային բա-

նասեղծի դաինեսպոսակէն անմասն չըլլալու անմեղ բաղ-
ձանքով... Իբրեւ հայ մարդ, Սեւակի հայրենասիրութիւ-
նը վէճէ դուրս ըլլալով հանդերձ, իր հայրենասիրական,
ազգային քերթողութեան հարադատութիւնն ու ինքնա-
բուխ հանգամանքը կը մնայ կասկածի տակ:

Սեւակ, հայրենիքի, հայ վշտի ու վրէժի երգիչը չէ.
ան՝ այդ բոլորի մասին կը մտածէ, բայց իր հոգիին բո-
վանդակ խորութեամբը չապրիր, չի վարակուիր ցեղին
փառքի, տառապանքի ու վրէժի ակերէն բխող տաք շուն-
չով, որուն համար ալ, իր ազգային-հայրենասիրական
դրութիւնները կը մնան շատ անգամ անհաղորդ ընթեր-
ցողի սրտին, իբրեւ արուեստի գործ ալ կանգնելով մի-
ջակին սահմաններուն վրայ:

Այս՝ չի նշանակեր սակայն, թէ Սեւակի՝ հայ տա-
ռապանքին նուիրուած քերթուածներուն մէջ շունչը բո-
լորովին կը պակսի: Ինչպէս ըսինք, հոն, մերթ ընդ մերթ
կը հանդիպինք մտածումի և զգացման կայծերու, հոգիի
թոփչքներու, յուզումի անկեղծ այլ վաղանցուկ պահե-
րու, բայց ափսո՛ս որ այսքանը չի բաւեր փրկելու հա-
մար քերթուածը, որ գրեթէ միշտ սովորական առանցքի
մը շուրջ կը հիւսուի: Այսպէս է Ո՛վ իմ հայրենիքս...ը,
նուիրուած՝ Կիլիկիոյ արիւնին (Ազդակ, էջ 307, Ա. Տարի-
թիւ 20):

Բանաստեղծը, գիշեր ատեն, կեմանի գեղածիժաղ
ափերուն վրայ է, կը քալէ խոր արեւմութիւնով. գեղե-
ցիկ է շրջապատը, երազային, երջանիկ և անհուն: Կը
յիշէ իր հայրենիքը, զո՞՛ գազաններու վայրենի խաղին
ու համայնատառ, անչէջ բոցերու: Կ'ոգեկոչէ եփրաբը,
Արաքսն ու Վանայ ծովակը, ի զո՛ւր հարցնելով անոնց,
սիրախաւար կարապետներ մասին, ի զո՛ւր կանչելով
«Լեռնանոյ կուսանքը Հայաստանի», որոնց երգին փո-
խան վայելչներ միայն կը լսէ, հայ կոյսերու վայելչը՝
վսեմ դիմադրութեան մը պահուն, մաղերնին ցրուած և
խելայեղօրէն փախչելով:

“Հո՛ւ, մե՛նք ե՛նք, մե՛ղք ե՛նք, եղբայրներ, փոքրեր...
“Մե՛նք ե՛նք լափլիզուած բոցերէ անեղջ...
“Մերկ սուսերներով հալածուած կոյրեր...
“Մե՛նք ե՛նք, կը վազե՛նք Մուրի՛ն, Մահուա՛ն մեջ...
“Հո՛ւ, մե՛նք ե՛նք, մերկ ե՛նք, եղբայրներ, փոքրեր...”

“Մե՛նք ե՛նք, դիւահաւ ծնո՛ւնդ արիւնի,
“Հի՛ն, շէն՛դ ցեղի զաւակներ յեփն.
“Բոպիկ երախա՛յ, դողդոջ ծերունի՛.
“Մե՛նք ե՛նք ո՛ղջ զանկերն որ կ’իյնան գետին...
“Մե՛նք ե՛նք, դիւահաւ ծնո՛ւնդ արիւնի...”

Հայ կոյսերուն, ջարդուածներուն ձայնն է, հեռուն արիւն-աւեր հայրենիքին մէջ. ու բանաստեղծը կը սթափի իր կարմիր երազէն. շուրջը, կրկին հրաշագան բնութիւնն է, կեանքը. կը քալէ անոր եզերքին. կը քալէ՝ յիմար տարազերը՝ բանաստեղծը՝ ներքնապէս լալով, իսկ միաքով փոխադրուելով դէպի հայրենիք:

Քնարի զառամա՛ծ քելի մը փարած,
Թալանէ, բոցէ հեռո՛ւ, ա՛ն, հեռո՛ւ
Քալե՛ դուն, փերթոյ հայրենահալած.
Հուր, արի՛ւն երգէ ազա՛ս լեռներու,
Քնարի զառամա՛ծ քելի մը փարած...

Քալե՛: Մինչեւ ե՞րբ... Քալե՛ կուրօրէն,
Քալե, մինչեւ որ արեւն հրակեզ
Իր մարք մտնէ նորէն ու նորէն՝
Ու որ մ՛ալ ալիւրս չի ծագի փեղ...
Բաբե՛... Կեա՞նքն է այս... Քալե՛ կուրօրէն...

Ըսինք թէ բանաստեղծը կը սիրէ ոգեկոչել անցեալը ու անոր մէջ փնտռել լուսաւոր կէտ մը՝ այսօրուան մեր քայլերը առաջնորդելու համար խաւարի, արեան ու աւերի այն ճամբուն վրայ, ուր ցեղը կեցեր է:

Ինչպէս երբեմն քերթուածը, գրուած 1909ին Լոզան,

(Ազդակ, էջ 356, Ա. Տարի, թիւ 23) այդ սգիով ու ներշնչումով է գրի առնուած: Հոս ալ ակներեւ է ներշնչումի ակին նիհարութիւնը, ուրկէ երգը կը մնայ մրմունջ մը, ան որ իր բնոյթովն իսկ կոչուած պէտք է ըլլար լայն-նալու, ծաւալելու և ողողելու, ինչպէս այդ անխուսափելի է Վարուժանի գրչին սակ:

Քերթո՛ղ, պատմե՛ մեզ հայրենի յուճերեղ.
Երգե՛ մեզ հին օրերու երգ մը անհետ,
Թափառական քուպասուրի երգ մը զո՛ւ,
Արբօն ու զով մեր Գողթանի ողկոյզով:

Մեռելի շէն երգ մը հանէ քոփերեղ.
Հին, կուպաս ա՛յն երգերէն որոնց հետ՝
Մեր ասպագէն փայերն արդր քափօրով,
Սաղաւարտին շողացնելով, ջանքերով,

Արփայական հանդեսներու, վայրա՛գ, վե՛ս՝
Կը պարէին, ասուածներու պարի՛ն պես...
Երգէ մեզի հին օրերու հի՛ն յուճեր.

Մե՛նք դարաւոր մեր Մահացումն այս գիշեր
Պիտի պարենք, եղեռնօրէ՛ն, շէ՛ն, խելա՛ն...
— Քերթողը, ծե՛ր, չը խօսեցաւ: Ան կուլար...

Գեղեցկութենէ զաւրկ չէ քերթուածը, բայց մենք որ ճաշակած ենք Վարուժանի հղօր սաղանդին պտուղը, մենք որ դիտենք թէ ինչպէ՞ս, ան, յաճախ սուսնի մը կամ առդի մը մէջ գիտէ խաղանել ամբողջ դարաշրջան մը, իր նկարագրովն ու դիմագծովը, չենք գոհանար Սեւակի երգովը:

Վերջիչենք վայրկեան մը Յեղին Սիւրբի հեղինակին Հայրենի Լեռները, նկարիչն ու հագեցանք, զգացողն ու երեւակայողը հաւասար գծի մը վրայ, մրցումի մէջ են հոն: Հոն են՝ հայրենի լեռները իրենց առաւածային դօրութեամբ ու սղոյճառութեամբ, հոն են մեր պապերը ի-

րենց վայրի առնականութեանն ու գեղեցկութեանը մէջ, ապաւինած իրենց լեռներուն ու բազում կի սյժին, որուն ծանրութիւնը կը զգաս ամէն բոսկէ: Վարուժանի այդ բանաստեղծութեան մէջ հայրենի լեռներուն արեւն ու ձիւնը կը չլացնեն աչքերդ, հոգիդ կ'ուռի բարձունքներու առողջ շունչով, ուռնգերդ կը պարարին վայրի բուրումնեքով ու հոտը կ'առնես արջի մուշտակին, որ կը տաքցնէր մեր պապերուն կոնակը:

Եւ վարուժան, միայն Հայրենի Լեռներուն մէջ չէ որ հարազատօրէն կ'ապրի ու կ'ապրեցնէ անցեալը. ան՝ յաջողած է գրեթէ իր բոլոր նման քերթուածներուն մէջ, առնուած ըլլան անոնք հայ թէ օտար անցեալ կեանքէն ու բարքերէն: Ո՛վ Լալագին, այդ տեսակէտէն նոյնքան յաջող ստեղծագործութիւն մ'է, տարբեր խորքի վրայ ձեւուած:

Անսահման է հայուն տառապանքը և անսահման եղաւ նաեւ այս ժողովուրդին հաւատքը՝ խաչին ու եկեղեցիին, Քրիստոսին ու իր Աստուծուն վրայ: Այդ բոլորը սակայն զինքը չլրցին փրկել ջարդերէն ու աւերներէն և հաւատացեալներուն արիւնը հոսեցաւ նոյնիսկ Աստուծոյ տաճարներուն մէջ, անոր խորաններուն առջև ու սրբատաշ քարերուն վրայ: Դարերու պատմութիւնն է ասիկա և չեղաւ օր մը, որ Ամէնաողորմածն ու Ամենակարողը չզլանար իր ողորմութեան մանանան, ու օգնութեան հասնէր անոնց, որ իր անունն օրհնելով ու անիծելով ինկան թշնամի աստուծոյ մը ետեւանքին տակ:

Բանաստեղծը կը տեսնէ քանդուած եկեղեցիներն ու լռած զանգակները, կը տեսնէ անդօրութիւնը խաչին ու իր խոստումներուն և կը գուժէ մեղի մահը այն Աստուծուն, որ դարեր ու դարեր, առանցքը կազմեց հայութեան մտաւոր ու հոգեկան բխումին, մարտունակ և արի ժողովուրդ մը վերածելով ոչխարներու ողորմելի հօտի:

Լսե՛նք բանաստեղծին եղերերդը, արտա՛մ և յուսա՛հատ, խորտակուած՝ իր քրիստոնէական յոյսին ու հա՛-

ւատքին մէջ, գուժելով դարերով դաւանուած Աստուծուն մահը՝ Զանգակնե՛ր, զանգակնե՛ր... աղբով: (Ազգակ, էջ 387, Ա. Տարի, թիւ 25):

Զանգակնե՛ր, բարի՛, բարի՛ զանգակներ,
Խճէ բան կասեցուց ձեր գուժկան լեզուն.
Խօսի ելլել կ'ուզէ արիւնը վազուն...
Կը լռե՞ք, բարի՛, բարի՛ զանգակներ:

Արդեօք ձեր միսքիք հագագն արդե՛հ,
Ուր կեղե՛ւ կապեց աղօթի փոփն,
Եւ ուր կ'երագե՛ր խունկի գոլորփն,
Յեղակարծ ցաւեն՝ անգո՛ր կը լռե՞:

Ոչ: Ձեր դարաւոր հոգին պղնձի
— Որ Եւս, Եւս յանախ տեսէր է Բարին
Յաղթուած Չարեն — այժմ իր բարբառին
Ու իր Աստուծոյն վրայ կը կասկածի...

Կը կասկածի, այո՛, որովհետեւ ան՝ իր բարձունքէն տեսաւ հաղարաւորներու մահը, հեթանոս տապարով ու բիրտով, զանգակներու հոգին գիտէ նաեւ թէ՛ մեր դիակներու բուրդը ամպերն անցաւ «Ու մեր արիւնին մահըն նեխեցաւ Սրբութիւններու ծո՛յլ գունդն երկնաւոր»... Բանաստեղծը կը չարունակէ իր քերթուածը, խաչին իմաստութեան հակադրելու համար կեանքի դաժան՝ այլ իրական իմաստութիւնը:

Արդ, ո՛ւր ե՛ք չքնաղ խոստումներ խաչին.
Նղբալուքեան զո՛ւր բարբառներ, ո՛ւր ե՛ք:
Կրակ կը փսխէ հոդն ամենուրեք...
Գեհերն արիւնո՛վ, դիակո՛վ կ'ուռչին...

Ու կ'իյնայ այն որ կը ծնկէ վախով.
Զի բուրն աւելի արդար է խաչին.

Զի կեանքն անոնց է միայն որ քաջ են,
Անոնց որ կ'ապրին ուրիշի մահով...

Որովհետեւ, կը շեշտէ բանաստեղծը, հետեւ է այն օրը, երբ դայ՛ն ու գառնուկը միասին պիտի ճարակին, ուստի, այժմ եթէ գառը ապրիլ կ'ուզէ՝ պէտք է սրէ իր ակռաները...

Զանգերը չեն պատասխաներ սակայն. չարաշուքօրէն լսու են. վերը մեռեր է այն Աստուածը՝ որուն փառքին համար կը զօղանջէին:

Լո՞ւն եք, զանգակներ. Աստուածն է մեռել:
Գո՛յժ տե՛ք վաղուան. իր հա՛սկը մեռաւ.
Գո՛յժ տե՛ք Հայուն. զի ա՛զգը մեռաւ:
Զանգակներ, ծերո՛ւկ, բարի զանգակներ...

Ինչպե՛ս կ'ուզէի ձերին պարանին
Կախուիլ ու ցնցել երկա՛ք բազուկով:
Անո՛նք որ ինկան բիւրո՛ւ, քովէ քով,
Զեր ղօղանջին հետ՝ լալու պէ՛տք ունին...

Հոգիիս հագա՛ր խուլ ղօղանջներով,
Գոռացե՛ք, զանգե՛ր. ու կասաղօրե՛ն
Գահավիժեցե՛ք ձեր երկաթ բռնե՛ն,
Ուրիշ միայն լալ գիցցա՛ք դարերով...

Օ՛, ղօղանջեցե՛ք, Աստուա՛ծն է մեռել...

Այսպէս, Սեւակ, իր շարք մը բանաստեղծութիւններով, երբ կու տայ մեզի հայ արիւնոտ կեանքի պատկերը, երբ կու դայ այն եղբակացութեան թէ՛ «Թուրն աւելի արդար է խաչէն», և թէ՛ «Դո՛ւր բան է երկնաւոր աստուածներուն քով ապաւէն ու օգնութիւն փնտռելը, այն ատեն, կը յանձնարարէ «Մարդկօրէն կտաղիլ» դիտնալ, (Ուսանող. Նամակներ, Ազդակ, Ա. Տարի, Թիւ 23, էջ 363) ու դրի կ'առնէ նաեւ երգեր, որոնց մէջ տիրա-

պետող գաղափարը վրեժն է:

Կիլիկեան երգեր վերնագրին տակ, 1910ի Ամենուն Տարեցոյցին մէջ, Սեւակէն կը դառնանք երեք քերթուած, վրեժին Սեւմեացանը, Հայու Որբիկ, Վերջին Օրօր, որոնցմով, բանաստեղծը կը փորձէ վրէժին կարմիր փրփուրը դնել իր սիրերգակի հանգարտ ու երազող քնարին վրայ: Ցեղը իրաւ որ պէտք ունի վրէժի երգի մը և անոր երգիչներուն, երգ մը, որ համապատասխան ըլլար մեր տառապանքի լայնքին ու խորութեան, որ կարենար իսկական արտայայտիչն ըլլալ այն ցաւին, որ մեր անօրինակ մարտիրոսութենէն կը ծնի:

Այդ վսեմ ու հզօր երգիչը դեռ չէ երեւցած հայ կեանքի հորիզոնին վրայ. Ահարոնեանի, Վարուժանի ու Սիւսմանթոյի պէս չքեղ անուններն իսկ դեռ քիչ են այն երգին համար, որ չէ երգուած ու պէտք է երգուի, թէև յիշեալ անուններէն վերջին երկուքը կը նախորդեն մեծ աղէտը, իբրեւ անոր ամէնէն թանկագին զոհերէն: Գալով Սեւակին, իր վրէժի նգրութեան երգերը պարզ հեծածանքներ են, սովորական, վաղանցուկ զայրոյթի մը, աւելի մտածուած քան թէ՛ խորապէս ապրուած արտայայտութիւնները:

Վերեւ յիշուած քերթուածներէն, ահա Վերջին Օրօրը, որ սակայն չէ կրցած դուրս ելնել երգարաններու էջերը լեցնող օրօրներու հասարակաց ճամբէն: Գրութիւններ են ասոնք, որոնց հեղինակները, մեծ մասամբ, գրեթէ զիրար կը կրկնեն, բռնե՛ր, արտաքին տարազի չնչին տարբերութիւններով:

Օրօ՛ր, օրօ՛ր... Օրօ՛ր քսեմ քնանաս,
Վիրաւոր հօրդ հիշերն ա՛լ չիմանաս:
Ծիծեռ ծըծածըդ բոյն է, կաթ չի գիտնաս...
Օրօ՛ր քսեմ քնանաս,

Արիւն-հեղեղ յորդեց այս սուրբ ձորերէ,
Բայց չիախի՛ս, փարե՛ր երկրիդ, զայն սիրէ,

Հողիդ վրայ գերի մ'ըլլար, այլ տիրե...
Օրօ՛ր քսեմ քնանաս:

Հօրդ վրայ երե անգո՛ւնչ չինկայ ես,
Զի ուխտեցի Հոռվմի եզ գալլին պես,
Նոր Ռոմուլոս մը դիեցնել ստիճիս...
Օրօ՛ր քսեմ քնանաս:

Բազուկներուս պարա՛ն, ոտքիս ալ կացի՛ն,
Ստիճիս զո՛յգ պտուկներն, ա՛ն, կտրեցի՛ն:
Վերեմ արիւն ծծե, որդեակ միածին...
Օրօ՛ր քսեմ քնանաս:

Անա կ'իյնամ... Հայաստանը մա՛յր եղի:
Կսակ կուտամ այս կոտրած սուրն երկսայրի՛
Ուր հայրիկիդ դեռ տաք արիւնը կ'այրի...
Օրօ՛ր քսեմ քնանաս:

Նոյն արժանիքով գրութիւններ են Հայու Որբիկ և Վրեժի Սերմնացանքն ալ:

Սեւակի ազգային խորքով քերթուածներէն յիշենք նաեւ Ողջակեզը (Ազգակ, Ա. Տարի, թիւ 27) նուիրուած Պէրպէրեանի իր դասընկերներէն «մտերիմ Արմենակ Գալէօզեանի հուժկու յիշատակին»: Գարակէօզեան, ինչպէս յայտնի է, Համիտեան բէժիմին, ձերբակալուելով բանտարկուեցաւ Պոլսոյ մէջ, ուր օր մ'ալ բանտի խուցին մէջ անձնասպան եղաւ, քարիւղ թափելով մարմնին վրայ ու կրակ տալով:

Դրուագը, առաւել քան հերոսական է ու կ'արժէր որ անմահանար մեր գեղեցիկ գրականութեան մէջ չքեղ էջով մը, ինչպէս որ պիտի չմոռցուի այս նահատակն ալ հայ յեղափոխութեան տարեգրութեան մէջ, բազմաթիւ հերոսներու շարքին: Սիւսանիմ ալ փառաբանած է հերոսական Զաւէնը, Դրօշակի մէջ ստորագրելով իր միջակ բանաստեղծութիւններէն մին, իսկ պէտք չկայ ըսելու թէ Սեւակի Ողջակեզը շատ աւելի տեղոյն է: Մենք, այսօր

չենք տեսներ անդ որդերգութիւնը՝ բոցերու մէջ ձեն-ձերող մարմնին և ոչ ալ այն խորունկ, այրող ու տառապեցնող կակիժը, որ մարդ պիտի զգար այս անօրինակ որջակիզումին առջև. պիտի զգար՝ մանաւանդ մտերիմ մը, որ բանաստեղծն է այս պարագային, ինչպէս կը հաւատալ ինքն իսկ:

Սեւակ գրած է նաեւ ստանաւոր աւանդավէպ մը, իր բառովն իսկ, որ Հայ Զատիկը վերնագրերը ունի, և Արտաւազդի ծանօթ աւանդութեան շուրջ կը դառնայ: (Դիցաւան. Դիրք Ա. խմբ. Հ. Մ. Պատուրեան, Պուքրէշ, 1923):

Բացի թերթերու մէջ ցրուած գրութիւններէն, որոնց մեծ մասը յիշեցինք արդէն, հայ աղէտին, հայ մարտիրոսութեան նուիրած է նաեւ իր Կարմիր Գիրքն, որ կը բովանդակէ երեք վիպերգութիւններ, երեքն ալ բաւական երկար քերթուածներ, գրուած՝ կիլիկեան աղէտէն վերջ և անոր տպաւորութեան տակ:

Այս բանաստեղծութիւններէն առաջին երկուքը, Զարդի հեկըր և Թրփուհին, հայ կեանքէ գրուագներ են, կապուած՝ ջարդի, առեւանդութեան և վրէժխնդրութեան գաղափարներուն հետ: Իսկ երրորդը՝ Մարդերգութիւն, որ նախորդներէն աւելի յաջողած է, կը հանդիսանայ լայնաշունչ, սահուն և հաղորդական ընդարձակ քերթուած մը, ուր խնդրոյ նիւթ կը դառնան ծննդեան, կեանքի ու մահուան գաղափարները, դիտուած յոռետեսի ակնոյցով ու գեղեցկացած Սեւակի հիւմորովը որ ամէն տեղ կը ծաղկի, հեղինակն ու ժպտուն նայուածքով:

Մարդերգութիւն բանաստեղծութեան պիտի անդրադառնանք այն ատեն, երբ վերլուծենք ընկերային տարրը և մահուան գաղափարը, Սեւակի գրականութեան մէջ:

Զարդին հեկըր, որով կը բացուի Կարմիր Գիրքն, ջարդուած դանկերու, յօշոտուած մարմիններու և ծխացող աւերակներու մէջ թափառող չակերտաւոր խենթի մը իմաստութեան պատգամն է: Այս քերթուածով, անդամ մը ևս սնանկ կը յայտարարուին աւանդական կարծիք-

ներն ու հաւատքը Աստուծոյ մասին. անգամ մը եւս կը
դատաւարարուի ոչխարային համակերպութեան բնազդը,
ջարդուած զանգուածներուն մօտ, անգամ մը եւս կը չեչ-
աւըի, թէ դրախտ երբալու կարնագոյն նամբան հլու ըլլա-
լը, խաչի սուրբ արահետին հետեւիլը չէ, այլ Փուրսին խան-
չերն է... Բանաստեղծը աշտուղ իր խօսքը ունի ոչ միայն
մարդկային հլու հօտերու, որոնք առանց դիմադրութեան
սպանդանոց կը տարուին, և որոնց խողխողումը մար-
միններուն զարհուրելի պատկերը կը դնէ մեր առջեւ, ի-
րաւան, քսամնեցուցիչ գոյներով, այլ իր հեղինական խօս-
քը կ'ըսէ նաեւ ջարդարարներուն, ջարդերու հրամայող-
ներուն, որոնք գոնէ այնքան մը «խմստուն» չեն, հե-
տեւելու համար պատմութեան այն թագակիրներուն, ո-
րոնք ծերեր, տարեցներ սպանելու տեղ, աւելի խեղացի
գործ կը համարէին մանուկներու ջարդեր հրամայել՝ մին-
չեւ եօթը տարեկանները:

Ջարդարարները, աշտուղ, սպանելով զառամած էու-
թիւնները, որոնց կեանքը աղօթել պիտի ըլլար, որոնք
գրաստն ու սորուկն էին արքային, և մեռած են արդէն
ու պէտք չկար մէկ մ'ալ մեռցնելու, կը ստեղծեն որբե-
րու սերունդ մը, որ համակ վրէժ ու զայրոյթ ըլլալու
կոչուած է, որ կոչուած է նաեւ վերիվայր շրջելու աչ-
խարհի օրէնքները, նորը հաստատելու համար:

Այս իմաստը կ'ընդգծէ բանաստեղծը, ըսելով.

Ու ինչո՞ւ բողոք ու որբերն ապրին,
Այդ որդեգրեալներն արեա՛ն, խաւարի՛ն:
Օր մը տարիով փոքրիկ, հոգւով մե՛ծ,
Այդ մանուկներու խումբեր դառնահեծ,
Որ ոչի՛նչ չունին ալիւս, ո՛չ ծրնո՛ղ,
Ո՛չ Աստուած, ո՛չ ափ մը հալթեմի հող...
Եւ որ կը մուրան պատուիկ մը հաց՝
Հեռուէն պոգանով իրենց կարկառուած...
Եւ որոնք մարդուն մեջը սրբազան

Ոչինչ գտան այլ վայրագ մի գազան...
Զգո՛յ՛, այդ նոյն հսկայ մանուկներ մի օր
Նեխած ոսկերեւոյ վրայ բխրաւոր
Կարմիր-դասասա՛նք պիտի կանգնեն...
Ու չորս հովերուն նոր Կամփ, նո՛ր Օրէն
Պիտի շեփորեն... Ու այն ասեմ, վա՛յ,
Վա՛յ բոլոր շնչող եակներուն, վա՛յ...

Ու աւելի յետոյ, վրիժառուներու թափօրն է որ կու-
գայ, թափօրը անոնց, որ զրկանքի ու խաւարի մէջ հա-
սակ նետեցին, անոնց՝ որ իբրեւ սյժ, իբրեւ իրենց գոյու-
թեան նեցուկ, կեանքին Յոյսը միայն ունեցան:

«Ահա մե՛նք կուգանք, ուսով հրելով
Մեր Յաւին Անիւր դարահողով,
Երկրագունդիս վրայ, խաւարին մեջէն,
Բոլոր անոնց վրայ որ դեռ կը շնչեն...

Անոնք կու գան անեղակոթով, կու գան «Յոյսին
կուսնի» զարչապարներով» խօսեցնելու համայնատարած
գերեզմանները:

«Ահա մե՛նք կուգանք, ու մե՛նք նզովեն ենք.
Ու խաւարին մեջ մխուած տեղը նենգ
Վրէժներու հիդրան ենք փայփայելի,
Մե՛նք, սարսափահա՛ր ու սարսափելի...

«Մենք՝ հին ուխտերու նո՛ր ուխտագրեաց
Մենք՝ Սուսեր բիւրս եւ Գիրքն օրինաց,
Մենք՝ Յասման քրկե՛ծը սարի կողէն.
Մենք՝ Աղջամուղջի ծրնունդ լուսեղէն...

Ու քիչ մը անդին, դիակներու մէջ իր սիրականը
կորուսած հայ աղջիկն է որ խեղագործէն կը շրջի սիրոյ
առարկան որոնելով: Ի վերջոյ կը գտնէ զայն, վերաւոր,

արիւնշուայ ու վերջին համըռնով մը անոր արիւնտ չրթներուն վրայ, կը փակէ վերաւոր ու մահամերձ սիրելիին աչերը:

Ամբողջ քերթուածը հիւսուած է անջատ տեսիլներու ձեւով, տեսիլներ, որոնք կը պատկերանան Չարդի Խենքին, թելադրուելով սպանդի ու արիւնի դաշտէն, որ մեր հայրենիքն է և ուր՝ ինքը կը չրջի հրացանը ձեռքին: Վերջին տեսիլը մեր անցեալն է, փառքի անցեալը: Ուխտին թափօրն է որ կ'երեւայ. «Ուխտին, որ կ'ապրի դեռ Մահէն անդին»։ Ու պայծառ, յստակ չէ մեր անցեալն ալ. ան՝ բանաստեղծին կ'երեւայ կրկնակ ձեւերու տակ. թափօրին առջեւէն ծերունի մը կ'երթայ լայն բեհեզ մը քաշկոտելէն, ու յայտնի չէ թէ արքայական ծիրանին է թէ՛ ցեղին արիւնտովը ներկուած պատառ մը: Թափօրին վրայ թռչուն մը կը թեւածէ. ու տեսողը չի կրնար զատորոշել, թէ արքայական արծի՞ւն է ան, թէ սև բախտին բուն:

Քիչ վերջ տեսիլքը կը չքանայ. արեւը կը ծագի ասիրաւ աշխարհին վրայ ու ամէն ինչ կը ներկայանայ կրկին իր տխուր գոյներովը:

Ինչպէս ըսինք, Չարդին Խենքը անջատ պատկերներու յաջորդականութիւն մ'է, առանց զօրաւոր ներքին կապի մը, առանց նաև յստակ վախճանի մը, այսինքն՝ մէկ խօսքով, յստակ մտածումի մը ծնունդին ու զարգացումին:

Երկրորդ վիպերգը, Թրֆուհին է, որուն հերոսունին առեւանգուած և իսլամացուած հայունի մ'է, դարձած ի վերջոյ բէկի մը կինը: Թուրք բէկը, երբ կը տիրանայ անոր, կը մկրտէ զայն իսլամի արեան մէջ, հանդիսաւորապէս մօրթելով իր սիրոյն վերջին առարկան, այն՝ որուն մօտեցած էր երէկ: Բէկին տիպարը անհարազատ է ու անբնական՝ հոգեբանօրէն: Կոնքի մը մէջ, իր երէկուական սիրունին մօրթող բարբարոսը, իր նոր քրֆուհին համար կը դործածէ բառեր ու բացատրութիւններ, կը խօսի ոճով մը, փափկութեամբ մը, որ ինչպէս մը բեր-

նին միայն պիտի վայելէ:

Թրքացած աղջկան եղբայրը յեղափոխական է. բէկը խոստացած է բերել զայն անվնաս. բայց օր մ'ալ կը բերէ անոր դիակը, խանչէրը և մախաղը, զոր քոյրը իր ձեռքովն էր գործեր ու վրան ալ հիւսեր՝ իր անուան նշանատառը՝ գլխուն մագերովը: «Թրքունին» որ կը տեսնէ այս բոլորը, խանչէրը կը խլէ բէկին ձեռքէն, կը մխէ հրէշին կուրծքը, կը սպանէ զայն ու յետոյ՝ ինքն ալ անձնասպան կ'ըլլայ:

Կարմիր Գիրքն զայրոյթի, զարմանքի, ասելութեան ու ցաւի ձիւ մ'է, ուղղուած Աստուծոյ և մարդոց. արհամարհանքի ու դատապարտութեան վճիռ մ'է ան՝ ընդդէմ մարդկային կեղծ արդարադատութեան, ստորին բնաղդներուն և նիւթապաշտ ու ընչաքողց հոգիին:

Սեւակի ազգային խորքով գրութիւններէն է նաև Վերջին Հայերը անախ պործը, որմէ քանի մը հատուածներ միայն հրատարակուած են Շանքի Դ. Տարին, նոր շրջանի, Չրդ թիւին մէջ: Վերջին հայերը կոչուած են ըլլալու ազատութեան համար կռուելու սահմանուած վերջին մարդիկը: Այս քերթուածին մէջ ալ կ'երեւայ յոռետեսի չունը, որ կը բխի ցեղին ու մարդոց անարեւ ճակատագրէն, կեանքի կրկեսին մէջ, ուր մարդիկ կը շարունակեն գիրար գերել ու հարուածել:

Յոռետես՝ կեանքին ու մարդոց հանդէպ, Սեւակի հեղինական ժպիտը, տխուր ճառագայթումով, կը տարածուի գրեթէ իր ամբողջ դործին վրայ:

Իբրև ազգային ցաւերու և հայրենիքի երգիչ, ան՝ սև գոյներով միայն կը տեսնէ Հայաստանը, որ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ, դարիպուքեան, սովի ու ջարդի խորհրդանշ մը:

Կարդանք իր Հայասանը, (Հայկազեն Տարեգիրք, Ա. Տարի, էջ 167)։

Ո՞վ կուլայ այսպես խօսեալիս օեմին:

— Քոյր, դարիպն է, բա՛ց...
Կմա՞խք մը կ'անցնի դուռսէն լալագին.
— Սովն է, դուռդ բա՛ց...
Տապա՞րն է ջախջախ դրանդ կրճին,
— Ջարդն է, դուռդ բա՛ց...

Ու այս բնորոշումը ամբողջովին ճիշտ պիտի ըլլար, եթէ վայրկեան մը մոռացութեան տայինք ջարդի, սովի ու դարձութեան այդ հայրենիքին այն հերոսական ընդ-վզումները, այն պայքարները, զորս ան մզած է ու կը մզէ բռնութեան դէմ, իր դարաւոր ստրկական կեանքի ընթացքին, և որոնք կու գան քիչ մը ճառագայթ նետել անոր անարեւ դէմքին վրայ...

Այսպէս, ճանչնալէ յետոյ հայրենասէր բանաստեղծը Սեւակի գրականութեան մէջ, այժմ տեսնենք թէ որո՞նք են իր ընկերային, համամարդկային մտահոգութիւնները:

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ՎԵՐՔԵՐՈՒ ԵՐԳԻՉԸ

Բացի անձնական ու ազգային ապրումներէ, Սեւակի գրականութեան մէջ իր կարեւոր տեղը ունի նաեւ համա-մարդկային տարրը, ընկերային ու դասակարգային մը-տահոգութիւններ, մարդկային տառապանքը, ընկերային անարդարութիւններն ու անհաւասարութիւնները, զորս կը պատկերացնէ ապրուած եղանակով մը, ու կարելի է ըսել, թէ այս գեանին վրայ բանաստեղծը աւելի ինքնա-բուխ է, հետեւաբար, իր արուեստովն ալ նուազ խոցելի:

Մարդեգոյրիւնը (Կարմիր Գիւրգէն), Այս Դանակը, Պոռ-նիկը, Արգասաւորումը, Պոլսոյ Որովայնին մեջ, Շան Հոգի, և այլն, քերթուածներ են, տողաբուծ ընկերային և հա-մամարդկային խտնաչափում ու շունչով և որոնք, իրենց խորքով ու ձևով, աւելի բարձր կը կենան, քան իր շատ մը սիրային ու ազգային բանաստեղծութիւնները:

Բանաստեղծը, ամէն բանէ առաջ, բացարձակին մարդն է և իր միաբը դիմէ սաւառնիլ կեանքի բար-ձունքները, ինչպէս նաեւ իջնել՝ անոր գոխներուն մէջ, տեսնելու համար մարդկային հոգիին ու մարմինն ան-կումները և բարձրացնելու համար զայն, դէպի հեռաւոր, մաքուր և արեւոտ մարդերը, ուր՝ իտեականին ու բա-ցարձակին, ճշմարտին ու գեղեցիկին ստուերը իբրեւ իրա-կանութիւն անընդհատ դա՛նի մը վրայ կը բաղմի:

Բանաստեղծը կը տեսնէ կեանքի անհաւասարութիւն-ները, անարդարութիւններն ու բռնութիւնները, ան՝ կը տեսնէ որ մարդը կը շարունակէ մարդուն դայլ ըլլալ. ան՝ կը տեսնէ, որ կեանքի ծանր անիւը կը դարձնեն բազմաժողովոյ մարդիկ, ամէն բնուէ ճգնաժամով, մահաւա-լով ու իշխանով անոր տակ. միւս կողմէ կը տեսնէ փոք-րամասնութիւն մը, որ հրամայողն ու վաշխողն է, չա-հադործող՝ իր նմաններուն արիւնին ու քրտինքին: Բանաստեղծը կը լսէ անսուղ մանուկներուն ճիչը և ա-նօթութեան ճիրաններուն մէջ տառապող բազմութիւն-ներուն աղաղակը, գիտնալով նաեւ, թէ անդին հսկայ շտեմարաններ կան, որոնց փակ դռներուն ետին ցորեա-նին սակի չեղջերը կը փոխն, տիրապետողներու քմահա-ճոյքին ու չյադեցող շահու տխրութիւններուն երեսէն:

Սեւակի քնարը կը արտմի ոչ միայն մարդկային ձեռքերով պատրաստուած անարդարութիւններուն, ան-հաւասարութիւններուն և զրկանքներուն համար, այլ նաեւ ճակատագրի անհաւասար ու անարդար բաշխումնե-րուն դէմ: Ան՝ կ'արտասուէ ու կ'ընդլզի այն կոյր ոյ-ժին դէմ, որով, մէկը աշխարհ կը մանէ արդէն իսկ իշ-խան, հարուստ, առողջ կամ օժտուած, մինչ ուրիշ մը կը ծնի ցնցաւիներու մէջ, վատոյժ և անժառանգ, նախա-գծելով կեանքի իր ճանապարհը, որ գերութեան ճանա-պարհն է, զրկանքներու և տառապանքներու ուղին:

Ու Սեւակի հոգին կ'ըմբոստանայ այս բոլորին դէմ. կը դարձանայ նաեւ, որ չհաղործողներու անասման

ամբոխը չի կրնար և կամ կ'ուշանայ աստուածային ըմբոստութեան մը բռնին մէջ այրել կեանքի անհաւատարութիւնները, գոնէ անոնք որ՝ գծուած են մարդկային անիրաւ ձեռքերու կողմէ, հիմնելու համար մէկուսն երջանկութեան դիտակը միւսին տանը աւերակներուն վրայ:

Միւս կողմէ, բանաստեղծը, անսահման բարութեան պահու մը, կը ցուի բռնութեան ամէն հեռանկարի և կ'ուզէ, կը բաղձայ որ, ընկերային արդարութիւնը իր թագաւորութիւնը հաստատէ խաղաղ կերպով, առանց վրէժխնդրական փոթորիկներու, առանց երկաթի ու կրակի: Այս բաղձանքը, ի հարկէ, խորապէս մարդկային է ու լաւազոյն լուծումը պիտի ըլլար, եթէ կեանքը ժխտած չըլլար անոր կարելիութիւնը, ներկայ մարդկութեան համար, ուր բոլոր գեղեցիկ գաղափարներն ու խոհաները, տիրողներու, ուժեղներու բերնին մէջ, կը ծառայեն միայն իբրեւ չպար ու կեղծիք, իրենց հողիին ու գարշելի մտքին ամբողջ ազդեղութիւնն ու ամարդութիւնը ծածկելու, սնդուրելու համար:

Կեանքի անհաւատարութիւնը կը սկսի այն օրէն իսկ, երբ մարդ-մանուկը խանձարուբին մէջ իր աչքերը կը բանայ աշխարհի լոյսին: Սեւակ, անտես չառներ այս պարագան և իր Մարդեգոյնիւն քերթուածին մէջ երբ կը նկարագրէ գիւղական եկեղեցին, կ'ընենք երկու թափօրներու առջև կը խորհրդածէ:

Պատարագեն վերջ, քով քովի անձայն,
Երկու քափօրներ իրար փութեցան:
Ան չէր դասական հանդիպումը հին՝
Կնունքի քափօրն՝ Մահուան քափօրին.—
Մեկ կողմ ծնունդ, իւրիւր միւս կողմ մահն ու լալ:
Ու եկեղեցին կ'օրհնէ երկուքն ալ...
Ոչ: Երկու քափօր, երկու'ւն ալ ժպտուն.
Մեկը նորածին որդին մեծասուն,
Մի'ւսը աղփաքի ծնունդը անուն.

Մեկը բեմեգով քնած, միւսն արթուն.
Մեկուն ժանեակներ, մեքսիկէ հիւսկէն.
Միւսին ձորն մը խեղճ՝ հօրը շապիկէն.
Առաջնուն ոսկի, ժանեակ բիւր տեսակ,
Երկրորդին նակիսն փուռի սեւ պսակ.
Մեկը Տե'ր արդեն, միւսը Գրա'ս:
ձակասագի'ր, վա'խ, տալները փաս...

Ու բանաստեղծը իր այս հարուստ և յորդանոս քերթուածին մէջ, կը շարունակէ իր մտածումները խորացնել: Կ'ընենք երկու թափօր է, երկու նորածիններ են. առանց անուն ալ պիտի դրուի. բայց ինչ հարկ ատոր. առանց մէկ ամէն մէկը իր ձակասագրովն իսկ որակուած է ու դասուած՝ երջանիկներու կամ ապերջանիկներու, չորհրդներու կամ տկարներու, տէրերու կամ սարսկներու դասակարգին մէջ:

Մին Ո'ւժն է անգուր. միւսն Ստիկոսիւն:
Ոյժ չունի՞ կ'ըսէք խլեզն անարի'ւն.
Ի՛նչ պէտք արիւնի.— անյագ բոբեցի',
Հացի մը փոխան, կարմիր, ծիրանի,
Ան պիտի ծըծէ Արիւնը միւսին,
Ու պիտի մըխէ ժանիքն իր միսին.
— Օրհնէր՝ իրեն անփոք օքեւան:
Ողջունեցէք զայն, Իսխանն է վաղուան...

Այսպէ'ս է կեանքը. անհաւատարութիւնը կայ ծնած օրէն իսկ. մանուկը դեռ հազիւ աչքը թարթած, հազիւ իր լուղութիւնը բացած աշխարհի աղմուկին, դեռ անգիտակ չարին ու բարիին, արդէն իսկ Իշխան ծնած է կամ Սարուկ. և վա'յ անոր որ բախտին անիւը չկրցաւ բռնել, երթալու համար դիւրքէ դիւրք, բարձունքէ՝ բարձունք, ուրիշներու անկումներուն և զրկանքներուն վրայէն: Ու թիւ չունին անոնք որ զրկուած մնացին միշտ կեանքի

բարիքներէն. մանուկ հասակի մէջ, իբրեւ խանձարուր՝
իբրեւ հօրը պատուած շապիկը ունեցան. պատանութիւնը
զուրկ մնաց իր հօգիւի ու մարմնին պահանջներէն. մեծ-
ցաւ կէս կուշտ, յաճախ անօթի. մեծցաւ աղկաղկ, երբ եր-
ջանիկ փոքրամասնութիւն մը ամէն ինչ ունէր շոյջօրէն:

Նկաւ երիտասարդութիւնը, առանց ծաղիկ մը ունե-
նալու ձեռքին. ու յաճախ երջանիկ զգաց ինքզինքը, երբ
գործատան մը դուռը բաց գտաւ իր առջև: Պատու մը
հացի գոհունակութիւնն էր այդ. անօթի մեռնելու կա-
րելիութենէն խուսափած ըլլալու երջանկութիւնը...

Աւխասուքիւնը, որ կեանքին ու հարստութեան միակ
աղբիւրն էր, դաշտին ու գործատան հերոսներուն քրո-
տինքը՝ որով բեղմնաւորուած էր ամէն արժէք, որով կեր-
տուած էին ստաններն ու անկարելի երազները մարմին
առած, Աւխասանքը, որ կրցած էր հրաշքներ գործել, ինչ-
պէս երէկ, այսօր ալ կը մնայ անիրաւուած, սորուկ և
գերի:

Բանաստեղծը կեանքին մէջ է. ուշադիր՝ անոր հա-
կադրութիւններուն և անհաւասարութիւններուն, որուն
համար կը տառապի ու կ'երգէ, արթննալով հնօրեայ ե-
րազներէ, դուրս բերելով իր երեւակայութիւնը պատմա-
կան դէմքերու և դէպքերու ճօխ, պսպղուն, հարուստ և
հմայող շրջապատէն:

Յանկարծ ծա՛նրք բեւ մը զարկաւ ուսիս:

Հին երազներէն արքնցաւ հոգիս.

Ու տեսաւ տարեց մօակ մը տղոյն:

— «Ո՛վ ես դու», — «Անունս է Աւխասուքիւն»,...

— «Ի՞նչ կ'ընես այսպէս», — «Կը մուրամ»,... հեծեց.

Ու բանաստեղծին երեւակայութիւնը կ'ընկերանայ
մութացող Աշխատութեան, մութացիկ բանուորին, կ'եր-
թայ մինչև անոր տունը, ուր գետնի անկողնի մը վրայ
արթուն, կենդանութիւնը մէջ է ու կը հեւայ «ձեռնուած

անասունի պէս», անոր քովն են հինգ անասնաղ մանուկ-
ներ, որովհետեւ հայրիկը անգործ է և տունը հաց չկայ...

Բանուորին աղքատ ընտանիքը սիրով է ինքն իր
մէջ. թշուառութեան ու հոգեվարժի պահուն իսկ, մեռ-
նողը՝ մնացողին բարի խորհուրդներ միայն կու տայ. ե-
թէ դաժան բան մը կայ, այդ ալ կեանքի նիւթական
պայմաններն են, անարդար, անհաւասար և անմարդկային:

Ու Սեւակի հոգին կ'ընդլիզի այս անարդարութեան
առջև. ան չուզեր որ շահագործողներ և շահագործուող-
ներ ըլլան. չուզեր որ Աշխատանքը մութայ՝ երբ անդին
պորտաբոյժներու համեմատաբար փոքր խմբակ մը կը
յղիանայ ու կ'ամբարոյանայ ճարտութեան և զեղիւթեան
մէջ, քամելով աշխատաւորին արիւնը:

Երեւակայելով աշխատող ու թշուառ բանուորին
կեանքը, մանկով անոր աղքատ ու մերկ տանը սեմէն
ներս, ուր անօթութիւն կայ և մահ, քերթողին էութիւ-
նը կը սարսուռայ ու ակամայ վրէժխնդրութեան զէնքին
կը փարի...

Գուրս ելայ տունէն, մարմինս փութ փութ,

Խորհեցայ կեանքին իմաստին ապո՛ւտ,

Թե ինչպե՛ս ստուկ կիրքերու հլո՛ւ,

Մարդս աւելի՛ վարժ է մուրալու,

Քան պապեմական օրհնած դանակով,

Քիչ մը վախցնել — գոնե՛ կասկով... —

Մեր ոսկեճող նո՛ր Աստուծները կո՛ւ...

Խորհեցայ քե՛ Դրամ միապետին հով՝

Ի՛նչ տղոյն ըմբիւ մ'է Աւխասուքիւն...

Խորհեցայ անգա՛մ մըն ալ անարիւն

Այն բո՛ւն մը «Նորին Վսեմութեան», վրա՛յ

Որոնց ճնորհիւ երկիր կը դառնայ...

Խորհեցայ ոյծին վրայ մտով,

Ու ա՛յն հսպիսին որ Օրեմ կ'ըսուի...

Ու գացի ես լուռ, իմ սուգիս դարմա՛ն,

Հաւասարութեան դաշտը — Գերեզման...

Մարդեգութիւնը քերթուածը, որմէ ըրինք այս մէջ-
բերումները, ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ Սեւակի կեանքին նը-
կատմամբ կազմած սկեպտիկ ըմբռնումներուն մէկ համադր-
ութիւնը: Հոն արուած են մարդկային դոյաութեան երեք
հանգրուանները, Ծնունդը, Կեանքը և Մահը, որոնց մէջ
իբրեւ ամէնէն իրականն ու վախճանականը Մահն է մի-
այն և որուն խորհրդաւոր ծոցին մէջ կը լուծուին կեան-
քի բոլոր վէճերը, բոլոր տրտմանքները, առաջադիմութեան
ու ամէն կարգի ընկերային կամ անձնական դժգոհու-
թիւնները: Գերեզմանի փոսին մէջ դառնակարգային պայ-
քարի ազմուկը չկայ, և ամենազօր սկիիին ձայնը խուլ
է հոն, անհրապոյր: հոն՝ ոչ մէկ մեռել թիւ մը աւելի
վեր է իր նմաններէն: հոն է հաւասարութեան դաշտը,
զոր մարդիկ ի գո՛ւր կը փնտռեն այլուր, գերեզմանի
դեղնած ու փշրուած սկիւրներէն հեռու...

Մարդեգութիւնը Սեւակի ամէնէն ներշնչուած, ա-
մէնէն լեցուն, մտածումով ու զգացումով ամէնէն յոր-
դազեղ քերթուածներէն է, գուցէ լաւագոյնը: Հոն են
աշխարհի փառքերն ու ստուերոտ կողմերը, հոն է մար-
դը՝ իր բարձրութեան վրայ ու անկումին մէջ: Հոն՝ ինչ
որ ամէնէն աւելի ներկայ է, այդ ալ մահուան, ունայ-
նութեան շունչն է որ կը տարածուի սկզբի տողէն մին-
չև վերջինը, սկեպտիկ ու խաղաղ ժպիտի մը լոյսին տակ:

Ընկերային նոյն հարցը, աշխատանքի ու վարձատ-
րութեան, աշխատանքի ու արդիւնաբերութեան, կեան-
քի բարիքներու անարդար բաշխման խնդիրները չօշա-
փող ուրիշ գեղեցիկ և ընդարձակ բանաստեղծութիւն մ'է
Այս 'Իանակը' (Գեղունի, 1909, էջ 80): Հոս ալ ազգայնա-
ծաւորն է, անգործ և անօթի աշխատաւորը, զուրկ՝ իր
զաւակներուն պատառ մը հաց բերելու ապահովութենէն:
Ոո՞նաւ ու մութ նկուղի մը գետինը նետուած է յարգէ
խշտեակ մը, որուն վրայ պառկած է անօթութեանէն մե-
ռած զաւկին դիակը և որուն քով երկարած են միւս փոք-
րիկները, հա՛ց ազադակելով: Ծերունի գործաւորին տա-

նը մէջ հաց չկայ: Ընտանիքին մօրը որտի՛ն մէջ վրէժը
կը փայլատակէ: Կ'առնէ հացին փոքրիկ դանակը, կը
դնէ զայն ամուսնոյն ձեռքը, որպէսզի դանակին սլօով,
մահուան գնով, ապրեցնէ իր մեռնելու դատապարտուած
զաւակները:

Ծեր գործաւորը փողոցն է հիմա, դուրսը ձիւն ձը-
մեռ է: Բանուորը կը մտածէ իր ընկերքի մասին. կը
մտածէ այն ճամբուն մասին, զոր ընտրած է հիմա և որ
զինքը կրնար առաջնորդել կախաղան: Ի՛նչ փոյթ այդ
բոլորը. ինք արդէն իսկ ոճիւր գործելու ճամբուն վրան
է, բայց դատապարտուած է այդպէս ընկելու: Անօթիւնե-
րու ճամբան այդ է: Ընտելութեան ճամբան: Երբ բանն ու
բրիչը չեն կշտացներ, կարգը սուրին կու գայ: Այդպէս
է ինչպէս անհատներու նոյնպէս և ժողովուրդներու հա-
մար: Այս կեանքի պայքարին մէջ կարեւորը՝ լաղքե՛լն է,
հոգ չէ թէ ինչ միջոցով: Յաղթակա՞ն ես, ամէն միջոց
ընդունելի է ու աշխարհ պիտի ծափահարէ քեզ: չկրցա՞ր
յաղթել, վա՛յ քեզ, հոգ չէ թէ ամէնէն աղնիւ ու ամէ-
նէն արդար դատին ղինուորապետալը եղած ըլլաս:

Այսպէս կը դատէ Սեւակ, ու քիչ վերջ ծերուկ բան-
ուորն է որ կը տեսնենք, դանակը սեղմած ձեռքին մէջ:

Քամին կ'ոռնայ, ձիւներ կը քոչին.
Բանուորը կանգնած շենքի մը առջին
երգը կ'ունկնդրէ — ցուրտն երեւում —
Գործարաններու բոլոր տներուն...
Մահուցումը ծա՛հ, իսկ խնդրանքը քիչ...
Որո՞ւ փոյթ, կ'ուսեն, կ'արձակեն բքիջ...
Երբ դուրսը ձիւն է, գիւնոյ շոգիով
Ի՛նչ լաւ է ուրիշ՝ քանի մ'հոգիով...
Գործ չիկա՛յ. Ի՛նչ փոյթ. դա՛ս մ'է անխնայ
Որ բանուորը քիչ մը խելօք մընայ...

Այս է աշխատաւորի արիւնով յղփացած դաս մը մարդոց

հոգեբանութիւնն ու մասձեւակերպը, անխիղճ, անմիտ և անբարոյ:

Ծեր բանուորը դուրսը կը սպասէ. քիչ յետոյ մեծահարուստին տան դուռը կը բացուի. դուրս կ'ելլէ խընջոյքի նստած տէրերէն մին. նոյն ինքն՝ իր տէրն է. բանուորը սպանալից կը դառայ անոր դիմաց.

«Գրութիւն, պարոն, ընտանեաց հա՛յր եմ.
Զգո՛յ՛ մերժելու, Ձեր հոգին կ'ալբե՛մ...»

Այսքան մը բաւական է, որպէսզի հարուստը ձգէ ինչ որ կայ իր վրայ, ժամացոյց, չղթայ, դրամ ու փախչի՝ կեանքը փրկելու համար: Դորժուորը կը դարմանայ, կը շուարի դիտելով իր հարուստ տիրոջ փախուստը:

Մինչև հոս հետեւողական է բանաստեղծը. ու ահա բեկում մը ի յայտ կու գայ բանուորին հոգեբանութեանը մէջ. բեկում մը, որ անբնական ու անմարդկային է պիտի ըսէինք, եթէ յիշենք թէ անդին բնատնիք մը կայ, զաւակներ կան, որ անօթի կը մեռնին: Բանուորը իր արարքէն անմիջապէս յետոյ կը զղջայ. չուղեր «սեփական կեանքը ուրիշի մահով ապահովել», ու կը նախընտրէ մեռնիլ. անձնասպան կ'ըլլայ իր կնոջ կողմէ արուած դանակով: «Մարդկութեան ի՞նչ խեղ մարդասպան մարդէն», ահա արդարացումը... իր ողբալի նահանջին՝ դէպի ինքնասպանութիւն:

Ծերուկ բանուորը, անձնասպան, ինկած է ձիւնին վրայ, քիչ մը անդին՝ փոքրիկ դանակը: Բանաստեղծը վերցուցեր ու պահեր է դայն իր քով, տարիներ վերջ խորհրդածելու համար, այդ երկաթէ փոքրիկ չեղբէն բխող իմաստութեան վրայ:

Ու քանի՛ անգամ քու առջիդ լացի,
Ո՛վ բարի՛, ժանգո՛ւ դանակըդ հացի.
Դո՛ւն, վերջին պաշտպան գրկուած մարդուն,

Դո՛ւն, յաւե լո՛իկ այլ յաւե արթուն.
Դո՛ւն, այնքան համեստ ու այնքան խելօք.
Եւ որ կրնայիր շարժումով մը լոկ.
Արեան վրայ հիմնել Օրէնքդ ապագայ,
Բայց կը սպասես որ խաղաղութեա՛մբ գայ,
Արդարութեա՛մբ գայ, գա՛յ տարուէ տարի.
Զրկուած մարդկութեան երազը բարի...

Ու կը թուի թէ ասիկա երազն է նաև բանաստեղծին, երազ մը, որ սակայն դժբախտաբար չպիտի գայ խաղաղութեամբ, պիտի գայ արիւնով, յարատև պայքարով, պիտի գայ այն ատեն, երբ բանուորները, անօթիները, զրկուածները պիտի կրնան իրենց հոգին ամրացնել անձնասպան չըլլալու համար. ու չպիտի վարանին դանակին փայլուն կամ ժանգոտ չեղբը ցոյց տալու անոնց, որ մարդկութեան տառապանքին ու անօթութեան աղաղակներուն ականջ խցած, կը շարունակեն դիտել դանդաժածային դանդաղ այլ ապահով երթը դէպի մահ, ներոնեան ամբողջութեամբ:

Այս Դանակը քերթուածը, աւելի նեղ սահմաններու մէջ քաշուած, միջանկեալ կարգ մը հաստուածներու յապաւումով, գրութեան կեդրոնը հանդիսացող հերոսին՝ բանուորին, աւելի իրական, արդար և անողջ հոգեբանութեամբը, շատ աւելի պիտի արժէք քան այն, որ այժմ է, իր ներկայ ձեւին տակ:

Աւելորդ է ըսել, թէ այս բանաստեղծութեան ընդհանուր կառուցուածքին գեղեցկութիւններէն ու թերութիւններէն դուրս, Սեւակի դիտող աչքը, զգայուն հոգին ու սուր միտքը կու տան մեղի պատկերներ ու մտքեր, որոնք եթէ անհրաժեշտ չեն քերթուածին համար, բայց առանձինն չեն դադրիր հետաքրքիր ու գեղեցիկ ըլլալէ:

Ընկերային դաւերու, տնտեսական անհաւասարութեան, հացի անազորոյն կոնիւն նուիրուած ուրիշ բա-

նաստեղծութիւն մ'է կարմիր Գրօսկըն (Ազգակ, էջ 191, Ա. տարի): Անօթինեղբայր ամբոխն է, հիւժուած և գորշ, որ կը խլրտի ձմեռ գիշեր մը, ու մերկացած սև բազմակները սպառնալից կը բարձրանան, կը խօսին, կը բողբոքեն: Գիշ յետոյ, «Կարմիր Գրօսկըն»ն է որ կը փողփողի և սրուն ետեւէն կ'երթան հազարաւորները, կ'երթան՝ «Իսպառ լեռնաձագերէն, մարդերէն», կ'երթան, հլու և հնազանդ խուլ բնազդի մը, կ'երթան «Նո՛ր օրեմքի նոր նժար մը կերտելու»...

Այս քերթուածն ալ կը տառապի տարածուելու անգիմադրելի ձգտումի մը տկարութենէն, թերութիւն մը, որմէ զերծ չեն բանաստեղծին շատ մը գրութիւնները: Նիովային Արցունքը, (Ազգակ, էջ 498, Ա. Տարի) այլաբանական գրութիւն մ'է, ուր ցոյց կը արուի բոնութեան աւերը՝ կեանքի գեղեցկութիւններուն վրայ:

Շան Հոգի բանաստեղծութիւնով (Հայ Գրողներ, հատոր Բ. էջ 764) Սեւակ փողոցի շան մը բնազդին մէջ կ'ուզէ տեսնել հաւասարութեան և դատարարագոյն հակամարտութեան զգացում մը՝ այնքան բնական, որ սակայն յաճախ կը պակսի մարդուն:

Իշխան մ'է որ եւրոպայէն բերած իր շունը պտոյտի է հաներ. շունն ալ «ազնուական» է տիրոջը պէս, դեղերփ. մարդիկ կը փութան դիտելու իշխանը, հիացումով ու նախանձով, մինչ պոլսական փողոցի շուները կը ջանան յօշոտել ազնուական կենդանին: Բանաստեղծը ահա՛նա՛ն է այս պատկերին ու վայրկեան մը կը փորձէ մտնել յարձակող շուներու հոգեբանութեան մէջ, կենդանական բնազդին, որ երբեմն աւելի բարձր կը կենայ քան մտածող մարդը...

Նս որքան լաւ հասկցայ եղ, Շան Հոգի...

Մինչ մեզ կոտորի կը ջանայինք երկուքի,

Բարեւելու այդ մակաբոյծը շէնդ

Գունն եւ ակաւադ ցոյց կուսայիր խելայն'դ:

Ու Շան Հոգին չի գիտեր թէ մարդիկ աշխարհ կու գան ազնուական կամ ուսմիկ. ան կը ճանչնայ միայն իր հոգիին տակութիւնը. գիտէ իր անօթութիւնն ու վայրենի ծեծերը, կը ճանչնայ իր թշուառ գոյնութիւնը փողոցի ձիւնին, ցեխին ու փռչիւնին մէջ, ատոր համար ալ կ'ընդգլխի:

Ու չե՛ս կրնար դուն հանդուրժել որ եղ պես

Պոչաւոր շո՛ւն մը խոխոսա՛ր քովեդ վե՛ս,

Ու աւելի լաւ ապրէր քան միամիտ,

Ուրեք խելոյն քաղաքացի մը քաղիդ...

Տառապանքը բնութեան ու նաև մարդկային ընկերութեան մէջ, բանաստեղծը կը նկատէ չափով մը ճակատագրական: Կայր սյո մը կայ որ կ'իշխէ ըստրէն վեր ուստապանքը յաճախ կը դառնայ ժառանգական, ինչպէս մարդկային ընկերութեան, նոյնպէս, և մանաւանդ, կենդանիներու զանգուածին մէջ:

Բանաստեղծին զգայուն հոգին և խուզարկու միտքը դուրս կու գայ երբեմն իր մարդկային չըջանալէն ու կը փորձէ ցաւակից ըլլալ նաև անխօս անասուններու և անշունչ իրերու անլեզու տառապանքին:

Արգասաւորում քերթուածը (Հայ Գրողներ, Բ. հատոր, էջ 763) կը նկարագրէ տառապանքը զոյգ մը ձիերու, որոնք մտախուզի առտու մը կը քաշեն կառքը: Բանաստեղծը դիտել կու տայ թէ ինչպէ՛ս, խելո՞ւ բնազդի մը հլու, այդ անասունները, իրարու մերձենալով, ամբողջ տառապագին սերունդի մը սերմը կը դնեն, ու սերունդները կը յաջորդեն իրարու, տառապելու յաւիտեական անէծքի մը խարանը իրենց վրայ:

Արեւելք (Հայ Գրողներ, Բ. հատոր, էջ 764), դեղեցիկ բանաստեղծութեամբ, Սեւակ կու տայ պատկերը իշու մը, որ «բողած ծիլը մարմանդին, կոկոռած վիզը կ'երկարէ գալարուն, Մարմարայի իրիկնանո՛ւ քոցերուն»...

էջը, այս համեստ ու յամառ անասունը, փիլիսոփայ
ախողոտով, դերասանի կեցութեամբով, յաւիտենապէս շրջա-
նակութեամբ վերջալոյսով մը միայն, ըստ բանաստեղծին,

Արեւելի պատմութիւնն է լուսնայն...

Բանիին մէջը, որ նուիրուած է Աւ. Ահարոնեանին,
երբ ան բանաստեղծութեամբ էր Մեհտիսի մէջ, նախ հրատա-
րակուած է Պէրպէրեան վարժարանի աշակերտներուն մէկ
ձեռագիր հանդէսին, Ալիսանի մէջ, ուրկէ յետոյ արտա-
տրուած է Պարսաճեանի Շանքը (Գ. Տարի, նոր շրջան,
թիւ 31):

Ռ. Սեւակի լաւագոյն բանաստեղծութիւններէն մին
է Թրուպսոսները, ձօնուած՝ իր բանաստեղծ ընկերնե-
րուն: Արուեստագէտը այստեղ կրցած է չնչել թրուպս-
ոսների կեանքին մթնոլորտը: Տուած է պատկերը հին թրու-
պսոսներուն և նորերուն, որ բանաստեղծներն են: Սե-
ւակ կ'աւաղէ արուեստն ու արուեստագէտը, որ յարգէ
ինկած են, հասկցող ու գնահատող չկայ և ամէն բանի
կ'իշխէ դարուն նիւթապաշտ ոգին: Ան՝ կ'երազէ հին օ-
րերը, ու պատահանէն կը դիտէ այժմ դուքսը, անոնք,
որ բռնի կ'երգեն ու կը խաղան:

Կ'երագեմ գիրեն, ու լուս շուարուն

Կը նայիմ փեղկես ա'յս բուռններուն

Որ բունի կերպով կ'երգեն կը խաղան:

— Վա'խ, արժաքն Արուեստն հանեց կախաղան,

Հին, ասուածաբնա'կ դարերը մեռան.

Ու հիմա պէտք է խնդացնեն, մուրան,

Թրուպսոսները:

Ինչպէս ըսինք, այս բանաստեղծութիւնը Սեւակի
լաւագոյն ստեղծագործութիւններէն է, գրուած՝ Լոզան,
1910 Օգոստոս 18ին, և հրատարակուած՝ 1911ի Ամենուն
Տարեցոյցին մէջ:

Ընկերային մէքեր նկարագրելու, կեանքի անհա-

ւասարութիւններն ու անարդարութիւնները քողագերծե-
լու և ճշմարտութեան զօրավիգ ըլլալու իր ճիգին մէջ,
Սեւակ չէ մոռցած մեզի տալու նաև վիշտը անոնց, որ
դրեթէ միշտ գոհն են անտեսական ու ընկերային ներկայ
ախտաւոր հասարակարգին: Այդ այն հոգիներն են, ո-
րոնք հացի դժուարին պայքարին մէջ ծախու հանեցին
մարմինը, նոյն մարմինը սնուցանելու համար: Ո՞վ պի-
տի ուրանար հոգիին խռովքը, ո՞վ պիտի կրնար չտես-
նել վիշտը այն դժբախտ աղջնակներուն, որոնք գոհնե-
րու մէջ, ամէն պատահական անցորդի, կիրքի և դրամի
լարձնաշուրթն և գորշ հերոսներու, իրենց կուրծքը բա-
ցին, առանց երբեք հոգին բանալու: Բայց աւելորդ է
երկարօրէն կանգ առնել. այնքան որ հին է խնդիրը:

Սեւակ, այս շուայտութեան ու անկումի կեանքէն
մեզի տուած է մէկէ աւելի քերթուածներ, իրապաշտ
խորքով. բան մը, որ լեզու հանեց բրածոյ բարոյական
հասկացողութեան մը ամօթխած ըմբիշները, պաշտօնա-
կան ու անպաշտօն կեղծաւորները՝ որոշ դասու մը, որ
բարոյականի մենաշնորհն ունին յաճախ ժողանդաբար:

Պոռնիկը, (Ամենուն Տարեցոյցը, 1909) նուիրուած Գր.
Ջօհրայի, այդ ուղղութեամբ գրուած բանաստեղծութիւն
մ'է, սեղմ տարագով և իրականութեան դրոշմով:

Կես գիշերի վերջ մըն էր, խոնաւ գիշեր մ'անձրեւի,
Լապտերին քաց լոյսին տակ կանգներ էիր սրտովի-
Ջուրը կ'երգէր մայրին վրայ, հոս հոն վազէն էր կառկերուն,
Կ'սպասէիր դուն այս ամի մը հողիդ շուրջ դեգերուն:

Բունի ժպիտ մը կուլար աչքերուդ խո'րք ծաւի,
Ներկուած լիք օրքներուդ վրայ պրկումը կար ցաւի,
Ու անառակ չրփակիդ գոյգ սահանքին տակ սիրուն՝
Ցայտէր չի կար այդ գիշեր ցայգազըւարն կիրքերուն:

Կը սպասէիր դուն պատրաս ու համակերպ ու հըլո'ւ,

Առանց սիրոյ, բնութեան, նուիրուելու համար կոյր
Այն բարեհաճ Արուի՜ն որ հաց ունէր քեզ տալու...

Գութի, կիւքի պէս տառամ բոց մ'զգացի արեւն ներս'
Ու քերեւրս այս գիշեր նուիրուէի քեզի, Քոյր,
Նքե կաթիլ մը արցունք չը սառեցնէր իմ այնքա...

Կես գիշերէ վերջ մըն էր, խոնաւ գիշեր մ'անձրելի...

Պատկերը իրական է, ճիշտ քաջուած գիծերով, իրական ու բնական հոգեբանութեամբ մը: Բանաստեղծին կողմէ ոչ մէկ ձգտում՝ կիրքեր յուզելու, ոչ մէկ խօսք, որ ծառայէր ընթերցողին քով գգուելու սեռային բնագոյն: Բանաստեղծին մէջ գութն ու կարեկցութիւնը կը ակրատեմէ բնագրական գոհիկ մղումներուն և քերթուածը կը դառնայ պարսաւ մը ընկերային կարգ ու սարքին դէմ, ուր մարդ ստիպուած է մարմինը ծախու հանել պատու մը հացի համար, ստիպուած է չնալ՝ թոյն խառնելով իր հոգիին ու երազներուն և սեղմել սիրտը չարատուելու համար:

Նոյն խորքով բանաստեղծութիւն մ'է նաև Պոլսոյ Որովայնին Մեջը, (Ազդակ, Ա. Տարի, էջ 548), ուր կը յուզուի ընկերային նոյն խնդիրը, տալով նաև Պոլսոյ յատուկ գիծեր՝ նոյն կենցաղէն:

Հոս ալ, բանաստեղծը ցաւ և կարեկցութիւն միայն ունի իր «խեղած քոյրերուն» համար:

Տուփա՛լ, ինչո՞ւ չե... Բայց աչեք հեռու,
Քուրջի մը նման վաճառուի՛լ հըլու՛
Ա՛յն ապուշին որ դրամ ունի տալու...

Վա՛խ, փոքե՛ր, փոքե՛ր. Մեր պի՛ղծ, լեղելո՛ւնկ
Կեանքին գրկուած ծաղիկներն ե՛ք դու՛...
Մարդկութեան փսած քոփէն նետուած քո՛ւք...

Այսպէս, բանաստեղծին քնարը միայն անձնական վիշտերու և բաղձանքներու նուիրուած չէ. ան՝ կրցած է դուրս գալ պոլսական բանաստեղծութեան անհորիզոն ու սահմանափակ շրջանակէն ու լայն բանալ իր աչքերը կեանքին վրայ. ան՝ խուլ չէ աշխարհի ցաւի և ուրախութեան աղաղակներուն, որոնք, այսպէս, կու գան արծազանգել իր քնարին վրայ: Սեւակ, ընկերային անհատ մ'է. մեկուսացած չէ փղոսկրէ աշտարակի մը ազնուական մ'է. մեկուսացած չէ փղոսկրէ աշտարակի մը ազնուական ու եսասէր բարձրութեան վրայ, հոն իր եսին հանգքներուն միայն անձնատուր ըլլալու համար: Բանաստեղծը կը զգայ, ինչպէս անհատներուն՝ նոյնպէս և զանգուածներուն վիշտը. ան՝ կը տեսնէ կեանքի անիրաւութիւններն ու կը խարանէ զանոնք: Տկարներուն, զրկուածներուն երգիչն է ան, և արդահատանք ու զայրոյթ միայն ունի ամէն կարգի տիրապետողներուն՝ և անոնց բռնութիւններուն հանդէպ: Սեւակի քնարը անձնական, ազգային ըլլալով հանդերձ, էսպէս համամարդկային է նաև:

Բանաստեղծը ինքն ալ ուխտաւորներէն մին է համամարդկային երջանիկ երազի մը, որ բոլոր ազնիւ հոգիներունը եղաւ: Քերթող, վիպասան, հրապարակագիր, հրապարակախօս, լեզէսններ կը կազմեն, որոնք դարերէ ի վեր հետամտած են ու կը հետամտին, ընկերային աւելի երջանիկ կարգ ու սարքի մը, աւելի արդար ու աւելի վսեմ խեղալի մը իրականացման:

Ու ինչքան շունչ չսպառեցաւ, ինչքան արիւն չթափեցաւ, ինչքան կորով չմաշեցաւ ի խնդիր մարդկային երջանկութեան երազի մը մղումը պայքարին մէջ:

Արդարութիւն, հաւաստութիւն, ազատութիւն, մարդոց միջև աւելի՛ եղբայրական, աւելի՛ խեղալ կապ մը, ասոնք բոլորն ալ ի վերջոյ երբ կը բախին կեանքի կարծր փորձաքարին, կը դառնան վերացական արժէքներ միայն, ու դժբախտաբար, գրեթէ միշտ, կեանքը չի վաւերացներ այն, ինչ որ մաքուր խղճմանքն ու բանականութիւնը կը պահանջեն: Այսպէս ըլլալով հանդերձ,

կայ հեռանկար մը աւելի արդար ընկերային պայմաններու, որոնց հասնելով մեծապէս սահմանափակած պիտի ըլլանք կեանքի չարիքները. ու անհաւասարութեան, անարդարութեան վիճը մեծ չափով մը պիտի նեղնայ, առանց բոլորովին լեցուելու, առանց անհետանալու: Այս է ճշմարտութիւնը և չենք կրնար նկատի չառնել զայն, ընկերային շատ մը խնդիրներու և վէճերու լուծման ձեռք տելու ատեն:

Բացառաւոր գոյութիւն չունի ոչ միայն տնտեսական, քաղաքական հարցերու վերաբերմամբ, այլ պարագան նոյնն է մանաւանդ բարոյականի հարցին շուրջ: Վէճ չի վերցներ այն, թէ վերացական աշխարհի մը մէջ կառուցուած ու գրքերու մէջ առաւել կամ նուազ յաջողութեամբ բանաձեւուած բարոյականը գրեթէ միշտ ժխտումն է անոր, որ ձեռք ու մարմին կ'առնէ կեանքի հեռի հեռաւորքին մէջ, ուր մարդկային անասնձ կիրքերը իրար կը հրմշտկեն, կ'ընդհարին իրարու, ստեղծելով ապրող ու գործող, միս ու արիւն ունեցող մարդուն բարոյականը, որ գրեթէ միշտ, հիմնուած է անձնական, խմբական կամ դասակարգային շահու կամ նկատումի մը վրայ: Այսպէս, քանի շահերը կը բազմանան, այնքան ալ կ'աւելնայ բարոյականներու թիւը: Ասկէ՝ վէճը, որ կայ ու կը մնայ զանազան բարոյական հասկացողութիւններու միջև: Ու պատճառովս բարոյականը կը դառնայ այն, որ աւելի մեծ ժողով մը, աւելի մեծ ոյժի մը կրթնած է: Անկէ անդին եղածները առաւել կամ նուազ չափով կը դառնան անբարոյականութիւն յաշտ օրէնքին՝ որ ոյժովին խօսքն է՝ և յաշտ հակոտնեայ շահերու ներկայացուցիչներուն:

ՄԱՀՈՒԱՆ ՄՂՁԱԻԱՆՁԸ

Առանց նոյնիսկ խոր պրպտումներու, հարեւանցի ակնարկով մը, կարելի պիտի ըլլար՝ Սեւակի գրականութեան մէջ, հաստատել ներկայութիւնը մահուան մղձա-

ւանջին, մահուան մահողութեան, որ ամէն տեղ կը յայտնուի կարմիր դիմի մը պէս: Բացի այն բանաստեղծութիւններէն, որոնց անմիջական առարկան մահուան դադարն է, բանաստեղծին միւս ստեղծագործութիւններուն մէջ ալ միշտ կը զգաս մահուան շունչը: Ամէնէն երջանիկ պահերուն իսկ, մութ ճակատագրին ու մահուան ստուերը իր թեւը կը բանայ, մթնցնելով բոլոր գոյներն ու լոյսերը և պտոցնելով մեզ՝ խորհրդաւոր մթնշաղի մը մէջ:

Այսպէս են մասնաւորապէս այն երգերը, որոնք զուտ անձնական խորք ունին ու մեզի հաղորդակից կ'ընեն բանաստեղծին ներքին ապրումներուն, անոր եսին մտերիմ հոգերուն:

Տխուր կամ ուրախ պատրուակ մը, որ զգացումներու զեղում մը կը ստեղծէ բանաստեղծին մօտ, միշտ կ'աւարտի մօայլ վերջաբանով մը և ամէն տեղ անոր դէմ կը կենայ մահուան կմախքը, հերթափ գլխով, ակռապլիկ ու նաեւ փորուած աչքերով... Այս բանաստեղծը անդէնական կեանքի մը հաւատքը չունի և անմահութեան յոյսը, զոր կրօնները կը շնորհեն մեզի, բարի սուտ մըն է միայն, թեթեւցնելու համար մեր հոգեվարքի պահը, տանելի ընելու՝ կեանքէն բաժնուելու վիշտը:

Սեւակի հոգին կը տխրի, երբ կը տեսնէ, թէ իբրեւ ամէնէն տեւական իմաստ, կայ և գոյութիւն ունի մահը միայն: Բանաստեղծը մարդատեաց մը, յոռետես մը չէ՝ կեանքի դժգոհութիւններէն ու առապանքներէն չի ծնիր իր «յոռետեսութիւնը», այլ կեանքին շատ կապուած ըլլալուն, աշխարհը շատ սիրելուն համար է որ չի կրնար վանել իրմէ մահուան դադարաբեր յաճախանքը:

Կեանքը քաղցր է. բնութիւնը գեղեցիկ, տիեզերքը անսահմանօրէն խորհրդաւոր ու գերող: Ան՝ կ'ուզէ ապրիլ կ'ուզէ անյադօրէն վայելել այդ բոլորը, կ'ուզէ հաղորդակից ըլլալ անոնց դադարներին ու գեղեցկութիւններուն, բայց կը զգայ, թէ իր գոյութիւնը վաղանցուկ

է, ասոր համար ալ կը տրամի ու միշտ վառ կը պահէ ինչպէս իր՝ նոյնպէս և մեր տեսողութեան առջև մահուան դժխեմ պատկերը, դասական դերանդին ձեռքին մէջ...

Իր սիրոյ երգերէն սկսած, մինչև բնութեան տեսարաններուն, շնչաւոր ու անշունչ արարածներուն նուիրած բոլոր քերթուածներուն մէջ, Սեւակի հոգիին վրայ քաշուած է ազնուական տրամութեան մը ծանր քօղը: Մահուան դեղին մաւր, ամէն պահու, իր ցուրտ ներկայութիւնը կը զգացնէ, Սեւակի չէնչաղ, ուրախ-զուարթ, կենսապաշտ, ապրիլ ու վայելել գիտցող մարդու ծիծղուն պատկերը դնելով գորշ մշուշի մը ետին:

Ու տարօրինակ թող չըլլայ, երբ ըսենք, թէ երբեմն ամէնէն մոռայ, ամէնէն յոռետես, ամէնէն տրտում բանաստեղծութիւններու հեղինակները, կեանքի մէջ եղած են մարդոց ամէնէն զուարթներէն, ամէնէն արեւոտներէն:

Այսպէս է մեր յոռետեսներէն, լաց ու չիւանի երգիչներէն Աւ. Իսահակեանի պարագան. այսպէս էր երիտասարդ ու դժբախտ սղան՝ Իսրայէլ Տիրումին, այդպէս էր նաև Ռուբէն Սեւակ: Եւ ընդհակառակը, չեմ գիտեր թէ ո՛ւրկէ կը պահեմ տպաւորութիւն մը, որուն համաձայն, մեր երգիծաբանութեան վարպետը՝ Յ. Յ. Պարոնեան եղած է ամէնէն ախո՛ւր հոգիներէն մին. այն Պարոնեանը, որ սերունդներ խնդացուցեր է ու կը շարունակէ խնդացնել...

Սեւակ, Մահը կը տեսնէ ամէնուրեք. կը տեսնէ իր հոգիին ու նաև բնութեան մէջ: Յնձուն Մահը, (Հայ Գրականութիւն, Իզմիր, Գ. Տարի, թիւ 5) երգ մ'է, որով քերթողը կը հարցափորձէ երգելով դէպի Մահը վազող վտակը:

Քերթողն ըսաւ.— «Անո՛յ Վրսակ,

Շիւղերու օսակ, նիւղերու օսակ

Ո՛ւր կը վազես աննրպասակ...

Վարդեր կուլան ջուրիդ վերել

Սեղեր կուտան քեզ բիւր բարել

Քե՛զ կը կանչեն ծաղիկ, տերեւ...

Լուսնակի ցոլքը ծոցդ առած,
Դաւեթու մէջ լայնասարած
Ո՛ւր կը վազես դուն շուարած...

Կեանքդ արդէն կարճ է, ա՛յ վրսակ,
Մի՛ մի՛ վազեր ծովն անլասակ
Պիտի քաղէ քեզ ալեաց օսակ...

— Վսակն հեծեց.— «Թող անդադրում
Վազեն ջուրերս. մի՛ մի՛ տեսնու
Արցունք կաքեր անոնց արտում...

Թո՛ղ, որ երգեմ լուսն ու մութին.
Ի՛նչ փոյթ քե մահն է քալ մ'անդին,
Ես սիրահար եմ մարմանդին»...

— Ու մինչ փերողը կ'երազեր
Լալով, վսակը եռուզեռ
Երգով իր Մահը կը վազեր...

Բանաստեղծը Մահը կը տեսնէ ամէն տեղ, ամէն վայրկեան ու չի կրնար ձերբազատուիլ անոր կապանքներէն, որոնցմով շղթայուած ու կաշկանդուած է իր մասնողութիւնը: Մահը, ստուերի մը պէս կը հետեւի քերթողին ու միշտ կը զգացնէ իր ներկայութիւնը: Դաշտին թէ դաշտադեանին մէջ, կանաչ մարդերուն գիրկը, լուսափայլ վտակի եղերքին թէ վարդերու զգեստի ընթացքով մտերմութեանը հետ, մահը միշտ ներկայ է: Ան՝ իր չուքը կը պտտցնէ մանաւանդ այն ատեն, երբ բնութիւնը իր անշունչ իրանը կը ծածկէ ձիւնի պատանքին տակ:

Զիւնին քերթուածը (Նաւասարդ, նոր շրջան, Ա. հատոր, պրակ ԺԺԲ.) մահուան մեղեդի մ'է, երգուած՝ բանաստեղծին հոգիին մէջ. բանաստեղծին, որ անմահ ըլլալ կարծեց, սիրեց ու լացաւ, որ սրտէն ջանքեր վտոց, բայց խաւարն ինկաւ ու խափանեց, որ սրտէն վարդեր ու ծաղիկներ ծաղկեցուց, բայց ձիւնն եկաւ ու պատանքեց:

Նրզը մեռաւ օրքներուս.
Միայն մա'ն կայ, կաղկանձի'ւն.
Ներե ծաղկող ծիլերուս,
ձերմակ Ոչինչ, ներմա'կ Զիւն...

Ներե' urshu իմ անան,
Անուրջներուս վաղանցիկ.
ձերմակ Ասուած, ձերմա'կ Ման,
Զի դո'ւ ես լոկ գեղեցիկ...

Բանաստեղծը, ձիւնի խաղաղ և համատարած պատկերին մէջ կը տեսնէ նոյնինքն մահը ու գիտէ թէ սէրն ու ժպիտը կը մեռնին, «կեանքը քրքիջ մ'է հապիտ» ու իբրեւ գերազոյց իրականութիւն մահը միայն կ'ապրի, ան միայն անմահ է... Սեւակ հաւատաց բուրմնաւէտ վարդերուն, սիրոյ և գեղեցկութեան տեսիլներ ունեցաւ և ինքզինքը հի'ն հի'ն դարերուն Աստուածը կարծեց, բայց, ի վերջոյ, իր աչքերը բացաւ մահուան անդունդին վրայ:

Կարծեցի գաղջ հո'վն ըլլալ,
Հովիւն ըլլալ սիրեցալ,
Ասդերուն բոցը գողնալ,
Ըլլալ անմահ արեգալ...

Դուրեանական շունչով այս ասդերը կը պատմեն խոռվքը բանաստեղծին՝ ի վերջոյ անպօր ու համակերպող, հաւատարիմ ու հպտակ՝ մահուան թաղաւորութեան... որովհետեւ՝ շատ երազներ ունեցաւ, շատ բաներ «կարծեց», ու ինքզինքը գտաւ վախճանական միակ ճշմարտութեան մը, Մահուան առջև:

Սեւակ, անմահութիւնը իր մէջ չգտնելով, կը կարծէ երբեմն զայն տեսնել բնութեան մէջ, անշունչ և անհոգի իրերուն, բոլոր չհասկցուած բաներուն մէջ: Ան' օր

մը դիտած էր վտակին վաղքը դէպի մահ, որ ունկնդիր եղած էր ծառերուն, շիւղերուն, ճիւղերուն ու ծաղիկներուն պաղատանքին, կանչած էր մահուան գացող վտակին ետեւէն, այժմ՝ նոյն ջուրի երջանիկ հոտանքին մէջ կը տեսնէ անմահութիւնը, կը նախանձի ու երանի՝ կու տայ:

Երեկ, ջուր բանաստեղծութիւնը (Լոյս, թիւ 23) աւաղո'ւմ մ'է բանաստեղծի կեանքին, մարդկային կեանքի վաղանցութեան: Սեւակի մէկ ողբն է ան, իր նախասահմանեալ ճակատագրին համար. բանաստեղծին համար, որ օր մը, հիացիկ աչքերով ալ պիտի չդիտէ բնութիւնը, պիտի չկրնայ պատմել ծաղիկներուն սէրը ջուրերու յտակ հայելիին վրայ և ուռենիներուն խորհրդաւոր համբոյրը՝ ալեակներու փրփրոտ չրթունքին, լուսնի լոյսին տակ: Այս բոլորը պիտի մնան. վաղող ու կարկաչող ջուրը պիտի մնայ իբրեւ բոլորին վկան ու ինքը՝ քերթողը՝ հոն պիտի չըլլայ...

Երեկ' քեզ, վսա'կ, մեռնիլ չունիս դուն.
Արցունք մարմինդ կը վարես անվերջ,
Գիշերներու մեջ միայնա'կ արքուն,
Անսկի'զը, անվերջ, վսիս փոսիդ մեջ
Կ'երգես. երեկ'կ, ջո'ւր, վախճան չունիս դուն...

Բայց, բանաստեղծը գիտէ, թէ սերունդները իրարու կը յաջորդեն, քնարները ձեռքէ ձեռք կը փոխանցւին, նորերը կը ժառանգեն իրենցմէ առաջ եկածներուն վիշտն ու ծիծաղը, չարն ու բարին, երազն ու արցունքները:

Նրբ այս տղերք մոտոյ ցիհար
Ձեռքէն օր մը լո'կ պուս մը հող ապրի,
Ուրիշ քերթող մ'ալ ինձի չափ լիմար՝
Պիտի գայ հարկաւ երգերդ վայրի,
Յանգի, չափի քակ առնելու համար:

Ու մինչ քերթողները պիտի երգեն, վտակը, կեանքս ու զուարթ, կարկաչելով, հեղներով մարդուն արուեստն ու կեանքը, պիտի շարունակէ իր ճամբան, իբր «անմահութեան գետնաքարչ ստուերը», որ մեռնիլ չունի...

Մահուան չունչով օծուն, գեղեցիկ, և Տէմիրձիւ պաշտանական թռիչքով ու մեծվալելութեամբ բանաստեղծութիւն մ'է Մեծդ Ասուածը, (Հայ Գրականութիւն, Իզմիր, Ա. Տարի, թիւ 10), որով բանաստեղծը, հրաշափառ տիեզերքն ու բնութիւնը տարփողելէ, անոնց գեղեցկութիւնները ոգեկոչելէ յետոյ, կ'անդրադառնայ մարդէակին թշուառութեան և անկարողութեան, իրապէս ներչնջուած և ժուժկալ տողերով:

Տիեզերքի անհունութեան և անմահութեան դէմ առ դէմ կեցած է մահկանացու մարդը, տկար և տխուր:

Գեղեցիկ են Աստուծոյ ջուրերը, հողերը, երկինքը. բանաստեղծը զանոնք մի առ մի, ամէն մէկը իր անձառելի գեղեցկութիւններով, կը ներկայացնէ Աստուծոյ, որուն առջև կը հանէ մարդն ալ, հակադրութիւնը այդ բոլորին...

Ահա՛ Մարդերդ: Ահա Մարդերդ ալ Ասուած,
Տխո՛ւր հիւրերն այս հրաշագեղ աշխարհին.
Թափառակա՛ն, վաղորդայնէն ընկնուած,
ձղնիմ, բռուա՛ն, հողի՛ն կառչած, ախսագին:

Հակասագրին մտակին տակ խելայե՛ղ,
Անոնք կուլան ու կը վազեն մտացի՛ր.
— Իրենց նակիսն վրայ Մահուան գիրն անեղ —
Անոնք գոր Դո՛ւն պատկերիդ վրայ ձեւեցի՛ր...

Եւ այս բոլորը անոր համար, որ տիեզերական անմահ հրաշակերտին մէջ, ստեղծագործութեան հրաշալիքը՝ Մարդը՝ կը մնայ մահկանացու:

Մէջբերումները Սեւակի բանաստեղծութիւններէն կրնան բազմաձև, եթէ ուզենք հոս արձագանգը ըլլալ այն բոլոր գրութիւններուն, որոնց մէջ բանաստեղծը արամած է մահուան արամութիւնով:

Իր Զնասկցուածները շարքէն, հրատարակուած Ազգակի մէջ, Պիտի մեռնի հնչեակը, գեղեցիկ պատկեր մ'է գաղթող թռչունին, որ տեղ չհասած, ծովին անսահման տարածութեանը վրայ դատապարտուած է մեռնելու:

Գանի որ խօսքը ըրինք այն շարք մը բանաստեղծութիւններուն, հնչեակի տիպարով, որոնցմէ հինգ հատ կը գտնենք հրատարակուած Ազգակի Ա. Տարիի թիւերուն մէջ*), ըսենք թէ այդտեղ բանաստեղծը կը ներկայացնայ աւելի խնամուած և ժուժկալ արուեստով մը, և ուր կը տեսնենք զգացումի մարդը կարեւոր չափով մը տեղի տուած մտածող ու խորհրդածող մարդուն:

Զնասկցուածները շարքին մէջ, Սեւակ, յաճախ սէմպուլի մը կամ այլաբանութեան մը միջոցով, տուած է ընկերային ու մարդկային թերութիւններու կամ տկարութիւններու ձաղկումը, ինչպէս նաեւ խորհրդածութիւններ, որոնք ծնունդ կ'առնեն մերթ ներքին ենթակայան, մերթ արտաքին առարկայական դրդիչներէ:

Կեանքի ու մահուան առեղծուածի մասին Սեւակի մտածումները ամբողջացնելու համար, տանք մի քանի հատուած Մարդերգութիւնէն, ուր կը վերլուծուի կեանքի ու Մահուան դադարները:

Ահա, Մարդերգութիւն քերթուածին (Կարմիր Գիրք) Գիւղական եկեղեցիին մէջ գլուխին Գ. հատուածը, ուր Սեւակ կը բերէ մեզի իր մտածումները հանդերձեալ աշխարհի մասին, որուն նկատմամբ իր հաւատքը մոլա՛ր է:

Ու դուք, ո՛վ Հօրաս, Զեմն ու Վօլքեր
Ի՛նչ որ ալ ըլլա՛ր երկինն եւ դեռ.
Մինչ յիսուն հազար այս տարի ե ու

*) Հայր, Վերջին Արեան, Պիտի մեռնի, Զոյիկը: Ա. Ս.

Անդուլ կը դառնայ աշխարհն ալեւոր՝
Հաւասացեր են մարդերը բոլոր:

— Բաբէ՛, հակառակ հաւաստիս մոլար,
Ծաղրել չի գիտցաւ բնաւ իմ հոգին,
Տանա՛ր մ'ըլլա՛յ այն հեքանոս բագին,
Քար-ֆար աւերակ սիւներ Քառնափին
Հրապառօ Պարսիկ բըլուր բոցագին,
Բուր Սիպիլի, Հնդիկ էլլօրան,
Ասորեան հարիւր-գոհեան հին խորան,
Կամ քիսոսնեայ պերն եկեղիցին...
Հոն մարդերը Մեծ-Յոյսը դարբնեցին...
Ու հո՛ն — զլխարկները բացե՛ք վեհերուն —
Գերեզմաննոցն է կենդանիներուն...

Բանաստեղծին համար, հակառակ իր թերահաւատութեան, հաւատքի վայրը ծաղրի առարկայ չէ, որովհետեւ իրական թէ ոչ, սրբատեղի մը այն վայրն է, ուր մարդիկ, անդրաշխարհային կեանքի մը մեծ յոյսը դարբնեցին ու անով մխիթարուցան: Եկեղեցին բանաստեղծին համար է նաեւ,

Չորս պատերու մեջ անհուն մը խորին,
Ուր ծեօ գեղջուկներ մեռնի՛լ կը սովրին...

Եւ ի՞նչ է կեանքը. — առեղծուած մը, զոր Արեւմուտքը լուծել կ'ուզէ թուանշաններով, կ'աշխատի մանրագիտակի տակ դնել հոգին, փորձի զարներ երկինքն ու Աստուածը, պահելով խորիստ կեցուածք մը: Անդին՝ Արեւելքը, իբրեւ հակադրութիւնը Արեւմուտքին, կ'երազէ

Ա՛խ, որովհետեւ ինչ որ ալ ըլլաք,
Գլուխնիս երկինք, ոտներնու տակ հող,
Այգին ու ցայգին միջեւ տատանող
Օրորոցներ ենք... Ու ինչ որ անե՛ք
Է, պիտի շօյնի շիրմին մութին մեջ...

(Կարմիր Գիրքը, էջ 52)

Եւ գուցէ մեր երազող նախնիքն ու Արեւելքը իրաւունք ունին, երբ յառաջդիմութեան մեքենային հետուէն է որ կը նային...

— Ինչո՞ւ ռսապել. չե՞ որ ամենքս ալ,
Ոմանք հեւ ի հեւ, ու ոմանք դանդաղ,
Անվրիպօրէն պիտի հասնինք Մահ...
Կեանքն այս է. միշտ սուտ սուտի ետեւ.
Մեկը հազիւ քէ միւսին չափ տեսէ...

(Կարմիր Գիրքը, էջ 54)

Քերթողը կը դեգերի կեանքի ճամբուն վրայ, ու ափ մը փռչի կ'առնէ, ուր ամբողջ դարերու պատմութիւնը կայ, պայքարներ, յաղթանակներ ու պարտութիւններ. անցնող սերունդները հոն են իրենց փառքով, իրենց ամօթանքով, հոն են արքաները իրենց ոսկի, բեհեզ ու ադամանդ պերճանքին մէջ, զէն ու զարդով, հոն են նաեւ ածիլուած գլուխներով գերիները իրենց թշուառութեանը մէջ: Ափ մը հողը կրցած է պարտիկէ այս բոլորը, ամբողջ համաշխարհային կեանքը՝ Մահուան կնիքին տակ:

Մարդերգութիւն քերթուածին վերջին գլուխը մանաւանդ, Գիւղասան գերեզմանասան մեջ, կը պարունակէ իրապէս ապրուած հաղորդական և իմաստուն էջեր, զորս մարդ հաճոյքով կը կարդայ: Սեւակի հեզնական ժպիտը պայծառօրէն կը տարածուի այդ էջերուն վրայ, սրամիտ խորհրդածութիւններով: Իր գրչին տակ, իր սկեպտիկ նայուածքին տակ, կը փշրուի Յոյսը, անգործներուն միակ ապաւէնը. դիտութիւնը, ինքն ալ, կը դառնայ ուրիշ տեսակի հաւատք մը, նոյնքան անգործ՝ ինչքան կրօնական հաւատքը: Կը փլչի սիրոյ անդրին ալ: Այս բոլորին վրայէն, իբրեւ ամէնէն իրական և դաժանօրէն չօչափելի, մեղի կը նայի Մահուան մթին աչքը, անկարեկիր, սարսափելի և ամենազօր: Քերթողը գերեզմանատան մէջն է.

այցելած է Գիւղական եկեղեցին, տեսած՝ Ծնունդի քափօ-
րը, անկէ դուրս ելած է, Գիւղական նամբուն վրայ, որ
կեանքի նաճապարհն է, ու այժմ գիւղական գերեզմանատան
մէջ է, նստած՝ շիրիմի մը վրայ, ականջ դնելու համար
տապանաքարերուն տակէն հասնող ձայնին:

Ինկայ ու մտիկ քրի նգահար,
Ձայնի մ'որ քարին ներքեւ կը դողար —
— Ե՛ս եմ, ե՛ս եմ, ես եղբա՛յր, ես քո՛յր.
Ե՛ս տեղերքին հսկայ ա՛յբ կո՛յր.
Ե՛ս սկիզբ եւ վերջ, երախ ու արգանդ.
Ե՛ս վի՛ն անյասակ ու ծոց արգաւանդ.
Ես ա՛յն եմ որ քեզ ծնաւ, նաեւ ա՛յն
Զոր պիտի ծընիս: Ես ձայն լուելեայն:
Ե՛ս օրհնութիւնն եմ, բարիքը վերջին,
Ես այն եմ որմէ ամենի կը փախչին
Եւ որմէ փախչիլ չի կա՛յ: Հաւասար
Ներո՛ւմն եմ անոր որ ինձ կը յուսար,
Անո՛ր որ հեզմեց զիս առանց խղճի,
Ամենուն ալ վրայ իմ մարգրս կ'անի...
Մանգաղս ո՞վ պիտի հանքուրէր անա՛հ...
— Ինձ Աստուած ըսին, իմ անունս է Մահ...:

Ահա թէ ինչպէ՛ս կը վերջանայ Մարդեգութիւնը:
Մահը, Սեւակի համար, կը հանդիսանայ ամէնէն իրա-
կան եւ գերադոյն իմաստը: Մահը ինքն է մեր ճակատադ-
րին միակ տէրը ու ի վերջոյ բոլորը պիտի դիմեն անոր
գիրկը, ուր տեղ կայ բոլորին: Հաւատացեալ, անհաւատ,
գիտուն, ուսմիկ, ամէնքին համար բաց է Մահուան հիւ-
րընկալ դուռը, ուրկէ ներս մտնողութեան քօղը ծանրօ-
րէն կ'իջնէ, անսկիզբ ու անվախճան մեծ լուսթեան մը
մէջ ընկուղեւով կեանքի ամէն երեւոյթ:

ԱՐՁԱԿԱԳԻՐԸ

Տասն եւ հինգ բժշկական-առողջապահական պատմը-
ւածքներ կը կազմեն Ռ. Սեւակի Բժիշկին գիրքին փրցուած
էջերը. պատմուածքներ, որոնք նախապէս, 1913-1914ին,
հրատարակուած էին Ազատամարտ օրաթերթին մէջ ու մի-
այն 1925ին էր որ գրքի ձեւով լոյս ընծայուեցաւ, Սե-
ւակի Գողթան գրատան կողմէ:

Այս պատմուածքները գրուած են ժողովրդական,
յստակ ու ապաւորիչ ձեւով մը, որով ընթերցողը հաճոյ-
քով ու մէկ շունչով կրնայ կարդալ զանոնք:

Ռ. Սեւակ, իբրեւ բժիշկ, ուղեց իր գրիչը ի սպաս
դնել ժողովուրդի առողջապահութեան, ուստի, Բժիշկին
գիրքին փրցուած էջերով, հետամուտ եղաւ հիւանդութիւն-
ներու եւ ախտերու հանդէպ, ընթերցողին մէջ ստեղծել ու
խորացնել զարշանքի զգացումը: Չիլինկիրեան ըրաւ ա-
սիկա իր նախորդներուն եւ ժամանակակիցներուն անծա-
նօթ ձամբով մը: Գիտական, առողջապահական չոր խրատ-
ներ չստուաւ, բան մը, որ յաճախ չի կարդացուիր ժողո-
վուրդին կողմէ, այլ աշխատեցաւ ամէնէն կծու եւ լեզի
դէղահատները հրամցնել ոսկեղօծ ու չաքարեղէն կեղեւի
մը տակ: Հեղինակը յաջողեցաւ իր փորձին մէջ ու ատե-
նին՝ իր այդ սեռի գրուածքները փնտռուեցան ամէնուն
կողմէ. գրուածքներ, որոնք թէ՛ քիմքը, երեւակայու-
թիւնը կը շոյէին եւ թէ անունդ կու տային բանականու-
թեան, հսկելու համար մարմնին տկարութիւններուն եւ
պաշտպանելու համար զայն ժառանգական թէ՛ այլ ախ-
տերու դէմ:

Ազատամարտի մէջ Բժիշկի գիրքին փրցուած էջերու հրա-
տարակութեան առթիւ, թերթին խմբագրապետն ու հայ
հէքեաթին վարպետը՝ Ռ. Զարդարեան, նամակով մը, ի
միջի այլոց հետեւեալ գնահատական տողերը կը գրէր
Սեւակին.

«Շնորհաւորութիւններս այն զմայլելի ձեւին հա-

մար, որով կը գրէք ձեր Բժիշկի եջերը: Չէք կարող հրեւակայել թէ որպիսի՝ խանդավառ ընդունելութիւն գտած են անոնք ընթերցող հասարակութեան մէջ, թէ՛ հոս և թէ՛ արտասահման: Ասիկա նախ կ'ապացուցանէ այն անտարակուսելի գրական ճարտարութիւնը, որով կը գրէք ձեր յօդուածները, քերթուածի մը չափ թրթռուն, երկրորդ՝ մանկավարժական այն մեթոտը, որով հիւանդութեանց սարսափն ու գարշանքը կը ներշնչէք, առանց խրատի ու քարոզութեան հին պաճալ մեթոտին և երրորդ՝ այն որ, ափսոս, այնքան տառապանք կայ մեր հասարակութեան ծոցն ալ, ու ա՛յնքան հիւանդ, ա՛յնքան վիրաւոր»:

Նոյն այս արձակ էջերուն հրատարակութեան առթիւ, երգիծաբան Յ. Ալիբար, humoristique նամակով մը կը գրէր Սեւակի:

«Ով ըլլալնիդ չեմ գիտեր, բայց կայնեցէք որ ձեզի ըսեմ թէ ի՛նչ էք: Զգացումներու փափկազգաց նկարիչ մը, լեզուի ciseleur մը և բոտին ամբողջ սլոնով՝ հաճելի գրադէտ մը: Գրական նոր ձիւղ մը կը ստեղծէք, որուն վրայ հիացողներէն մէկը ներեցէք որ ես ըլլամ»: (Ամսնունց Տարեցոյցը, 1915 տարի):

Բոլոր այս գնահատումներէն և բնորոշումներէն վերջն ալ, Բժիշկին գիրքն փրցուած էջերը, մնալով հանդերձ ընթերցանութեան համար հաճելի և օգտակար նիւթեր, անոնք այնու ամենայնիւ դուրս կը մնան գեղեցիկ արուեստին սահմաններէն, որուն համար ալ կը բաւականանանք արձանագրելով միայն ընդհանուր տպաւորութիւններ:

Ա Ր Ո Ւ Ե Ս Տ Ա Գ Է Տ Ը

Ո. Սեւակի քնարը, ինչպէս տեսանք, բաղմալար է. ան՝ երգած է սիրոյ վիշտն ու անձնական տրտմութիւնները, իր հոգեկան աշխարհին անձկութիւնը: Ան՝ երգած

է ցեղին, հայութեան, տառապանքը և անոր ողբերգական ճակատագիրը, հայրենի երկիրն ու աւերակները, մեր պատմական անցեալն ու ներկան, գլխաւորաբար կանգ առնելով մեր կեանքի արեւնոտ, ողբերգական տեսարաններուն վրայ:

Անձնական և ազգային վիշտերէ ու ցաւերէ զատ, բանաստեղծը հաղորդակից է նաեւ մարդկութեան տառապանքին, ուստի, իր քնարին վրայ ըմբոստ ու դժգոհ չեղտեր կը գտնենք ընկերային անարդարութիւններու և անհաւասարութիւններու մասին:

Սեւակի իտէալն է անձնական, ազգային և համամարդկային աւելի երջանիկ պայմաններու ստեղծումը. ան՝ կ'ազդէ աշխարհը տեսնել աւելի խաղաղ, աւելի իմաստուն, աւելի արդար ու մարդիկը՝ աւելի եղբայրական, աւելի ազնիւ:

Այս բոլորը կը կազմեն Սեւակի գործին խորքը: Բայց որպէսզի վերոյիշեալ բոլոր նիւթերը, որոնք իր գրչին տակ կ'իյնան, արուեստի գործ մը ձեւացնեն, ու առաջ չըլլան հրապարակաբանական յօդուածներու, անհրաժեշտ է գիտնալ, թէ բանաստեղծը ի՞նչ չափով կրցած է գեղեցիկիւն աւազանին մէջ մկրտել ու օծել զանոնք նուիրական միւտոնով, լոյսով, գոյնով, բոյրով, երաժշտականութեամբ և խորհուրդով. բաներ, որոնք արուեստագէտի երանգապնակին նիւթերը կը կազմեն և որոնց գործածութեան զաղտնիքը ամէն մանկանացուի տրուած չէ:

Շատ են խնդիրները, անձնական թէ անանձնական, որոնք կ'իյնան մարդկային մտածողութեան կարկինին տակ: Մեծ է թիւը անոնց, որ պաղարիւն դատողութեան մը նժարին մէջ, կը կշռեն ամէնէն ծանր արժէքներն իսկ, աշխատելով զանոնք վերածել թուաբանական տարազներու, բայց քիչ են անոնք, որ մտքի լոյսին հետ, հոգիին լուսարձակն ալ կրնան գործածութեան դնել, երեւան հանելու համար թաղնուած ճշմարտութիւնը, ու

կը ներկայացնեն զայն մեղի աւելի հրապուրիչ, աւելի ներշնչող, աւելի համադրական ու հաղորդական կերպարանքով մը: Բանաստեղծը, հոս այլեւս դատող մը միայն չէ, այլ ճեսանող մը, որ կը ձգտի թափանցել աշխարհի խորհուրդին, որ հոգիին աչքերովը կը ձգնի տեսնել անստեսանելին, և անշունչ իրերուն մէջ իսկ գտնել ապրող իմաստ մը, անձանօթ սարսուռ մը:

Այս կերպ միայն բանաստեղծը կը դադրի ըլլալէ անձ մը, որ ամէնօրեայ իմաստութիւններ գրի կ'առնէ, օրաթերթերու սիւնակներուն մէջ, յօդուտ խանութին ու խոհանոցին հաշիւներուն կամ՝ դասակարգի մը շահերուն:

Սեւակ, իրերուն վրայ կը նայի պայծառ ու ներող նայուածքով մը, ու իր հոգին, իր սիրտը, էպէս ազատ են ամէն նախապաշարումէ, ամէն պայմանաւորումէ: Իր ազգային կամ համամարդկային խորքով դրութիւններուն մէջ իսկ, ուր արտաքին ազդակներու ոյժը անխուսափելի է, ուր անօթութեան և մահուան աղաղակներուն բոցը կը փրփրի կարմիր պղպջակներով, հո՞գ իսկ բանաստեղծին մաքուր խղճմանքն ու գիտակցութիւնը չի մթներ և ամէն բանէ առաջ նկատի ունի ապագան, վախճանը, վաղը, որուն կը դիմէ տառապած մարդկութիւնը: Բանաստեղծը, վաղուան անքնին համար, պատրաստ է մոռնալու այսօրուան մէզն ու մշուշը, անձրեւն ու կարկուտը, միայն թէ այդ վաղը ծագի, այդ վաղը՝ դայ, ինչքան կարելի է շուտ, արդարութեամբ ու խաղաղութեամբ:

Սեւակի արուեստը ունէր ամէն հիմնական տարր, դէպի կատարելութիւն աստիճանական յառաջացումի մը համար: Բանաստեղծը ունի մտքի յատկութիւններ ու տառաւելութիւններ, մշակած նիւթերու շուրջ բաւարար ծանօթութիւն, դատելու պայծառ նայուածք, երեւակայութիւն մը, որ զգալու և տրամաբանելու կարողութիւններուն քով իր համեմատական չափը կը պահէ:

Սեւակի ամէն մէկ քերթուածը, գրեթէ միշտ, ամուր հիմք մը ունի, որուն վրայ կը շարունի շէնքը ու կը սլաշառանայ, կը գեղեցկանայ զգացումի ջերմութեամբ ու երեւակայութեան ծաղիկներով:

Խորհրդապաշտ արուեստը իր կնիքը դրած է Սեւակի շատ մը բանաստեղծութիւններուն վրայ ու մենք, յաճախ կը հանդիպինք չաւարտած տողերու, կիսատ իմաստներու, որոնք մշուշի մէջ կը շարունակուին առանց վերջակէտի: Ով որ տեսեր է Ռոսէնի արձանները, միշտ այն սպաւորութեան տակ է մնացեր, թէ անոնք չաւարտած, կիսատ մնացած գործեր են, մինչ արուեստագէտը տուած է մեղի միայն այն, ինչ որ ետկանցի, մնացածը թողած է դիտողին, որ ինքն աւարտէ իր երեւակայութեանը մէջ...

Սեւակի համար, այս պարագան ճիշտ է միայն որոշ քերթուածներու և որոշ հատուածներու համար, որովհետեւ, դժբախտաբար, այս բանաստեղծին գլխաւոր թերութիւններէն մին է անժուժկալուրիւնը, որով յաճախ նայնիմաստ տողեր ու տուներ կը յաջորդեն իրարու, ակարացներով, երկարելով ու ծռելով քերթուածին ողնաշարը: Այս անժուժկալութիւնը իր հետ կը բերէ ուրիշ թերութիւն մը, որ սովորական ըլլալն է, բան մը, որ իր կարգին՝ բանաստեղծութիւնը կը վերածէ արձակունակ տողերու յաջորդականութեան մը, հարուածելով նաեւ ոճը:

Սեւակի լեզուին գալով, պէտք է ըսել, թէ ան երաժշտական է, ներդաշնակ ու քաղցրալուր: Բռեւերու ընտրութիւնը միշտ կատարուած է խնամքով ու ճաշակով, ու մենք, իր մօտ, չենք հանդիպիր բառգրքերու հարստութիւնը կազմող, բրածոյ, այլանդակ ու ականջ ծակող բռեւերու: Իր ոճը յաճախ կը սիրէ չիւկոյական հակադրութիւններն ու անակնկալները, բայց հոս ալ երբեմն այդ բանը կը դառնայ կարծէք արուեստական: Պատմելու ձեւը, իր նախընտրած ձեւն է, մանաւանդ երկար քերթուածներուն մէջ: Այս պարագաներուն, տեղ տեղ,

Յայն՝ Թումանեանի շունչին կը հանդիպինք, երբեմն՝ Մկրտիչ Աճէմեանին ու Աղ. Փանոսեանին, անոնց երգի-ծական ստանաւորներուն երկարածիւղ ոճին:

Հոն, ուր Թումանեանի շեշտը կայ, կա՛յ նաեւ հայ ժողովրդական բանաստեղծութիւններու հոգիին զարկը: Այս բոլորէն վերջ, պէտք է ըսել նաեւ, թէ՛ Սեւակի ոճը, անոր արուեստը դեռ չէր դառն իր վերջնական, կայուն տարազը ու իր զգայուն հոգին միշտ ենթակայ էր նոր տպաւորութիւններու ներդրածութեան:

Սեւակի բանաստեղծութեան գլխաւոր, իւրայայտուկ դոյնը ամէնէն աւելի կը պարտինք իր նուրբ հիւմորին, որմէ զուրկ եղած են մեր գրողները ու նորերէն միայն Համաստեղն է, որ անկէ ազնուական ճառագայթ մը նետած է իր դրական անդաստանին վրայ:

Փակելէ առաջ Սեւակի դրականութեան մասին մեր խօսքը, ըսենք անգամ մ'ալ, թէ՛ բանաստեղծին մտահոգութիւններուն, անոր ապրումներուն գլխաւոր առանցքը կը դառնայ կեանքի վաղանցութեան, մարդու մահկանացութեան դժնդակ իրականութեան շուրջ: Իր տենչն է անմահ ըլլալ եւ երջանիկ: Այդ իր բաղձանքն է նաեւ ամբողջ մարդկութեան համար: Բայց Սեւակ անյոյս է այդ կարելիութենէն. դիտէ թէ՛ մահը միայն իրական է և մարդը կը շարունակէ մարդուն գայլ ըլլալ: Իր ախրութիւնը կեանքի այս դառն գիտակցութենէն է որ կը ծնի, ամոր համար ալ ընկճուած ու խորտակուած, կ'ուզէ անդիտանալ ամէն բան, մոռնալ՝ աշխարհն ու կեանքը, չարն ու բարին, Աստուածն ու Սատանան, մոռնալ ամէն ինչ ու երթալ անհուն երազի մը անձնատուր, երթալ անձայն, անհանդէս, երթալ երջանկութեան ուղիէն, անհիւթացած, աչքերը փակ, թօթափելով հոգիին վրայէն դժգոհութեան կանաչ ժանգը:

Այս հոգեբանութեան հարազատ արտայայտութիւնն է Սեւակի Երթալ... բանաստեղծութիւնը, (Շանք, Բ. Տարի, 1912, թիւ 27) ուր ի յայտ կու գայ կեանքէն դժգոհ և սկեպտիկ մարդու հոգին:

Երթալ, երթալ, երթալ, անձայն, անհանդէս.
Երթալ առուի՛ն պէս՝ մարգերու տակ անհետ.
Կապոյսին մեջ՝ հեզ, հողմնավար ամպին պէս...

Երթալ՝ առա՛նց գիտնալու քե դեպի ո՞ւր.
Երթալ՝ հեռու ոսաններէն այս տունը.
Երթալ՝ խաւար գիւղերին մեջ քաքաֆուր...

Երթալ, երթալ, երթալ առանց մրազի.
Երթալ՝ առանց սուգի, լացի, փափաքի.
Երթալ՝ առա՛նց սովի, պապակի...

Երթալ՝ մարդոց կոյսին մեջէն լուելայն.
Օտար մնալ իրենց ցաւին, Գիտութեան.
Երթալ՝ տղի՛ս, խուլ, հա՛մբ, կո՛յր յաւիտեան...

Չը գիտնա՛լ որ հոս Իսեալը չի կա՛յ...
Ուխտագրեա՛ց երթալ ափերն հեռակայ,
Դեպի ուղին երջանկութեան մօտակայ...

Աննիւթանա՛լ, անըջանա՛լ, վրսեմ, վե՛ս.
Երթալ անցա՛յգ, անա՛յգ, երթա՛լ վերջապէս
Աչքերը գոց՝ ցայգաւորչիկ խեղճին պէս...

Երթալ, երթալ, չը հանչնալ Մարդ ու Աստուած,
Չո՛յգ երթալ՝ ձեռքդ փո՛յր ձեռքի մեջ դրած
Անըջանքի՛ն ու Սիրոյն պէս — Ախորուած...

Գնաց բանաստեղծը. գնաց՝ ոչ թէ երգին, այլ արիւնին ու ոճիին ճամբաներէն, իր ձեռքին մէջ, քոյր ձեռքի մը փոխան, ունենալով դաժան ճակատագրին ցուրտ ձեռքը: Գնաց ա՛յն մահուան, որ մղձաւանջի մը պէս նստեր էր իր հոգիին խորը, դառնացնելով, մշտապէս, կեանքին քաղցր բաժակը...

Հազիւ երեսուն դարուններ բոլորած, իր օրերը նը-
ւիրած աւելի պատրաստուելու, հմտանալու — իբրեւ ու-
սանող թէ՛ իբրեւ գրագէտ — քան թէ արտադրելու, Սե-
ւակ չկրցաւ տալ իր մաքին հասուն հունձըը հայ գրակա-
նութեան կալին: Իր պտուղը, խակ ու ծառ, արեւին
տակ չկրցաւ քաղցրանալ այնքան, ինչքան պէտք էր,
ինչքան ընդունակ էր քաղցրանալու:

Այսուհանդերձ, կ'արժէ որ, երիտասարդ, նահատակ
բանաստեղծի յիշատակին իբրեւ սիրոյ ու համակրութեան
տուրք մը, խնամոտ ձեռք մը, հատորի մը մէջ ամփոփէ
անոր տպուած ու անտիպ գրութիւնները:

Տիկին Սեւակ, կ'ըսեն թէ կը բնակի այժմ Փարիզ,
իբր երկու որբերուն՝ Լեւոնին ու Շամիրամին հետ:

Սեւակի ձեռագրերը՝ Գաօսը, Վերջին Հայեր, Սիրոյ
Քիրքէն ու Բժիշկի մը գիրքէն փրցուած էջերէն անտիպներ
Լալլէն, հաւանաբար փրկուած են ու կը մնան Սեւակի
այբիին քով: Բանաստեղծին ընտանեկան բարեկամ եղող
գրագէտները, օր. պ. Մերուժան Պարսամեան, որ այժմ
Փարիզ կը բնակի և քէն ըրած է հայ գրականութեան
հետ, կրնան փրկել այդ ձեռագրերը, եթէ կան, յանձնե-
լու համար զանոնք մամուլին և դարձնելու ընթերցող
հասարակութեան սեփականութիւնը:

Փափաքելի էր որ, Նահասակ Գրողներու Բարեկամ-
ներ հրատարակչական Միութիւնն ալ հետաքրքրուէր այդ
ուղղութեամբ. իր ձեռքերը կրնան ապարդիւն չըլլալ:

ՎԵՐՋ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Էջ

ՏԻԳՐԱՆ ՉԷՕԿԻԻԲԱՆ
ՌՈՒԹԷՆ ՍԵՒԱԿ

1 — 67
69 — 158

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0385045

66.464.